

**TURUN
YLIOPISTO**

Juutalaisuus, islam ja uskonottomuus evangelisluterilaisen uskonnon oppikirjoissa

Laadullinen tutkimus Sydän-, Aarre- ja Tähti-kirjasarjoista

Kasvatustieteen
pro gradu -tutkielma

Laatijat:

Mari Pajamo

Jemina Saarte

Ohjaaja:

Yliopistonlehtori Juli-Anna Aerila

29.3.2023

Turku

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Pro gradu -tutkielma

Oppiaine: Kasvatustiede

Tekijät: Mari Pajamo & Jemina Saarte

Otsikko: Juutalaisuus, islam ja uskonnottomuus evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjoissa

Ohjaaja: Yliopistonlehtori Juli-Anna Aerila

Sivumäärä: 85 sivua, 3 liitesivua

Päivämäärä: 29.3.2023

Tämän tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää, mitä juutalaisuudesta, islamista ja uskonnottomuudesta esitetään evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjoissa vuosiluokilla 3–6. Teoriatausta perustuu uskonnon opetuksen historiaan, uskontokasvatukseen sekä evankelisluterilaisen uskonnon opetussuunnitelmaan (2014). Lisäksi teoriataustassa käsitellään tämänhetkistä uskontojen moninaisuutta Suomessa.

Tutkimuksen aineistona käytetään kirjasarjojen opetuskäyttöön koskevan kyselyn perusteella kolmea eri alakoulun uskonnon kirjasarjaa eri kustannusyhtiöiltä: Sydän-, Aarre- ja Tähti-sarjat. Näistä Tähti-sarja on julkaistu vuoden 2004 opetussuunnitelman aikana. Tutkimus toteutettiin kvalitatiivisena oppikirjatutkimuksena ja tutkimusmenetelmänä käytettiin teorialähtöistä sisällönanalyysiä. Tulkintakehikkona hyödynnettiin vuoden 2014 evankelisluterilaisen uskonnon opetussuunnitelmaa.

Tutkimuksen tulokset osoittivat, että uskonnon opetuksen sisällöt eivät ole muuttuneet 1990-luvun jälkeen. Tähti-sarja käsittelee juutalaisuutta, islamia ja uskonnottomuutta suppeasti. Islamin sisällöt korostuivat verrattuna juutalaisuuden sisältöihin Sydän- ja Aarre-sarjoissa. Aarre-sarja käsittelee uskonnottomuutta laajemmin kuin Sydän-sarja, mutta sitä ei käsitellä yhdenvertaisena katsomuksena muiden joukossa. Sarjojen välillä oli sisällöllisiä ja rakenteellisia eroja.

Muita katsomuksia tulisi käsitellä oppikirjoissa monipuolisemmin ja tasavertaisemmin. Maailman katsomuksellisen moninaistumisen ja opetussuunnitelman tavoitteiden mukaisesti olisi tärkeää, että oppikirjoissa katsomukset esitellään yhdenvertaisesti. Uskonnon opetus kuuluu uskontokasvatukseen ja tavoitteena on lisätä oppilaiden katsomuksellista yleissivistystä ja kasvattaa erilaisuuden ymmärtämiseen. Tulokset korostavat, että oppikirjan ei tulisi olla ainoa opetuksen suunnittelun työkalu. Opettajan vastuulla on huomioida katsomuksellinen nykytila opetuksessa sekä toimia opetussuunnitelman tavoitteiden toteuttajana.

Avainsanat: uskonnon opetus, opetussuunnitelma, oppikirja, juutalaisuus, islam, uskonnottomuus

Sisällys

1	Johdanto	5
2	Uskonnot Suomessa	7
3	Uskonnon opetus alakoulussa	9
3.1	Uskonnon opetuksen historia	9
3.2	Tunnustuksellisuus osana uskonnon opetusta	11
3.3	Uskonnon opetus on osa uskontokasvatusta	13
3.4	Uskonnon opetus 2000-luvulla	15
4	Opetussuunnitelma ohjaa opetusta	17
4.1	Opetussuunnitelma heijastaa yhteiskuntaa	17
4.2	Uskonnon opetussuunnitelmassa on useita oppimääriä	19
5	Oppikirja opetussuunnitelman toteuttajana	22
5.1	Oppikirja osana opetusta	22
5.2	Uskonnon oppikirjat	24
6	Tutkimuksen toteutus	26
6.1	Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymykset	26
6.2	Aineisto	26
6.3	Menetelmä	28
6.4	Aineiston analyysin eteneminen	31
7	Tulokset	33
7.1	Opetussuunnitelman sisältöalueiden keskinäinen suhde	33
7.2	Opetussuunnitelman mukaiset kategoriat	34
7.2.1	Juutalaisuus	35
7.2.2	Islam	37
7.2.3	Juutalaisuuden, islamin ja kristinuskon keskinäiset suhteet	39
7.2.4	Katsomuksellinen nykytila	43
7.2.5	Uskonottomuus	47
7.3	Opetussuunnitelman ulkopuoliset teemat kirjasarjoissa	50
7.3.1	Juutalaisuuden uskontokohtaiset teemat	50
7.3.2	Islamin uskontokohtaiset teemat	55

7.4 Kirjasarjojen vertailu	59
8 Johtopäätökset	62
9 Pohdinta	65
10 Luotettavuus	67
11 Jatkotutkimusehdotukset	69
Lähteet	70
Liitteet	83
Liite 1. Juutalaisuudesta kertovat lauseet Sydän 3 -kirjassa	83
Liite 2. Islamista kertovat lauseet Sydän 3 -kirjassa	84
Liite 3. Keskinäiset suhteet, katsomuksellinen nykytila ja sen tausta ja uskonottomuus Aarre 4 -kirjassa	85

1 Johdanto

Suomi on moninaistunut kulttuurisesti ja etnisesti viime vuosikymmenien aikana. Monikulttuurisuus nähdään yleensä seurauksena ulkomaalaisten maahanmuutosta, mutta se on kuitenkin ollut aina läsnä esimerkiksi pienempien kieliryhmien, uskonnollisten yhteisöjen ja eri sosiaaliluokkien myötä (Holm & Zilliacus 2009, 1). Globalisaatioon liittyvä väestön moninaistuminen muuttaa Suomessa asuvien tarpeita monin tavoin (Wrede, Tiilikainen & Vartiainen 2020, 354). Tällä hetkellä väestöstä ulkomaalaistaustaisia on 9 prosenttia, mutta määrät vaihtelevat aluekohtaisesti, esimerkiksi Uudellamaalla osuus on 15,7 prosenttia (Tilastokeskus 2021). Tämä muutos on tuonut mukanaan myös oppilaiden moninaisuuden luokassa.

Globalisaation myötä myös uskonnon ja uskonnollisuuden luonne on muuttunut. Suomessa nämä muutokset tarkoittavat myös uskonnon opetuksen ja yhteneväisyyden monimuotoistumista. Yhteneväisyyden monimuotoistuminen on tuonut uskonnollisuuteen kansainvälistymisen, eriytymisen, privatisoitumisen eli yksilöllistymisen, tunnuskuntien rajojen katoamisen, sekä tunteiden ja kokemusten painottumisen. Muun muassa Internetin myötä kansainväliset uskonnolliset vaikutteet ovat nähtävissä Suomessa reaaliajassa, ja painopiste siirtyy yksityisten ihmisten ja perheiden uskonelämän hoitamiseen. 2000-luvun alussa Suomessa alkoi näkyä muutos kohti uskonnollista yksilöllisyyttä, sitoutumattomuutta sekä auktoriteettien kontrollista vapautumista. (Heino 2002, 23.)

Väestön moninaistumisen ja uskonnollisuuden monimuotoistumisen myötä uskontokasvatuksella on tärkeä rooli eri uskontojen ja katsomusten vuoropuheluun liittyen. Siihen liittyvät kommunikaatio- ja vuorovaikutustaidot ovat laaja-alaisia ja vaativat aikaa sekä harjoitusta (Kallioniemi 2020). Kallioniemen (2020) mukaan opiskelu erillisillä uskonnontunneilla ei opeta oppilaille suvaitsevuutta eikä palvele heidän tulevaisuuttaan. Eriytetty katsomusopetus ei siis edistä oppilaiden yhdenvertaisuutta tai vuorovaikutusta. Lisäksi tämänhetkistä uskonnonopetusta ja siinä käytettäviä oppimateriaaleja tulisi tutkia siitä näkökulmasta, mitä muista uskonnoista opetetaan yhden uskonnon oppimäärässä ja tulisiko ylipäättään luopua niin sanotusta 'me-he -ajattelumallista', jossa kaikki asiat esitetään kristinuskon näkökulmasta. (Kallioniemi 2020.)

Uskonnon oppikirjoja ja sen opetusta on tutkittu jo aiemmin teologian ja kasvatustieteen alalla. Tutkimukset keskittyvät pro gradu -töihin sekä ammattikorkeakoulujen

opinnäytetöihin, mutta systemaattinen tutkimus on vähäistä. Oppikirjojen rooli nähdään kuitenkin tärkeänä, ja niiden sisältöjen kriittinen tutkiminen on yleistynyt. (Hiidenmaa 2015, 27–29.) 2000-luvulla on tutkittu uskonnonopetuksen tunnustuksellisuudesta luopumista ja näissä tutkimuksissa pääkohteina ovat usein tekstit ja niiden kielelliset valinnat (Satokangas 2018, 113).

Oppikirjat nähdään edelleen niin sanottuina virallisina tulkintoina opetussuunnitelman perusteista. Niihin vaikuttavat voimakkaasti koulutuspoliittiset päätökset, jotka näkyvät esimerkiksi koulutuksen vähentyneenä arvostuksena suomalaisessa yhteiskunnassa, mikä on johtanut taloudellisen panostuksen vähenemiseen ja oppikirjojen kierrättämiseen. Onkin syytä tarkastella oppikirjojen ajankohtaisuutta kriittisesti ja vanhojen oppikirjojen vaikutusta opetuksen tasoon. (Heinonen 2005, 249.) Räsänen perehtyi vuonna 2017 tutkimuksessaan oppikirjan merkitykseen alakoulun uskonnonopetuksessa ja tulokset osoittivat oppikirjan olevan tärkeää. Oppikirjojen laatuun tulisikin panostaa ja sisältöjä päivittää. Lisäksi tulisi ottaa huomioon muuttuvat käsitykset oppimisen luonteesta ja sitä parhaiten palvelevista oppimateriaaleista. Viime aikoina yhteiskunnan teknologistuminen on vaikuttanut tiedon esittämiseen ja välittämiseen myös oppikirjoissa. (Tossavainen 2015, 187.)

Tutkimuksen tavoitteena on selvittää, miten perusopetuksen uskonnon oppikirjat vastaavat moninaistuvan väestön tarpeita ja mitä juutalaisuudesta, islamista sekä uskonnottomuudesta kerrotaan näissä oppikirjoissa. Juutalaisuus, islam ja uskonnottomuus valikoituivat tarkasteluun vuoden 2014 uskonnon opetussuunnitelman sisältöjen mukaan. Tutkimuksen kohteena ovat uskonnon evankelisluterilaisen oppimäärän oppikirjat vuosiluokilla 3–6. Aineistoa tarkastellaan valtakunnallisen opetussuunnitelman (2014) viitekehyksessä laadullisen sisällönanalyysin keinoin.

2 Uskonnot Suomessa

Suomen uskonnollinen rakenne on muuttunut viimeisen kahden vuosikymmenen aikana huomattavasti kasvavan siirtolaisuuden sekä turvapaikanhakijoiden ja pakolaisen määrän kasvun myötä. Yhteiskunnallisessa keskustelussa eri uskonnot, niiden merkitykset sekä näiden välisen vuoropuhelun tärkeys ovat nousseet esille. Tämän myötä tietoisuus sekä eri uskonnoista että uskonottomuudesta on kasvanut. (Illman ym. 2017.) Muutos on nähtävissä vertailtaessa uskonnollista rakennetta vuosien 1999 ja 2021 välillä (Taulukko 1.).

Tilastokeskuksen rekisterin (2022) mukaan esimerkiksi 0–14-vuotiaiden kohdalla evankelisluterilaiseen uskoon kuuluvien määrä on vähentynyt 17,6 prosenttiyksiköllä. Islamin uskoon kuuluvien määrä on sen sijaan kasvanut 0,58 prosenttiyksiköllä, mikä tarkoittaa yli 4 500 kannattajaa. Suurin osa muslimeista ei ole rekisteröitynyt uskontokunnan jäseniksi, joten tilasto ei kerro tarkkaa tietoa muslimien määrästä Suomessa. Nykyään Suomessa arvioidaan asuvan noin 70 000 muslimia (Kallioniemi & Kuusisto 2021). Huomioitavaa on myös, että uskonottomien määrä on kasvanut 14,9 prosenttiyksiköllä; nykyään melkein neljäsosa suomalaisista 0–14-vuotiaasta väestöstä kokee, ettei kuulu mihinkään uskontoon. Tulokset on koottu tilastokeskuksen tietojen perusteella ja määrät voivat vaihdella, sillä kaikkien tiedot eivät ole tilastokeskuksen rekisterissä.

Taulukko 1. Väestö (0–14 v.) uskonnollisen yhdyskunnan mukaan vuosina 1999 ja 2021. Tilastokeskus 2021

Uskontokunta	1999		2021	
	Kannattajamäärä	Prosenttimäärä	Kannattajamäärä	Prosenttimäärä
Suomen evankelisluterilainen kirkko	828 625	87,9 %	615 573	72,3 %
Ortodoksiset kirkot	9 842	1,0 %	9 958	1,2 %
Katolinen kirkko	1 939	0,2 %	3 330	0,4 %
Juutalaisuus	174	0,01 %	177	0,02 %
Islam	241	0,02 %	4 971	0,6 %
Uskontokuntiin kuulumattomat	94 923	10,0 %	212 461	24,9 %

Viimeisimmän nuorille teetetyin barometrin mukaan (2018) nuorten uskonnollisuus oli vähentynyt vuodesta 2010. Vain 9 prosenttia nuorista kokee olevansa uskonnollisia, kun taas 33 prosenttia kokee olevansa uskonottomia. Tämän lisäksi yhä harvempi nuori kokee kuuluvansa kristilliseen uskontokuntaan. (Pekkarinen & Myllyniemi 2019.)

3 Uskonnon opetus alakoulussa

3.1 Uskonnon opetuksen historia

Suomessa uskontokasvatuksen ja uskonnon opettamisen juuret ovat kirkon järjestämässä kasvatusta- ja opetustoiminnassa 1000-luvulta alkaen (Kallioniemi 2005, 12; Pyysiäinen 1998). Vasta vuoden 1866 kansakouluasetus erotti kirkon ja kunnan toisistaan, ja vastuu koulutuksesta siirtyi yhteiskunnalle. Kansakoulut pohjautuivat kristilliseen maailmankatsomukseen ja uskonnonopetuksella oli näissä vahva asema. (Kallioniemi 2005, 12; Pyysiäinen 1998, 42–45.) Suomessa on haluttu muokata uskonnonopetuksen luonnetta 1900-luvun alusta lähtien (Ope 1916).

Ubanin (2013, 58) mukaan Suomi otti vaikutteita Saksan reformipedagogiikasta ja on pyrkinyt 1900-luvun alusta valitsemaan uskonnossa opettavat sisällöt lasten mielenkiinnon ja motivaation perusteella. Opetus perustui lapsen kokemusmaailmaan ja opillisen sisällön läpikäyminen siirtyi rippikoulun vastuulle. Koulut keskittyivät Jeesuksen elämästä kertoviin kertomuksiin, jotka olivat helposti lasten ymmärrettävissä sekä kerrontaan kuvien avulla. Uskonnon oppitunneilla pidettiin kuitenkin edelleen hartauksia ja laulettiin virsiä (Saine 2000, 81). 1900-luvun alkupuolella evankelisluterilaisen uskonnon ohella opetettiin vain ortodoksisista uskontoa; muita uskontoja tunnustavat oppilaat saivat huoltajan luvalla vapautuksen uskonnon opetuksesta, ja heidän oman uskontonsa tunnustuksellinen opetus jäi huoltajien vastuulle (Ubanin 2013, 59).

Suomen valtio julistautui vuonna 1919 uskonnollisesti neutraaliksi, eli se ei enää tunnustanut evankelisluterilaisen kirkon ideologiaa valtion ideologiana. Tällä ei kuitenkaan ollut suurempia vaikutuksia uskonnon näkyvyyteen kouluissa, sillä esimerkiksi kansakouluissa pidettiin edelleen aamuhartaus joka päivä. (Saine 2000, 123.) 1920-luvulla opettajan edellytettiin kuuluvan oppilaiden enemmistön määräämään uskontokuntaan ja opetus oli selkeästi tunnustussidonnaista opettajan ja oppilaiden kannalta. Samaan aikaan Ruotsissa kansakoulujen opetussuunnitelma poikkesi ensimmäistä kertaa luterilaisen kirkon kasteopetuksesta (Pyysiäinen, 1982, 59). Suomessa kansakoulujen opetus tuolloin tarjosi tuolloin muihin uskontokuntiin (lähinnä ortodoksiseseen kirkkoon) kuuluville oman tunnustuksensa mukaista opetusta. Tunnustuksellisen opetuksen tavoitteena oli kasvattaa oppilaita oman seurakuntansa yhteyteen. (Pyysiäinen 1982, 60.)

Yksi merkittävimmistä muutoksista suomalaisessa koulutusjärjestelmässä on ollut oppivelvollisuuslain säätäminen vuonna 1921. Sen myötä kirkon vastuu opetuksesta (etenkin lukutaidosta ja yleissivistävästä tiedosta) siirtyi yhteiskunnalle ja valtiolle. Kansakoulun myötä perusopetus mahdollistettiin jokaiselle kansalaiselle (Iisalo 1989, 24).

Uskonnonopetuksesta puhuttaessa on syytä huomioida myös 1900-luvun kiivas keskustelu uskonnonvapaudesta. Sen pohjalta syntyi ajatuksia uskonnonopetuksen poistamisesta oppiaineena kokonaan sekä uskonnonopetuksen luonteen muokkaamisesta. Nämä ajatukset ovat toistuneet politiikassa myöhemmin tasaisin väliajoin. Uskonnonvapauslaki astui voimaan vuonna 1922, ja se käsitteli lähinnä kirkon ja valtion välistä suhdetta, ei niinkään uskonnonopetusta. (Ubanin 2013, 56–57.)

Kasvatustieteilijä Mikael Soininen vaikutti uskonnonopetuksen lähestymistapaan 1920-luvulla. Hänen myötänsä opetus painotti eettistä kasvua ja Raamatun opettelua. Ubanin (2013) mukaan samoihin aikoihin käytiin keskustelua eettisen kasvatuksen, eli siveysopin, toteuttamisesta ja sen välisestä suhteesta uskonnonopetukseen. Soinisen vaikutuksesta useat koulualan uudistajat puolustivat kokonaan uuden, erillisen oppiaineen luomista uskonnonopetuksen rinnalle, kun taas kirkko koki tämän uhkana sille, että uskonnonopetuksen painoarvo vähentyisi. Tämän vaikutuksesta vuonna 1923 perustettiin uusi oppiaine, uskontojen historia ja siveysoppi, jonka myötä sovittiin, että uskonnonopetus sisältäisi myös eettisen kasvatuksen. Tämän aineen opetukseen osallistuivat kuitenkin vain yleisestä uskonnonopetuksesta vapautetut oppilaat. (Arola 2003, 167.) Vuodesta 1937 alkaen sellaiset oppilaat, jotka eivät kuulu kirkkoon, ovat huoltajan luvalla voineet saada vapautuksen myös esimerkiksi aamuhartaudesta (Ubanin 2013, 57–58).

Talvisodan jälkeen 1940-luvulla tehtiin anomus uskonnonopetuksen poistamiseksi kouluista, mutta tämä pyyntö kumottiin. Lisäksi 1950-luvulla kirkosta eroaminen yleistyi poliittisen tilanteen myötä. Vuonna 1957 kansakoululaissa uskonto määriteltiin yleisnimikkeeksi, joka sisälsi uskonnonopetuksen lisäksi myös historian ja siveysopin. Oppiaineen tavoitteisiin oli persoonan kehittämisen ja kristillisen elämäntähtämyksen lisäksi liitetty oppilaiden itsenäistyminen sekä tasa-arvoisen kansalaisen kasvattamisen ihanne. (Ubanin 2013, 60.) 1960-luvun peruskoulu-uudistus muokkasi opetussuunnitelmia ja opetuksen luonnetta.

Vaikka peruskoulun uskonnonopetuksen tarkoitusperä muuttui, sen sisällöt pysyivät samanlaisina kuin kansakoulussa. Alkuopetuksessa kerrottiin tarinoita Jeesuksen elämästä, tämän jälkeen käsiteltiin Uusi ja Vanha Testamentti. Alakoulun viimeisillä luokilla

keskityttiin Jeesuksen opetukseen ja alkuseurakunnan historiaan. Lisäksi aamuhartaudet muutettiin päivänavauksiksi vastaamaan peruskoulun tavoitetta tukea lapsen kokonaispersoonallisuuden kehittymistä. 1980-luvulla merkittävin muutos uskonnonopetuksessa oli elämäkatsomustiedon aloittaminen uutena oppiaineena. Tämän taustalla vaikutti YK:n ihmisoikeuksien julistus sekä sekulaarishumanismi. (Sakaranaho & Salmenkivi 2009, 458.) Elämäkatsomustiedon tai muun uskonnon opetukseen riitti kolme oppilasta samasta koulusta, ja myöhemmin vuonna 1994 lukumäärä muuttui kolmeen oppilaaseen kunnan alueella. (Ubani 2013, 65–66.)

Yleistavoitteena peruskoulun uskonnonopetuksessa 1990-luvulla oli saavuttaa monipuolinen uskonnollinen ja katsomuksellinen yleissivistys. Pedagogisena lähtökohtana oli edelleen oppilaan oma kotiseutu ja tavoitteena oli oppilaan tietoisuuden lisääminen kristinuskosta ja sen merkityksestä itselleen ja lähiympäristölleen. Maailmanuskontojen käsittely tapahtui yläasteella (Opetushallitus 1994). 1990-luvulla evankelisluterilaisen uskonnon lisäksi kouluissa annettiin seitsemän muun uskonnon opetusta (ortodoksi, katolinen, islam, adventistinen kirkko, kristiyhteisö, bahai-yhteisö, elämäkatsomustieto). (Ubani 2013, 67–68.) Tällöin näitä uskontoja opetettiin valtakunnallisten opetussuunnitelman perusteiden mukaan uskonnon oppiaineen laadittujen yhteisten tavoitteiden mukaisesti (Opetushallitus 1994, 89).

3.2 Tunnustuksellisuus osana uskonnon opetusta

Tunnustuksellisuuden käsite on merkinnyt erilaisia asioita eri aikakausilla. 1900-luvun alkupuolella se merkitsi evankelisluterilaisen kirkon uskonnäkemyksen tietoista sisäistämistä (Saine 2000, 209). Tavoitteena tämänkaltaisessa opetuksessa oli, että oppilaat omaksuisivat kristillisen vakaumuksen. Vuonna 1952 kansakoulun opetussuunnitelmakomitea siirtyi tarkastelemaan uskonnonopetuksen tunnustuksellista luonnetta oppilaan näkökulmasta. Opetuksen tunnustuksellisuus määräytyi silloin oppilaan uskonnollisen taustan mukaan. Opetussuunnitelmassa painotettiin tuolloin pedagogiikkaa enemmän kuin teologiaa, toisin kuin aikaisemmin. (Pyysiäinen 1982, 61.) Tunnustuksellisuus miellettiin kristinopin ja katekismuksen sisältöjen opettamisena, eikä opetuksen sisällöt saaneet olla ristiriidassa uskontokunnan tunnustuksen kanssa (Saine 2000, 93; Kähkönen 1976, 72).

1960-luvulla peruskoulu-uudistuksen mukana heräsi keskustelu uskonnonopetuksen luonteesta ja siitä, tulisiko sen olla tunnustuksellista vai ei. Peruskoulun tavoitteena oli luoda tasa-arvoista ja kaikille yhteistä sisältöä ja oppilaiden jakautuminen omien uskontojen perusteella oppitunneille tuntui siihen nähden ristiriitaiselta. Vuonna 1967 esitettiin vetoamus tunnustuksellisen uskonnonopetuksen poistamiseksi peruskoulusta. Peruskoulun opetussuunnitelmakomitea ei kuitenkaan hyväksynyt vetoamusta, vaan pitäytyi suunnitelmassaan tunnustuksellisessa uskonnonopetuksessa. Opetuksen luonne määräytyi opetussuunnitelmien tavoitteiden kautta ja tunnustuksellisuus tällä aikakaudella tarkoitti oppilaan kokonaispersoonallisuuden ja uskonnollisuuden kehityksen tukemista kristinuskon pohjalta. Peruskoulun tarkoituksena oli opettaa uskonnosta eikä oppia uskontoa. (Ubani 2013, 63–65.)

Evangelisluterilaisen opetuksen tavoitteet pyrittiin luomaan oppilaiden toiveiden mukaan ja oppilaiden omista elämästä nousseiden kysymyksien käsittelyä korostettiin. Kristilliseen uskoon ohjaava tavoite esitettiin ehdollisena. Samaan aikaan ortodoksisen uskonnonopetuksen vastaavat tavoitteet määrittäivät kirkon oman toiminnan mukaan ja opetuksessa kannustettiin kasvattamaan oppilaista aktiivisia seurakunnan jäseniä ja synnyttämään heissä uskonnollista vakaumusta. Käsitettä 'tunnustukseton' ei kuitenkaan löydy vuoden 1967 oppiennätyksestä eli opetussuunnitelmasta. (Pyysiäinen 1982, 59.)

Peruskoulun perustaminen sai aikaan yhteiskunnallisen muutoksen, jonka myötä uskonnonopetus Suomessa on muuttunut vaihteittain tunnustuksettomampaan suuntaan. Tunnustuksellisuus poistui ensin laista, ja sitten opetussuunnitelman perusteista. (Satokangas 2018, 112.) Vuonna 1999 voimaan tulleiden koululakien mukaan peruskoulussa tuli antaa uskonnonopetusta enemmistön uskontokunnan tunnustuksen mukaan. Ja vielä tuolloin voidaan puhua tunnustuksellisesta uskonnonopetuksesta (Pyysiäinen 2000, 10).

2000-luvun alussa suomalainen yhteiskunta alkoi tiedostaa monikulttuurisuuteen liittyviä haasteita myös uskonnonopetuksessa ja uskonnonvapauden toteutuminen tuli ajankohtaiseksi (Ubani 2013, 69). Ristiriitoja syntyi pohdittaessa, oliko uskonnonopetukseen osallistuminen ”positiivista uskonnonvapautta vai uskonnon harjoittamiseen pakottamista” (Seppo 2003, 68). Vuonna 2003 laadittiin uusi uskonnonvapauslaki, joka määrittä uskonnonopetukseen osallistumisen olevan positiivista uskonnonvapautta (Uskonnonvapauslaki 2003/453). Samanaikaisesti koulun uskonnonopetus sekä elämänkatsomustiedon opetus mainittiin ihmisen perusoikeuksina. (Ubani 2013, 70.)

Vuoden 2004 peruskoulun opetuksen opetussuunnitelmassa luovuttiin käsitteestä 'tunnustuksellinen uskonnonopetus' eikä uskontoa opettavan opettajan enää vaadittu olevan kyseisen kirkkokunnan jäsen. Uskonnonopetus on 1970-luvulta alkaen ollut tunnustuksellista lähinnä pedagogiikan myötä, ja se on eronnut kirkon kasvatustehtävästä ja sen kasvatustavoitteista merkittävästi. (Ubani 2013, 71.) Peruskoulun perustamisesta alkaen koulun uskonnonopetus ja kirkon kasvatusta on nähty eriävinä ja erillisinä toisistaan (Saine 2000, 159.)

Opetushallitus määrittäi vuonna 2006, että vaikka uskonnonopetuksesta ei enää puhuta tunnustuksellisena opetuksena, sen opetussisällöt eivät ole muuttuneet. Oman uskonnon opetukseen kuuluu rukous, virret ja tutustuminen uskonnollisiin toimituksiin. Erona kuitenkin on pedagogiikka; opettajan ei edellytetä harjoittavan tunnilla rukoushetkiä tai virsien laulamista, mutta aihealueet on käsiteltävä yleissivistävällä tasolla. (Opetushallitus 19/2006; Ubani 2013, 72.)

3.3 Uskonnon opetus on osa uskontokasvatusta

Uskontokasvatusta voidaan määritellä eri tavoilla. Se voidaan erottaa uskontoon ja kasvatukseen, jotka voidaan tahoillaan jakaa yksilö- ja yhteisötasolle. Yksilötasolla uskonto merkitsee yksilön suhdetta jumaluuteen ja tuonpuoleisuuteen, sekä näitä ilmentäviä käyttäytymistapoja, käsityksiä, asenteita, normeja ja arvoja. Yhteisötasolla on kyse uskonnon ilmenemismuodoista, rakenteista ja toiminnallisista piirteistä (esimerkiksi riiteistä), normeista, arvoista, hierarkiasta, ryhmädynamiikasta sekä itsetulkinnasta. (Vermasvuori 1987, 9.)

Kasvatuksessa yksilöllinen lähestymistapa voidaan jakaa sekä kasvattajan ja kasvatettavan näkökulmaan. Kasvattajan kohdalla kyse on sosiaalistamisesta, kasvattamisesta tai opettamisesta, kun taas kasvatettavan kohdalla vastaavasti sosiaalistumisesta, kasvamisesta tai oppimisesta. Tällaista harjoittavassa yhteisössä uskonto on tärkeä osa kulttuuria. Se pyrkii tarjoamaan vastauksia olemassaolon perustaviin kysymyksiin, kuten mistä olemme tulleet, keitä ja miksi olemme, sekä mihin olemme menossa. Uskontokasvatusta on pohjimmaiselta aatteeltaan uskonnollisen perinteen välittämistä sukupolvelta toiselle. Edellytyksenä tälle on, että uskontokasvatusta on tarkoituksellista ja tavoitteellista toimintaa, joka on normatiivista tai objektiivista. Se on kasvattamista uskontoon ja uskonnon avulla. (Vermasvuori 1987, 9–11.)

Nykyisin uskontokasvatuksen tavoitteena on tukea lasten uskonnollista, eettistä ja sosiaalista kehitystä, sekä lisätä heidän katsomuksellista yleissivistystään. (Halme & Vataja 2011, 48.) Uskontokasvatuksen tehtävänä on kasvattaa lapsia erilaisuuden ymmärtämiseen sekä tarjota valmiuksia kommunikaatioon eritaustaisten ihmisten kanssa (Kallioniemi 2000, 136). Olssonin (2006) ja Wrightin (2004) mielestä on tärkeää kasvattaa kriittisiä ja itseään tutkivia yksilöitä, jotka harjoittavat puolueettomuutta ja kriittistä avoimuutta.

Yksi tärkeä osa uskontokasvatusta on koulun uskonnonopetus. Opetuksessa tulisi huomioida oman uskonnon tuntemisen ja eettisten kysymysten lisäksi myös kyky käsitellä omaa uskonnollisuutta reflektiivisellä tavalla, sekä kunnioitus uskonnosta eri tavalla ajattelevia kohtaan (Halme 2008, 179; Kallioniemi 2005, 43). Tavoitteena on ymmärtää, mitä uskonto on ja miten se vaikuttaa yksilöiden, yhteisöjen ja yhteiskunnan elämään (Kallioniemi 2005, 41–43). Uskontokasvatusta tapahtuu uskonnon oppituntien ulkopuolella myös muiden aineiden oppitunneilla, yhteisissä tilaisuuksissa, välitunneilla, sekä kotona, sillä jokaisessa näissä voi käsitellä arvoja, etiikkaa ja uskonnonhistoriaa (Tamminen 1987, 124).

Suomessa eri uskontokuntien kirkot, esimerkiksi evankelisluterilainen ja ortodoksinen, työskentelevät yhteistyössä koulujen kanssa osana uskontokasvatusta. Kirkot tarjoavat erilaisia opetuksellisia aktiviteetteja lapsille ja nuorille, kuten esimerkiksi kerhoja ja vapaaehtoistyötä. (Kallioniemi & Kuusisto 2021, 1). Ne järjestävät kouluvuoteen kuuluvia kirkkoseremonioita, kuten joulu- sekä pääsiäiskirkot, mutta tämänkaltaiset tapahtumat ovat nykypäivän muuttuvan yhteiskunnan myötä vähentyneet (Ketola 2016, 129–132).

Uskontokasvatukseen rinnastetaan yleensä kulttuuriperimä, jonka tavoitteena on auttaa oppilasta ymmärtämään oman kulttuurinsa juuria (Suomessa kristilliset), sekä tutustumaan muiden kulttuurien kulttuuriperintöön ja elämäkatsomukseen. Maailman monikulttuuristumisen myötä luokassa ja koulussa syntyy luontaisesti tilanteita, jossa voidaan keskustella eri kulttuureista ja uskonnollisista asioista. (Halme 2008, 178; Willaime 2007, 59.)

Niemen (1987, 41) mukaan uskontokasvattajia on kahdenlaisia: osa heistä haluaa sitoutua sanomansa opettamiseen (esim. kirkon työntekijät) ja osalle se kuuluu virkavelvollisuuteen (esimerkiksi luokanopettajat) sitoutumisasteesta riippumatta. Uskontokasvattajia ovat luokanopettajat, aineenopettajat, seurakunnan työntekijät, vapaaehtoiset, oppimateriaalien tekijät, vanhemmat, media ja seurakunta (Kallioniemi 1998, 147). Jokaisella uskontokasvattajalla on oma näkemyksensä siitä, miten uskonnollinen kasvatusta tulisi toteuttaa

ja eri uskontokuntiin kuuluvilla vanhemmilla voi olla erilaisia näkemyksiä siitä, millaista uskonnollista kasvatusta heidän lapsilleen tulisi järjestää (Tulasiewicz & Cho-Yee 1993, 3). Tämän vuoksi kasvattajat kohtaavat lapsia, joilla on keskenään erilainen suhde uskontoon.

Uskontokasvatus ja uskonnonopetus ovat kontekstisidonnaisia käsitteitä; niiden sisältö ja luonne riippuvat kyseessä olevan alueen perinteestä, lainsäädännöstä ja uskontososiologisesta tilanteesta (Willaime 2007, 57; Kallioniemi 2005, 37). Tämän takia uskonnonopetus ja uskontokasvatus järjestetään eri tavalla eri maissa, eikä esimerkiksi EU:n alueella ole yhtenäistä mallia näille (Tulasiewicz & Cho-Yee 2007, 2; Willaime 2007, 57–59).

Uskonnonopetuksen peruskriteerit ovat EU:ssa sovittuja, mutta toteutus vaihtelee maakohtaisesti (Räsänen 2009, 155). Kuitenkin lähes kaikissa eurooppalaisissa maissa ollaan yhtä mieltä siitä, että uskonnonopetuksen tulisi olla osa yleissivistävää kasvatusta ja useissa maissa on siirrytty yhteen uskontoon pohjautuvasta opetuksesta kohti moniarvoisempaa opetusta (Heinonen & Kallioniemi 2015, 114–115).

Kaikissa muissa Pohjoismaissa, paitsi Suomessa, opetus on moniuskontoista, eikä ole riippuvainen oppilaiden omasta uskonnollisesta taustasta. Näin ollen kaikki oppilaat osallistuvat samansisältöiseen katsomusopetukseen (Selander 1993; Leganger-Krogstad 2011; Salmenkivi & Åhs 2022, 53). Uskonnon opetuksella on lisäksi poliittinen ulottuvuus siinä mielessä, että se voi korostaa vähemmistön ja enemmistön etujen vastakkainasettelua (Räsänen 2006, 12).

Suomen väestöstä havaittavissa oleva kulttuurinen ja katsomuksellinen monimuotoisuus edellyttää valmiutta kohdata teemat rakentavalla tavalla. Uskontokasvatuksen tutkijat pitävät kykyä lukea ja ymmärtää eri uskontoja yhtenä tärkeimmistä taidoista osana kulttuurista moninaisuutta. (Heinonen & Kallioniemi, 2015.) Tämän vuoksi eri uskonnoista opettaminen alakoulusta alkaen on äärimmäisen tärkeää. Suomi on Belgian ja Itävallan lisäksi yksi harvoista maista Euroopassa, jossa yleisissä kouluissa tarjotaan vähemmistöuskonnoille omaa uskonnonopetusta. (Pötz & Schinkele 2006; Loobuyck & Franken 2011, 19.)

3.4 Uskonnon opetus 2000-luvulla

Jokainen oppilas on oikeutettu oman uskonnon opetukseen tai siihen rinnastettavan elämäkatsomustiedon opetukseen, mutta luokassa opetettava uskonto määräytyy enemmistön mukaan. Tällä hetkellä Suomessa se on yleisimmin evankelisluterilainen. Oppilaat, jotka eivät

kuulu enemmistöuskontoon voivat kuitenkin huoltajien luvalla osallistua sen opetukseen. (Ubanin 2013, 73.) Perusopetuslain §13 mukaan (628/1998), jos koulussa on vähintään kolme oppilasta, jotka eivät kuulu evankelisluterilaiseen kirkkoon, tulee heille järjestää heidän tunnustuksensa mukaista opetusta. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että ortodoksisen kirkkokuntaan kuuluville järjestetään heidän uskontonsa opetusta, ja uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomille opetetaan elämänkatsomustietoa. (Perusopetuslaki 628/1998, §13.)

Oppilaan kuuluessa johonkin muuhun uskontokuntaan sovelletaan kolmen oppilaan sääntöä jokaisen samaa opetusta järjestävän koulun kanssa. Näin ollen opetus voidaan järjestää yhdessä toisen peruskoulun kanssa ja opetukseen voi osallistua oppilaita eri vuosiluokilta. Opetusta jatketaan koko peruskoulun ajan, vaikka ryhmän koko pienentyisi alle kolmeen ja opetus järjestetään vain, jos huoltajat ovat sitä pyytäneet. Tapauksissa, joissa oppilaan omaa uskontoa ei järjestetä kouluissa eikä kolmen oppilaan sääntö toteudu, järjestetään oppilaalle muuta opetusta tai ohjattua toimintaa. Vaihtoehtoisesti oppilas voi osallistua koulun ulkopuoliseen, oman uskontokuntansa järjestämään opetukseen, ja näin kouluopetuksen määrä, johon oppilas on oikeutettu, säilyy samanvertaisena. (Opetushallitus 2022.)

Vuonna 2006 Antti Räsänen selvitti kyselytutkimuksella suomalaisten näkemyksiä siitä, kuuluuko kristinuskon opetus opetussuunnitelmaan. Silloin enemmistö puolusti kristinuskon kuulumista opetussuunnitelmaan. Yleisin perustelu oli kristinuskon kuulumisen suomalaisen kulttuuriin ja ajatus siitä, että uskonnonopetus kouluissa takaisi oman vakaumuksen mukaista opetusta. Räsänen mukaan suomalaiset pitivät uskontotiedon opetusta tärkeimpänä uskonnonopetuksen toteutustavoista. Uskontotieto käsittelee eri maailmanuskontoja ja katsomuksia puolueettomasti. Uskonnonopettajan odotetaan olevan oppilaita itsenäiseen ajatteluun kannustava kasvattaja, eikä uskonnollinen auktoriteetti. (Räsänen 2006.)

Uskonto on opettajaherkkä oppiaine; opettajan toiminnalla on merkittävä vaikutus opetuksen toteutustapoihin ja laatuun. Uskonnonopetuksessa ilmenee opettajakohtaisia eroja muun muassa heidän persoonien, asenteiden, sekä oman katsomuksellisen taustan kohdalla. Ubanin (2013) mukaan hyväksi uskonnonopettajaksi voidaan määritellä henkilö, joka tiedostaa sekä oman katsomuksellisen taustansa että uskonnon opettamisen yhteiskunnallisen taustan. Uskonto on erityinen oppiaine muihin verrattuna siksi, että siinä voidaan käsitellä opettajan henkilökohtaista vakaumusta. Opettajan uskonnollisuudella saattaa olla vaikutus opetuksen toteutustapoihin sekä opettajan esittämiin mielipiteisiin oppitunneilla. (Ubanin 2013, 161–184.)

4 Opetussuunnitelma ohjaa opetusta

4.1 Opetussuunnitelma heijastaa yhteiskuntaa

Opetussuunnitelma on valtakunnallinen asiakirja, jolla yhteiskunta määrää koulutuksen tavoitteet (Perusopetuslaki 628/1998, 14§). Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2014a) tehtävänä on ohjata kasvatusta ja opetusta. Opetussuunnitelma perustuu perusopetuslakiin ja sen tarkoituksena on saattaa laissa esitetyt tavoitteet kohti paikallista opetus- ja kasvatustyötä. (Opetushallitus 2014a, 9.)

Opetussuunnitelmalla on siis kaksi merkitystä: se on opetuksen ohjausväline juridis-hallinnollisesti sekä toimii opettajan työvälineenä pedagogisesti (Vitikka 2009, 53). Opetussuunnitelmassa ohjeistetaan opetuksen järjestämisestä, toteuttamisesta sekä määritellään opetuksen arvopohja, koulun toimintakulttuuri ja oppimiskäsitys. Lisäksi se sisältää eri oppiaineiden tavoitteet, sisällöt ja arviointikriteerit. (Liljeström 2004, 85.) Opetussuunnitelmassa voidaan myös ottaa kantaa opetusmenetelmiin, mutta usein ne jäävät opettajien toimintavapauteen (Atjonen & Uusikylä 2005, 50). Opetussuunnitelman laatimiseen vaikuttaa kansallinen konteksti eli järjestelmä, jossa se muodostuu (Vitikka, 2009, 83). Tämän takia opetussuunnitelmia uudistetaan säännöllisesti. Uudistuksen taustalla vaikuttavat muun muassa yhteiskunnassa tapahtuvat muutokset, muuttuva lainsäädäntö ja teknologian kehitys (Liljeström 2004, 84). Opetussuunnitelmaa pyritään uudistamaan, jotta voidaan ottaa huomioon muutokset koulua ympäröivässä maailmassa sekä vahvistamaan koulun roolia kestäväen tulevaisuuden rakentamisessa (Opetushallitus 2014a, 9).

Opetussuunnitelmia on jaoteltu erilaisiin malleihin sisällöllisestä näkökulmasta (Innanen 2005, 185). Suomalaisessa opetussuunnitelmassa korostuu kaksi opetussuunnitelmaperinnettä; bildung- ja curriculum-malli. Bildung-malli kehitettiin 1800-luvun Saksassa ja siinä keskitytään ihmisen sisäiseen kasvamiseen ilman ulkopuolisia poliittisia tai taloudellisia vaikutteita. Tällainen ajatus juontaa juurensa vahvasti luterilaisuuteen. Ajatuksena on rakentaa yhteinen kansallinen identiteetti, jossa opettajalla on itsenäinen toimivalta opetussuunnitelman toteuttajana. (Saari, Salmela & Vilkkilä 2017, 63–65.) Nykyään voidaan nähdä bildung-mallin korostavan ainejakaisuutta sekä tiedollista oppimista (Innanen 2005, 185).

Curriculum-mallin juuret juontavat 1800- ja 1900-luvun Yhdysvaltoihin ja siinä korostuu koulutuksen tavoitteiden, arvioinnin ja menetelmien tarkka määrittäminen. (Saari ym. 2017,

64–65). Nykyään curriculum-opetussuunnitelmamalli painottaa vahvemmin oppijan näkökulmaa, koulun toimintakulttuuria, erityisopetusjärjestelyjä ja avoimia oppimisympäristöjä (Innanen 2005, 185–186). Nämä kahden opetussuunnitelmamallin vaikutteet näkyvät suomalaisessa opetussuunnitelmassa nykypäivänäkin (Saari ym. 2017, 63).

Suomen Perusopetuslaissa (14§) säädetään opetussuunnitelmasta ja opetuksen järjestämisestä. Valtioneuvosto päättää perusopetuksen yleisistä tavoitteista ja tuntijaosta. (Perusopetuslaki 1998/628, 14§.) Opetushallituksen tehtävänä on valtakunnallisella tasolla tarkentaa ja täydentää näitä tavoitteita Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet -asiakirjan avulla, joka ohjaa paikallisten opetussuunnitelmien laatimista (Opetushallitus 2014a). Paikalliset opetussuunnitelmat laaditaan kuntatasolla. Koulukohtaisesti laaditut opetussuunnitelmat eivät ole välttämättömiä, mutta ne voivat täsmentää paikallisen opetussuunnitelman vuosiluokkakohtaisia sisältöjä ja opetusta. (Ubani 2013; Vitikka 2007, 66.)

Opetussuunnitelman kehityksellä ja historialla on keskeinen rooli, jotta ymmärretään perusteiden muotoutumista nykyiseksi kokonaisuudeksi. Suomessa opetussuunnitelman rakenteen kehitys on koostunut oppiainejakoisuudesta ja oppiaineiden yhdistämisestä. 1900-luvulla rinnakkaiskoulujärjestelmän aikaan opetus oli hyvin tietopainotteista, jolloin oppilaan omille havainnoille jäi vain vähän tilaa. (Innanen 2005, 184; Vitikka 2009, 56–57.) 1970-luvulla siirryttäessä peruskoulujärjestelmään opetussuunnitelman oppiaineiden tavoitteet jaettiin vuosiluokkien mukaisesti ja oppiaineiden integrointi korostui. (Vitikka 2009, 61–62.) Samalla opetussuunnittelu siirtyi keskushallinnolta enemmän kuntakohtaiselle tasolle ja vuonna 1985 opetussuunnitelma sai nimensä Opetussuunnitelman perusteet. Tämän jälkeen opetussuunnitelmia on kehitetty vuonna 1994, jotka antoivat koululle väljemmät opetuksen toteutustavat. Vuonna 2004 ja 2014 ovat määritelleet sisältöjä taas tiukemmin (Innanen 2005, 184; Vitikka 2009, 63–64; Löytönen, Ruuska & Hiidenmaa 2017, 11.)

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (2014a) on eritelty vuosiluokkakohtaisesti eri oppiaineet ja niiden tehtävät (Opetushallitus 2014a, 158). Paikalliset opetussuunnitelmat ovat antaneet enemmän mahdollisuuksia vaikuttaa opetuksen suunnitteluun ja opetustyöhön. Opettajat voivat käyttää erilaisia opetuksen toteutusmalleja ja luoda tarpeiden mukaisen toimintakulttuurin koulussa. Tämän myötä opettaja kykenee tukemaan paremmin oppilaan yksilöllistä kasvua ja oppimista. (Vitikka 2004, 77, 84.)

4.2 Uskonnon opetussuunnitelmassa on useita oppimääriä

Uskonnon oppiaineessa on eritelty eri oppimääriä. Opetushallitus on hyväksynyt vuonna 2014 opetussuunnitelman perusteisiin tarkennetut oppimääräkuvaukset viiteen uskonnon oppimäärään: evankelisluterilaiseen uskontoon, ortodoksiseen uskontoon, katoliseen uskontoon, islamin uskontoon ja juutalaiseen uskontoon. Vuonna 2020 Opetushallitus antoi tarkennetut oppimääräkuvaukset vielä adventistiseen uskontoon, bahá'í-uskontoon, buddhalaiseen uskontoon, helluntailiikkeen uskontoon ja Krishna-uskontoon. Näillä edellä mainitulla kymmenellä eri uskonnolla on siis tarkennetut opetussisällöt. Herran kansa ry:n uskonto, Kristiyyhteisön uskonto, Myöhempien Aikojen Pyhien Jeesuksen Kristuksen Kirkon uskonto ja vapaakirkollisen uskonto on mainittu erikseen hyväksytyinä oppimäärinä, mutta ne noudattavat Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden 2014 mukaisia, kaikkia uskonnon oppimääriä koskevia määräyksiä. Uskonnon oppimääriä sitovat kuitenkin yhteiset osuudet, jotka ovat tehtävä, opetuksen tavoitteet, keskeiset sisältöalueet sekä uskonnon oppimisympäristöt, työtavat, ohjaus, eriyttäminen, tuki ja arviointi. (Opetushallitus 2020; Opetushallitus 2023.)

Suomen perusopetuksen katsomuksellinen kirjo on laaja. Vuonna 2019 Valtioneuvosto teki selvityksen siitä, mitä uskontoja ja katsomuksia Suomen kuntien peruskouluissa opetetaan. Kaikki vastaajat (n=113) ilmoittivat tarjoavansa evankelisluterilaisen uskonnon opetusta. Vastanneista yli 70 prosenttia ilmoitti kuntansa tarjoavan elämäkatsomustiedon ja ortodoksisen uskonnon opetusta. Islamin uskonnon opetusta oli saatavilla 24 kunnassa. Juutalaisuuden ja katolisen uskonnon opetuksen vastauksen jäivät vähäisiksi (alle 10). Muiksi uskonnoiksi nimettiin myös Krishna-uskonto, buddhalaisuus ja bahá'í-uskonto, joiden uskonnon opetusta tarjottiin muutamassa kunnassa. Lisäksi vastaajat arvioivat elämäkatsomustiedon ja islamin opetuksen tarpeen kasvavan. Muiden uskontojen opetuksen tarve ennustettiin pysyvän samana. (Tainio & Kallioniemi 2019, 2, 135, 139, 187.)

Yleisen uskonnon oppimäärä on jaettu vuosiluokkiin 1–2, 3–6 ja 7–9. Uskonnon opetuksessa laajennetaan oman uskonnon perustietoja. Opetuksessa perehdytään muun muassa Suomen ja Euroopan katsomuksellisiin juuriin ja nykytilaan sekä tutustutaan muihin uskontoihin. Lisäksi pohditaan eettisiä kysymyksiä. Vuosiluokkien 3–6 uskonnon opetuksen tavoitteet on jaettu keskeisiin sisältöalueisiin, jotka ovat 1 Suhde omaan uskontoon, 2 Uskontojen maailma ja 3 Hyvä elämä. Opetuksen arviointikriteerit on myös eritelty tavoitteiden mukaisesti (ks. Taulukko 2.). (Opetushallitus 2014b, 246–249.) 3

Evangelisluterilaisen uskonnon oppimäärä tarkentaa näitä yleisiä uskonnon sisältökuvauksia ja tavoitteita, joiden pohjalta myös paikalliset opetussuunnitelmat laaditaan: ”1 Suhde omaan uskontoon” tarkastelee kristinuskon keskeisiä käsitteitä, symboleita ja oppia. Opetuksessa perehdytään Jeesuksen elämään, Raamattuun kirjana sekä syvennetään tietoja kirkkovuodesta. ”2 Uskontojen maailma” käsittelee muita uskontoja; juutalaisuutta, islamia ja kristinuskoa sekä niiden keskinäisiä suhteita. Lisäksi opetuksessa tutkitaan Suomen ja Euroopan katsomuksellista nykytilaa, sen taustaa ja uskonnottomuutta. ”3 Hyvä elämä” perehtyy kristinuskon tärkeimpiin eettisiin ohjeisiin. Se tarkastelee eettisiä kysymyksiä, tunteita ja arvoja Raamatun kertomusten avulla. (Opetushallitus 2014b, 250.)

Taulukko 2. Vuoden 2014 evangelisluterilaisen uskonnon opetussuunnitelman oppiaineen tavoitteet

Uskonnon (ev.lut.) oppiaineen tavoitteet	Tavoitteen kuvaus
T1	ohjata oppilasta perehtymään opiskeltavan uskonnon pyhiin kirjoihin ja kertomuksiin sekä keskeisiin oppeihin
T2	ohjata oppilas tutustumaan opiskeltavan uskonnon rituaaleihin ja tapoihin sekä pyhiin paikkoihin ja rakennuksiin
T3	auttaa oppilasta tunnistamaan uskonnollisen kielen erityispiirteitä ja vertaiskuvallisuutta
T4	ohjata oppilasta etsimään, arvioimaan ja käyttämään uskontoa koskevaa tietoa erilaisista lähteistä
T5	opastaa oppilasta perehtymään Suomen ja Euroopan uskonnollisiin ja katsomuksellisiin juuriin ja nykytilaan
T6	ohjata oppilas tutustumaan juutalaisuuteen, kristinuskoon ja islamiin ja niiden vaikutukseen ja historiaan Euroopassa
T7	kannustaa oppilasta kunnioittamaan omaa ja toisen pyhää sekä käyttäytymään asianmukaisesti erilaisissa uskonnollisissa tilaisuuksissa ja tilanteissa
T8	ohjata oppilas perehtymään opiskeltavan uskonnon eettisiin opetuksiin sekä eri uskontoja yhdistäviin eettisiin periaatteisiin
T9	ohjata oppilasta ymmärtämään ihmisoikeuksiin ja erityisesti YK:n Lasten oikeuksien sopimukseen sisältyviä arvoja yksilön ja yhteisön näkökulmasta
T10	ohjata oppilasta arvioimaan tekemiään valintoja ja pohtimaan toiminnan taustalla vaikuttavia arvoja eettisten periaatteiden ja kestäväen tulevaisuuden näkökulmasta
T11	luoda oppilaalle mahdollisuuksia keskustella eettisistä kysymyksistä, ilmaista rakentavasti ajatuksiaan ja tunteitaan sekä harjoitella perustelemaan omia näkemyksiään
T12	auttaa ja tukea oppilasta muodostamaan ja vahvistamaan myönteistä maailmankatsomusta, itsetuntoa ja luottamusta elämään

Arviointikriteerit ovat kaikille oppimäärille yhteiset ja Taulukossa 2 ne on jaettu 12:een tavoitteeseen. Tavoitteita on tarkennettu kuvaamalla hyvän/arvosanan kahdeksan osaaminen jokaista tavoitetta kohden erikseen. Esimerkiksi tavoitteen 2 (T2) hyvän osaamisen kuvauksessa 'oppilas osaa kertoa esimerkkien avulla opiskeltavan uskonnon keskeisistä rituaaleista, tavoista ja pyhistä paikoista sekä kuvata niiden merkitystä.' Tavoitteen 11 (T11) hyvän osaamisen kuvauksessa 'oppilas osallistuu yhteiseen keskusteluun, osaa kuunnella toisia ja ilmaista itseään.' (Opetushallitus 2014b, 249.)

5 Oppikirja opetussuunnitelman toteuttajana

5.1 Oppikirja osana opetusta

Oppikirja on teos, joka on laadittu opetustarkoituksiin (Lappalainen 1992, 11). Sen teksti on asiallista ja käsittelee opetettavaa asiaa kiteytyneesti (Karvonen 1995, 21). Oppikirjoissa siirrytään luontevasti asiasta toiseen, ja oppikirja muodostaa eheän ja visuaalisen kokonaisuuden (Ruuska 2014, 86). Tyypillisesti oppikirja rakentuu tekstistä, kuvista sekä tehtävistä (Heinonen 2005, 32) ja sen sisältämä tieto on jaettu ydinsisältöihin, syventäviin tietoihin ja lisätietoihin (Hiidenmaa 2015, 33). Parhaimmillaan Oppikirjat tarjoavat oppimisen haasteita, herättävät ajattelemaan sekä motivoivat oppilaita oppimaan (Heinonen 2005, 31).

Oppikirjojen teksti on kohdistettu aina tietynikäisille sopivaksi (Heinonen 2005, 29), ja oppikirjan avulla oppilas näkee kokonaisuuden, jota kouluvuoden aikana opitaan. Tästä voi olla hyötyä monelle oppilaalle. (Ruuska 2015b, 43.) Oppikirja on oppilaalle turvallinen etenemispolku. Siinä asiat etenevät loogisessa järjestyksessä sekä ikä- ja taitotasoisesti sopivalla vauhdilla. Oppikirjassa käytettävä kirjakieli saattaa myös olla oppilaalle tärkeä kirjoitetun kielen malli tulevaa työelämää ajatellen. (Ruuska 2014, 87.)

Oppikirjojen sisällön valinnat kertovat ympäröivästä maailmasta ja ovat osa pedagogista kulttuuria (Hiidenmaa 2015, 32, 36). Niiden tulisi olla yhteiskunnan arvojen ja perinteiden mukaisia unohtamatta uusia näkemyksiä (Heinonen 2005, 31). Niillä on myös oma merkityksensä mielikuvien synnyttäjinä ja asenteiden muokkaajina (Laine 2010, 192).

Oppikirjat pohjautuvat aina opetussuunnitelmiin, joiden tavoitteet, sisällöt ja arviointitavat määrittävät niiden rakenteen. Kirjojen laatimiseen vaikuttavat myös opettajien vaatimukset, sillä oppikirjojen tulee tukea opetustyötä ja vastata opettajien tarpeisiin. (Heinonen 2005, 29, 31; Ruuska 2015b, 41). Muuttuvan tiedon maailmassa oppikirja voi olla myös opettajan täydennyskoulutuksen väline (Löytönen ym. 2017, 12).

Opetushallitus valvoi ja tarkasti oppikirjojen sisällöt vuoteen 1992 saakka. Tällä pyrittiin varmistamaan, että sisältö vastasi kulloinkin vallitsevan opetussuunnitelman tavoitteita. Kun tarkastuksesta luovuttiin, vapaampaa käytäntöä perusteltiin sillä, että kouluissa tulisi käyttää myös muita oppimateriaaleja, kuten sanomalehtiä. (Heinonen 2005, 29–30; Ruuska 2014, 82–83; Löytönen ym. 2017, 11.) Nykyään kustantajat laativat oppikirjat tiiviissä yhteistyössä opetusviranomaisten kanssa (Vitikka 2009, 67). Opetussuunnitelman työryhmään kuuluu opettajia, ainedidaktikkoja ja tutkijoita (Ruuska 2015a, 19). Oppikirjat tulkitsevat kulloinkin

voimassa olevaa opetussuunnitelmaa (Aalto & Kemppinen 2020, 101) ja seuraavat sen muutoksia viiveellä (Norppa 2020, 33). Vaikka oppikirjat perustuvat opetussuunnitelmiin, ne ovat yhden tekijäryhmän näkemys opetettavasta asiasta, joten opetusta ei kannata kahlita yksinomaan niiden varaan (Atjonen & Uusikylä 2005, 56). Opetussuunnitelmat ovat tulkinnanvaraisia ja siksi sisällöt ja niiden eri painotukset saattavat vaihdella oppikirjoissa (Ruuska 2014, 82).

Oppimateriaalit ovat näkyvästi mukana suomalaisessa peruskouluopetuksessa. Ne ovat kustantamojen kaupallisia tuotteita, joilla pyritään hyvään taloudelliseen tulokseen. Vuoden 2004 opetussuunnitelman perusteita valmistelleeseen työryhmään kuului myös kustantajien edustajia. Tavoitteena oli, että opetussuunnitelmat siirtyisivät jouhevasti oppimateriaaleihin ja sitä kautta opetukseen. Tätä voi kritisoida siitä näkökulmasta, että kustantajien intresseinä voi olla opetuksen kehittämisen lisäksi myös henkilökohtaiset ja taloudelliset intressit. (Heinonen 2005, 34, 56–57.) Lisäksi kaksi suurinta kustantajaa Sanoma Pro ja Otava hallitsevat oppikirjojen markkinoita yli 90 prosenttisesti. Tämä johtaa siihen, että eri kirjasarjojen monipuolinen saatavuus vähenee. (Tossavainen 2013, 29; Pietiäinen 2015, 63; Otava 2023; Sanoma Pro 2023.)

Koululla on vastuu siinä, mitä oppikirjoja se opetuksessaan käyttää. (Löytönen ym. 2017, 11) Oppikirjat ovat apuna koulukohtaisten opetussuunnitelmien laatimisessa, koska ne konkretisoivat opetussuunnitelman perusteiden abstrakteja tavoitteita. Tutkimusten mukaan monet koulut ovat muuttaneet koulukohtaisia suunnitelmiaan oppikirjojen sisältöjä vastaaviksi. (Heinonen 2005, 229, 13). Oppimateriaalit ovat monipuolistuneet 2000-luvulla teknisen kehityksen myötä. Sähköiset oppimateriaalit ja internet mahdollistaa sähköisen materiaalin jakamisen sekä tekstin rinnalla kuva ja ääni nousevat oppimateriaaleissa sisällön välittämisen keskeisiksi muodoiksi. (Hiidenmaa 2015, 35; Tossavainen 2015, 188.) Suurempi oppiaineiden tarjonta ja niiden käyttö edistää oppimaan oppimisen taitojen kehittymistä (Atjonen & Uusikylä 2005, 56). Oppimateriaalien valinnanvapautta on ennen pidetty yhtenä Suomen PISA-menestyksen selittäjänä (Löytönen ym. 2017, 14). Vuonna 2023 PISA-aineistoista kerätyt tiedot osoittavat, että digilaitteiden käytöllä on kielteinen yhteys osaamiseen yksilön näkökulmasta. Ilmiö on kuitenkin moniulotteinen ja kyse voi olla myös toisistaan riippumattomista ajallisesti samaan kohtaan osuvista ilmiöistä. (Oinas ym. 2023, 12.)

5.2 Uskonnon oppikirjat

Uskonnon oppikirjan historia juontaa juurensa vuoden 1866 kansakouluun, jolloin Raamattu ja Vähä Katekismus olivat ainoita käytössä olevia oppikirjoja koulussa. Kirkolla oli siis vahva vaikutus koulun uskonnonopetukseen. (Räsänen 2017, 282.) Räsänen (2017, 286–287) mukaan 1800–1900-lukujen taitteessa kirkko ja opettajat kiistelivät kristinopin laajuudesta koulun opetuksessa. Koulu ei saanut itse määritellä oppisisältöjään, vaan kirkolla oli päätösvalta. Uskonnon oppikirjoja arvosteltiin, kunnes opettajat perustivat komitean, jonka myötä koulu sai valita minkä tahansa oppikirjan opetukseen. Vastuu oli näin siirtynyt paikallisella tasolla kirkolta koululle. Räsänen (2017, 284) mukaan, että oppikirjatilanne kehittyi jatkuvasti ja 1890-luvun lopulla uskonnon oppikirjoja oli opettajien käytössä valtava määrä. Oppikirjojen laadinta oli kuitenkin valvottua ja teksti ei saanut olla pelkkää historiallista kertomusta eikä Raamatun siteeraamista, mutta tekstin piti olla Raamatun mukaista.

Uskonnon oppikirjojen uudistaminen jatkui 1960-luvulla. Jumalasuhte oli ollut keskeisessä asemassa ja nyt vaadittiin enemmän yhteiskunnallista otetta oppikirjoihin.

Uskonnonopetukseen otettiin vaikutteita Britanniasta, jossa lähtökohtana oli lasten omat kokemukset. Tämä alkoi näkyä myös peruskoulun opetussuunnitelmassa. Raamattuopetuksen kritiikki, peruskoulu-uudistus ja lasten omien kokemusten huomioon ottaminen vaikuttivat uskonnon oppikirjojen uudistumiseen. Tästä eteenpäin uskonnonopetus kehittyi tarjoten enemmän elämyksiä ja vähemmän ulkolukua. Kuvat ja kerronta elävöittivät opetusta. (Räsänen 2017, 294–297.)

Kansakoulu oli luonteeltaan kristillinen koulu, mutta se ei voinut asettaa tavoitteekseen uskon herättämistä. Se oli kirkon tehtävä. Koulun tavoitteena oli laaja-alainen sivistys. Ensimmäistä kertaa uskonnon oppikirjojen historiassa tiedostettiin, etteivät kaikki lapset välttämättä olleet saaneet kristillistä kasvatusta kotona. (Räsänen 2017, 286, 297.)

Raamatulliset aiheet vähenivät ja eettiset kysymykset, sosiaaliset suhteet sekä kirkkovuoden juhlat tulivat sisällöllisesti tilalle. Uskonnon oppikirjoja yhdistää tarinallisuus. Se on voimakas perinne uskonnonopetuksessa, joka on lähtöisin Raamatun kertomuksista. Nykyisissä kirjoissa tarinat käsittelevät auttamista, turvallisuutta, perhe-elämää ja tunteita. Vuoden 2012 Aarre-sarja muistuttaa kuitenkin paljon vuoden 1970 Aikamme uskontokirjaa, mikä kertoo siitä, että opetussuunnitelman sisällöt eivät ole muuttuneet vuosikymmenten aikana. (Räsänen 2017, 299–303.)

Myös uskonnon oppikirjojen kerronta on muuttunut. Uskonto on perusolemukseltaan kielellinen aine. Hengelliset rituaalit ja kirjoitukset toteutuvat kielessä ja kielenä. (Satokangas 2018, 113.) Satokankaan (2018, 115–117) mukaan 1990-luvun uskonnon oppikirjoissa kristinuskoon perustuva kulttuuripiiri esitetään itsestään selvinä ja ennakko-oletuksia esittävinä. Esimerkiksi kertoja olettaa, että Raamattu löytyy jokaisen kodin kirjahyllystä ja Raamattu esitetään kulttuurimme perusteoksena, jolloin me-sanana käyttö määrittelee kertojan ja lukijan välille tietyn kulttuurisen taustan. Satokangas (2018) vertaa, että 2010-luvun uskonnon oppikirjoissa kertoja kehystää kristinuskon sisällön neutraalimmin. Kristinuskosta puhutaan uskontokuntana, jolla on omat opilliset sisältönsä ja kristityt mainitaan ihmisryhmänä, jotka uskovat tiettyihin asioihin. Myös se, mistä ja kenen näkökulmasta asioita esitellään ja käsitellään, on muuttunut vuosikymmenien aikana. 1970-luvun uskonnon oppikirjoissa yleistetään sisällöt kaikkia ihmisiä koskevaksi, 1990-luvun oppikirjoissa lähtökohtana on suomalaisuus ja 2010-luvulla kerronta on objektiivista ja passiivimuotoista, jolloin kertoja jättää lukijalle liikkumatilaa.

Uskonnon kirjoja on viime vuosikymmenten aikana arvosteltu kiiltokuvamaisuudesta, muiden uskontojen vähäisestä käsittelemisestä ja kapeasta perhekäsityksestä (Räsänen 2017, 303). Uskonnon opetuksen pitää olla kriittistä, monikulttuurista ja sen tulisi herättää yhteiskunnalliseen tietoisuuteen sekä uudenlaisiin arvovalintoihin (Schreiner 2001, 253).

6 Tutkimuksen toteutus

6.1 Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymykset

Tämä tutkimus on laadullinen oppikirjatutkimus uskonnon oppikirjoista peruskoulun vuosiluokilla 3–6. Laadullisen tutkimuksen tarkoituksena on kuvata jotain ilmiötä tai tapahtumaa, ymmärtää tiettyä toimintaa tai antaa teoreettinen tulkinta jollekin ilmiölle (Tuomi & Sarajärvi 2017, luku 1.1). Tutkimuksen tavoitteena on selvittää uskonnon oppikirjojen analysoinnin avulla minkälaista tietoa oppikirjat antavat juutalaisuudesta, islamista ja uskonnottomuudesta. Näin voidaan myös ottaa selvää oppikirjojen antamista mahdollisuuksista kouluopetuksessa (Kauppinen ym. 2008, 206).

Tutkimuskysymykset

1. Mikä on uskonnon opetussuunnitelman sisältöalueiden keskinäinen suhde uskonnon oppikirjoissa vuosiluokilla 3–6?
2. Mitä juutalaisuudesta, islamista ja uskonnottomuudesta esitetään uskonnon oppikirjoissa opetussuunnitelman ja uskontojen sisältöjen mukaan tarkasteltuna?
3. Mitä sisällöllisiä eroja kirjasarjoissa esiintyy juutalaisuudesta, islamista ja uskonnottomuudesta?

6.2 Aineisto

Aineisto koostuu 12:sta tällä hetkellä käytössä olevasta alakoulun evankelisluterilaisen uskonnon oppilaille tarkoitettusta oppikirjasta vuosiluokilta 3–6, sillä vuoden 2014 uskonnon opetussuunnitelma on jaettu vuosiluokkakohtaisesti (1–2, 3–6 sekä 7–9). Vuosiluokat 3–6 valikoituivat, koska tutkimus keskittyy alakoulun uskonnon oppikirjoihin ja näillä koululuokilla käsitellään muita uskontoja. Aineisto koostuu pelkästään oppilaiden oppikirjoista, sillä oppikirja on oppilaan fyysinen työväline. Oppikirja luo mahdollisuuden itsenäiseen opiskeluun kaikissa tilanteissa ja on niin oppilaan kuin myös huoltajien ensisijainen oppimateriaali, joten sen sisällöllä sekä sen laadulla on tärkeä merkitys (Heinonen 2005, 248; Ruuska 2015b, 42.).

Aineisto valikoitui kartoittamalla ensin, mitä kirjasarjoja on tehty 2000-luvun uskonnonopetukseen. Tämän jälkeen lähetettiin kysely sähköpostitse Turun ja sen

naapurikuntien alakouluihin keväällä 2022 (15.2.2022). Kyselyllä selvitettiin, mitkä sarjat ovat kouluissa käytössä. Vastausten niukkuuden (n=15) vuoksi kirjasarjojen käytettävyyttä kartoitettiin Facebookissa Alakoulun aarreaitta -ryhmässä kyselyn avulla syksyllä 2022 (7.10.2022). Kyselyyn vastasi 387 henkilöä. Vastausten perusteella tutkimukseen valittiin kolme yleisimmin käytössä olevaa sarjaa: Aarre (n=210), Sydän (n=95) ja Tähti (n=62).

Sydän-sarja on Otavan kustantama evankelisluterilaisen uskonnon oppisarja, joka on tarkoitettu perusopetuksen käyttöön. Sarjan oppikirjojen ensimmäiset painokset ovat ilmestyneet vuosina 2015–2019. Sydän-sarjan oppikirjat ovat ilmestyneet vuosittain ensimmäisen kirjan ilmestymisen jälkeen. Jokainen oppikirja on rakennettu kuudesta jaksosta, joista viisi on yhteisiä: Yhteinen maailma, Järki ja sydän, Kertomusten polku, Reilusti yhdessä sekä Uskontojen maailma. Kuudes otsikko on 3. ja 4. vuosiluokalla Juhlan aika, mutta 5. ja 6. vuosiluokalla Luterilainen kirkko. Järki ja sydän- sekä Reilusti yhdessä -jaksot käsittelevät etiikkaa, Kertomusten polku sekä Juhlan aika/Luterilainen kirkko käsittelevät kristinuskoa, ja Yhteinen maailma sekä Uskontojen maailma -jaksot sisältävät luterilaisen uskonnon lisäksi tietoja muista uskonnoista sekä uskonnottomuudesta.

Aarre-sarja on SanomaPron kustantama evankelisluterilaisen uskonnon oppisarja, joka on tarkoitettu perusopetuksen käyttöön. Tämän sarjan oppikirjojen ensimmäiset painokset ovat ilmestyneet vuonna 2017. Aarre-sarja jakaa oppikirjan luvut erilaisiin jaksoihin eri vuosiluokilla. 3. vuosiluokalla jaksot käsittelevät etiikkaa, Vanhan testamentin kertomuksia, kristinuskon eri suuntauksia ja kristinuskon kirkkovuotta. 4. vuosiluokalla käsitellään etiikkaa, Uutta testamenttia ja Jeesusta, juutalaisuutta, islamia sekä uskonnottomuutta. Aarre-sarjan 5. ja 6. vuosiluokalla perehdytään tarkemmin kristinuskon, islamin ja juutalaisuuden keskinäisiin suhteisiin sekä Suomen ja Euroopan katsomukselliseen nykytilaan. Lisäksi käsitellään uskonnottomuutta sekä kristinuskon syntyä ja sen eri suuntauksia.

Tähti-sarja on Otavan kustantama evankelisluterilaisen uskonnon oppisarja, joka on tarkoitettu perusopetuksen käyttöön. Sen ensimmäiset painokset ovat ilmestyneet vuosina 2004–2008. Kouluissa on kuitenkin vielä käytössä vanhoja oppikirjoja ja esimerkiksi Tähti-sarja on ollut myynnissä Booky-verkkokirjakaupassa vielä vuonna 2021 (Booky verkkosivu 2021). Koska Tähti-sarja on ilmestynyt vuonna 2004, voimassa on ollut vuoden 2004 opetussuunnitelma ja evankelisluterilaisen uskonnon oppimäärä. Vuoden 2004 evankelisluterilaisen uskonnon opetussuunnitelma jakoi opetuksen sisällöt ja tavoitteet eri tavalla kuin nyt voimassa oleva vuoden 2014 uskonnon opetussuunnitelma. Tavoitteet

jakautuivat 1–5 ja 6–9. vuosiluokille. Uskonnon opetuksen tehtävänä vuosiluokilla 1–5 on aineksien tarjoaminen oppilaan maailmankatsomuksen rakentumiseksi. Lisäksi vuosiluokilla 6–9 syvennetään ja laajennetaan oppilaan ymmärrystä oman uskonnon ja muiden uskontojen luonteesta sekä merkityksestä. (Opetushallitus 2004, 204, 206.)

Tähti-sarjan oppikirjojen sisällöt eroavat siis myöhemmin julkaistuista oppikirjojen (Sydän- ja Aarre-sarjat) sisällöistä. Vuoden 2004 opetussuunnitelma käsitteli eri maailman uskontoja laajemmin jo 6.vuosiluokalla, kun vuoden 2014 opetussuunnitelman mukaan niitä käsitellään vasta yläkoulussa. Sisällöt eivät myöskään jakaannu samanlaisesti sisältöalueisiin (S1-S3) tai tavoitteisiin (T1-T12), vaan keskeisiä sisältöjä on kuvattu otsikoilla, kuten 'Raamatun kertomuksia ja opetuksia', 'Arvokas ja ainutlaatuinen elämä' tai 'Oppilaita ympäröivä uskonnollinen maailma' (Opetushallitus 2004, 205–206). Näiden otsikoiden alapuolelle on listattu ranskalaisin viivoin erilaisia tarkempia opetussisältöjä. Otsikoista voidaan kuitenkin erottaa vuoden 2014 opetussuunnitelman vastaavat sisältöalueet; etiikka, oma uskonto ja uskonnollinen maailma. Tähti-sarja on käytössä kouluissa vielä tänä päivänä, joten valitsimme sen yhdeksi tutkimuskohteeksi oppikirjatutkimuksessamme. Tähti-sarja jakaa oppikirjan luvut eri jaksoihin, jotka käsittelevät 3. ja 4. vuosiluokilla etiikkaa, Raamatun kertomuksia, Vanhaa ja uutta testamenttia, Jeesuksen elämää ja kristinuskon kalenterijuhlia. 5. ja 6. vuosiluokalla edellä mainittujen lisäksi käsitellään tarkemmin kristinuskon syntyä ja leviämistä sekä siitä haarautuneita eri kirkkokuntia. Lisäksi esitellään kristinuskon, erityisesti luterilaisen uskonnon sakramentit sekä kuvaillaan kirkon erilaista toimintaa.

6.3 Menetelmä

Tutkimusmenetelmänä käytettiin laadullista sisällönanalyysiä. Eskola (2001; 2007) jakaa laadullisen analyysin kolmeen osaan: aineistolähtöiseen, teoriasidonnaiseen ja teorialähtöiseen analyysiin. Tässä tutkimuksessa käytettiin teorialähtöistä sisällönanalyysiä. Teorialähtöisessä sisällönanalyysissä aineiston analyysin luokittelu pohjautuu johonkin aiemmin määriteltyyn käsitejärjestelmään, joka voi olla valmis teoria, malli tai niihin perustuva käsitejärjestelmä. Teorialähtöisen sisällönanalyysin ensimmäisessä vaiheessa muodostetaan tulkintakehikko. (Tuomi & Sarajärvi 2017, luku 4.4.4.)

Tulkintakehikkona käytettiin vuoden 2014 perusopetuksen opetussuunnitelman evankelisluterilaisen uskonnon oppimäärän sisältöjä. Tästä opetussuunnitelmasta käytetään

jatkossa lyhennettä uskonnon opetussuunnitelma ja tällä tarkoitetaan evankelisluterilaisen uskonnon oppimäärää. Uskonnon opetussuunnitelmaa (Opetushallitus 2014b) tarkasteltiin valtakunnallisella tasolla. Perusopetuksen opetussuunnitelma jakaa sisältöalueet sekä tavoitteet oppiainekohtaisesti. Uskonnon sisältöalueet ovat ”1 Suhde omaan uskontoon”, ”2 Uskontojen maailma” ja ”3 Hyvä elämä”. Sisältöalue ”1 Suhde omaan uskontoon” käsittelee kristinuskoa ja sisältöalue ”3 Hyvä elämä” käsittelee etiikkaa. Tulkintakehikkoon valittiin opetussuunnitelman sisältöalue ”2 Uskontojen maailma” sekä tavoitteet 5 ja 6. Sisältöalue ”2 Uskontojen maailma” kuvaa, mitä juutalaisuuden ja islaminuskon profeetoista, pyhistä paikoista, kertomuksista ja opeista tulee opettaa; miten uskontojen (juutalaisuus, islam, kristinusko) keskinäiset suhteet ilmenevät, mikä on Suomen ja Euroopan katsomuksellinen nykytila (islamin, juutalaisuuden ja uskonnottomuuden kohdalla) sekä mitä uskonnottomuudesta opetetaan. Taulukossa 3 on suorat lainaukset sisältöalueiden kuvauksista. Lihavoidut tekstit kuuluvat tulkintakehikkoon.

Taulukko 3. Sisältöalueiden kuvaukset uskonnon opetussuunnitelmassa 2014

Sisältöalue 1 Suhde omaan uskontoon
Opetuksessa tarkastellaan kristinuskon keskeisiä käsitteitä, symboleita ja oppia. Sisältöjen valinnassa huomioidaan kristinuskon moninaisuus ja erityisesti protestanttisuus osana kristinuskoa. Opetuksessa tutustutaan Martin Lutherin ja Mikael Agricolan merkitykseen uskonnon uudistajina. Pehdytään luterilaisuuden oppiin, sakramentteihin, rukouksiin, jumalanpalvelukseen ja seurakunnan toimintaan. Opetuksessa tarkastellaan Raamattua kirjana, sen erilaisia tyylilajeja sekä uskonnollisen kielen erityispiirteitä ja vertauskuvallisuutta. Opetuksessa perehdytään Jeesuksen elämään, opetukseen ja merkitykseen kristinuskossa. Pohditaan Paavalin ja varhaisen kristillisyyden merkitystä kristinuskon kehittymiselle maailmanuskonnoksi. Tutustutaan Raamatun keskeisten kertomusten vuorovaikutukseen taiteen, tieteen ja kulttuurin kanssa sekä tarkastellaan kristinuskon näkymistä populaarikulttuurissa. Opetuksessa syvennetään tietoja kirkkovuodesta, elämänkaaren kristillisistä rituaaleista sekä niihin liittyvästä moninaisesta tapakulttuurista. Tutustutaan syvällisemmin kirkkoon uskonnollisena rakennuksena, kirkkoarkkitehtuuriin ja siihen liittyvään symboliikkaan. Opetuksessa otetaan huomioon virret ja muu hengellinen musiikki.
Sisältöalue 2 Uskontojen maailma
Opetuksessa tarkastellaan, mitä merkitsee pyhyys uskonnoissa, oma ja toisen pyhä. Tutustutaan alustavasti juutalaisuutta, kristinuskoa ja islamia yhdistäviin profeettoihin, pyhiin paikkoihin ja kertomuksiin sekä Jeesuksen asemaan näissä uskonnoissa. Tärkeinä tarkastelun kohteina ovat koulun lähialueilla vaikuttavat uskonnolliset yhteisöt. Opetuksessa tutkitaan Suomen ja Euroopan uskonnollista ja katsomuksellista nykytilaa ja sen taustaa sekä uskonnottomuutta. Alustavasti tutustutaan ekumeniaan ja uskontodialogiin sekä tarkastellaan uskontoja mediasta ja populaarikulttuurista otetuilla ajankohtaisilla esimerkeillä.
Sisältöalue 3 Hyvä elämä

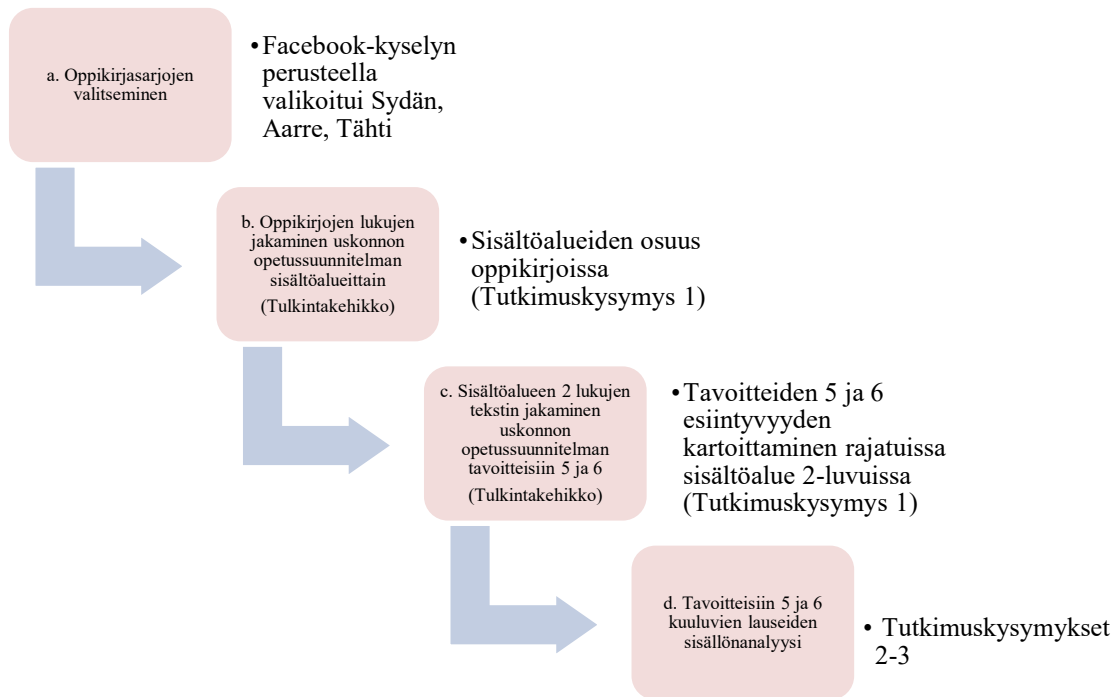
Opetuksessa tarkastellaan kristinuskon tärkeimpiä eettisiä ohjeita: Kulusta sääntöä, rakkauden kaksoiskäskyä ja kymmentä käskyä. Pohditaan Kulaisen säännön etiikkaa kristinuskossa ja eri uskonnoissa. Opetuksessa käsitellään keskeisiä elämänskysymyksiä, tunteita ja arvoja Vanhasta ja Uudesta Testamentista valittujen kertomusten avulla. Tärkeitä sisältöjä ovat ihmisoikeusetiikka, YK:n Lapsen oikeuksien sopimus sekä ihmisarvo, elämän kunnioittaminen ja luonnon vaaliminen. Pohditaan oppilaan omia valintoja ja hänen toimintansa taustalla vaikuttavia arvoja sekä globaalia vastuuta. Tärkeitä näkökulmia ovat elämäntaidot, itsetuntemus, tunnetaidot ja kokonaisvaltainen hyvinvointi. Opetukseen valittujen sisältöjen tulee antaa oppilaalle välineitä eettiseen keskusteluun ja omien näkemysten perustelemiseen sekä uskonnoista käytävään keskusteluun.

Lisäksi tulkintakehikkoon valittiin sisältöalueen ”2 Uskontojen maailma” tavoitteet 5 ja 6, sillä ne ovat ainoat tavoitteet, jotka mainitsevat juutalaisuuden ja islaminuskon, niiden keskinäiset suhteet sekä keskittyvät Suomen katsomukselliseen nykytilaan ja sen taustaan (ks. Taulukko 4.). Taulukossa 4 esitetään tavoitteiden 5 ja 6 kuvaukset, joita käytetään tulkintakehikkona.

Taulukko 4. Tavoitteiden 5 ja 6 kuvaukset vuoden 2014 uskonnon opetussuunnitelmassa

T5	Opastaa oppilasta perehtymään Suomen ja Euroopan uskonnollisiin ja katsomuksellisiin juuriin ja nykytilaan.
T6	Ohjata oppilas tutustumaan juutalaisuuteen, kristinuskoon ja islamiin ja niiden vaikutukseen ja historiaan Euroopassa.

Laadullisessa sisällönanalyysissä aineistoa voidaan myös kvantifioida, eli laskea esimerkiksi, kuinka monta kertaa sama asia esiintyy aineistossa. Tutkimuksessa kvantifioitiin sisältöalueiden jakaantuvuus kirjasarjoittain sekä tavoitteiden esiintyminen lausemääräisesti suhteessa oppikirjan muiden sisältöjen lausemääräiseen esiintymiseen. Kvantifiointi tuo aineiston tulkintaan erilaisen näkökulman, eikä esimerkiksi Schreier (2012) näe ristiriitaa laadullisin menetelmin analysoidun aineiston kvantifioimisessa. (Sarajärvi & Tuomi 2017, luku 4.4.7.; Schreier 2012.) Tutkimuksen kulku esitetään seuraavassa kuviossa (Kuvio 1.).

Kuvio 1. Tutkimuksen kulku

6.4 Aineiston analyysin eteneminen

Aluksi oppikirjojen luvut jaettiin vuoden 2014 evankelisluterilaisen uskonnon opetussuunnitelman mukaisiin sisältöalueisiin. Oppikirjan luvulla tarkoitetaan yhtä numeroitua osaa, johon kirjan teksti on jaettu. Luvut jaettiin sisältöalueisiin ”1 Suhde omaan uskontoon”, ”2 Uskontojen maailma” ja ”3 Hyvä elämä”. Luvut määriteltiin tiettyyn sisältöalueeseen, jos siihen kuuluvia lauseita oli yli puolet luvun kokonaislausemäärästä.

Tämän jälkeen tarkasteltiin sisältöalueeseen ”2 Uskontojen maailma” kuuluvia lauseita. Kuvatekstit ja sivuilla esiintyvät Info- tai Lue lisää -laatikot huomioitiin. Oppikirjan lukujen lopussa esiintyviä ’Muista’ tai ’Tärkeää’-laatikoita ei huomioitu, sillä ne ovat toistoa leipätekstissä kerrotuista asioista. Mukaan otettiin vain kokonaiset lauseet, ei esimerkiksi kirjan lukujen otsikoita. Lauseita saattoi myös esiintyä muihin sisältöalueisiin kuuluvissa luvuissa. Lauseet luokiteltiin tavoitteiden 5 ja 6 kuvauksien (ks. Taulukko 4.) perusteella. Näiden lauseiden kokonaismäärä laskettiin ja se jaettiin kirjasarjan kokonaislausemäärällä. Tästä edettiin lauseiden sisällönanalyysiin.

Teorialähtöisessä sisällönanalyysissä aineiston kategoriat määrittyivät aikaisemman tiedon perusteella ja aineistosta etsitään kategorioita kuvaavia lausumia (Tuomi & Sarajarvi 2017, luku 4.4.4). Tulkintakehikon perusteella muodostettiin ydinkategoriat, joihin sijoitettiin

tulkintakehikkoon kuuluvat lausumat. Nämä ydinkategoriat olivat juutalaisuus, islam, Suomen ja Euroopan katsomuksellinen nykytila ja sen tausta (juutalaisuus, islam, uskonottomuus), uskonottomuus ja keskinäiset suhteet (kristinusko, islam, juutalaisuus) (ks. Liitteet 1–3). Juutalaisuuden ja islamin kategorioita olivat profeetta, pyhä paikka sekä kertomukset ja opit. Profeetalla tarkoitettiin henkilöä, joka oli nimetty uskonnon profeetaksi eli jumalan sanansaattajaksi. Pyhä paikka oli rakennus tai paikka, joka oli mainittu uskonnolle tärkeäksi paikaksi. Kertomukset ja opit käsittelivät tietyn uskonnon oppeja, uskomuksia, pyhiä tekstejä ja kertomuksia sekä käsityksiä maailmasta uskonnon näkökulmasta.

Analyysin aikana huomattiin, että oppikirjoissa kuvattiin tulkintakehikon eli opetussuunnitelman lisäksi muita uskontokohtaisia asioita islamista ja juutalaisuudesta. Tulkintakehikon ulkopuoliset asiat jaettiin kahdeksaan teemaan. Teemat olivat pukeutuminen, syntyperä, toimintatavat, pyhä kirja, uskonnolliset juhlat, säännöt ja velvollisuudet, esineet ja ruoka.

Pukeutumisella tarkoitettiin uskontoon liittyvää pukeutumista esimerkiksi jumalanpalveluksissa tai arjessa. Syntyperä viittasi kyseisen uskonnon syntyyn tai alkuperään. Toimintatavat liittyivät uskonnon erilaisiin tapoihin esimerkiksi, mitä jumalanpalveluksessa tehdään. Pyhällä kirjalla tarkoitettiin juutalaisten tai islamin pyhää kirjaa, joka mainittiin oppikirjassa. Uskonnolliset juhlat viittasivat uskonnon perinne- tai kalenterijuhliin. Säännöt/velvollisuudet viittasivat esimerkiksi uskuntoon liittyviin perinteisiin; pyhäpäivään tai rituaaleihin. Esineet tarkoittivat uskuntoon liittyviä perinteisiä esineitä. Ruoka viittasi uskonnon ruokaperinteisiin, joita kuvailtiin oppikirjassa.

Opetussuunnitelman mukaiset kategoriat sekä sen ulkopuoliset teemat koottiin taulukoihin vuosiluokittain sarjakohtaisesti (ks. Taulukot 5–25.). Analyysin tulokset esiteltiin kirjasarjojen lyhenteillä Sydän=S, Aarre=A ja Tähti=TÄ sekä oppikirjan numerolla vuosiluokan mukaisesti esimerkiksi Sydän 3=S3.

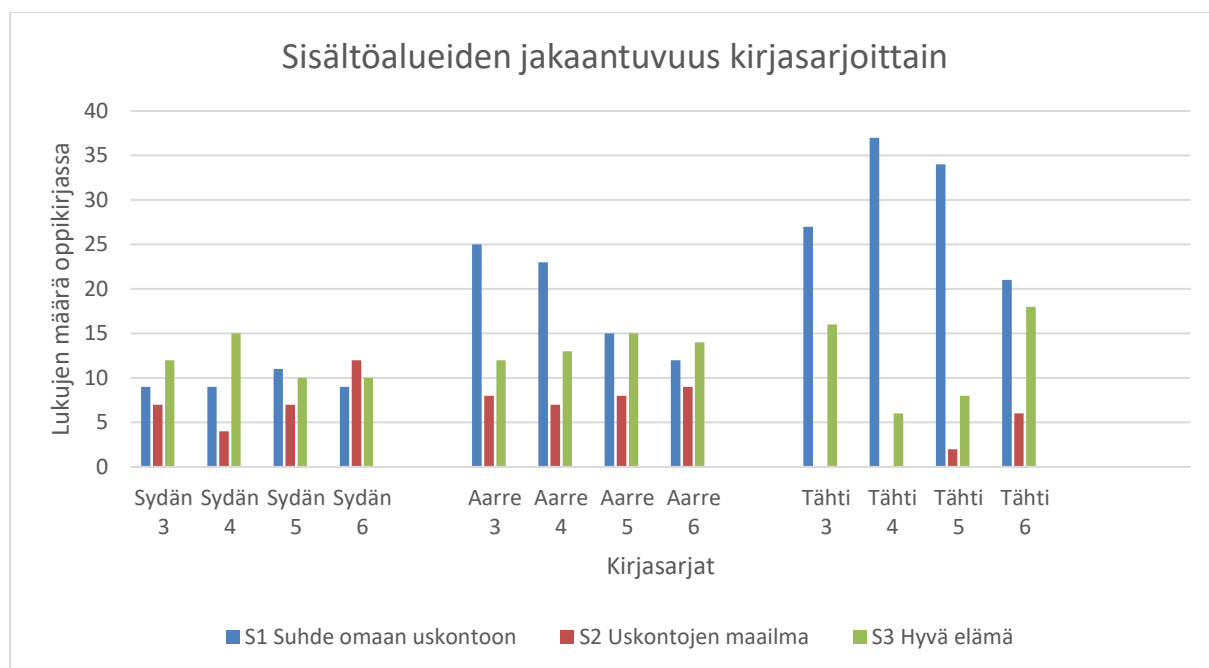

7 Tulokset

7.1 Opetussuunnitelman sisältöalueiden keskinäinen suhde

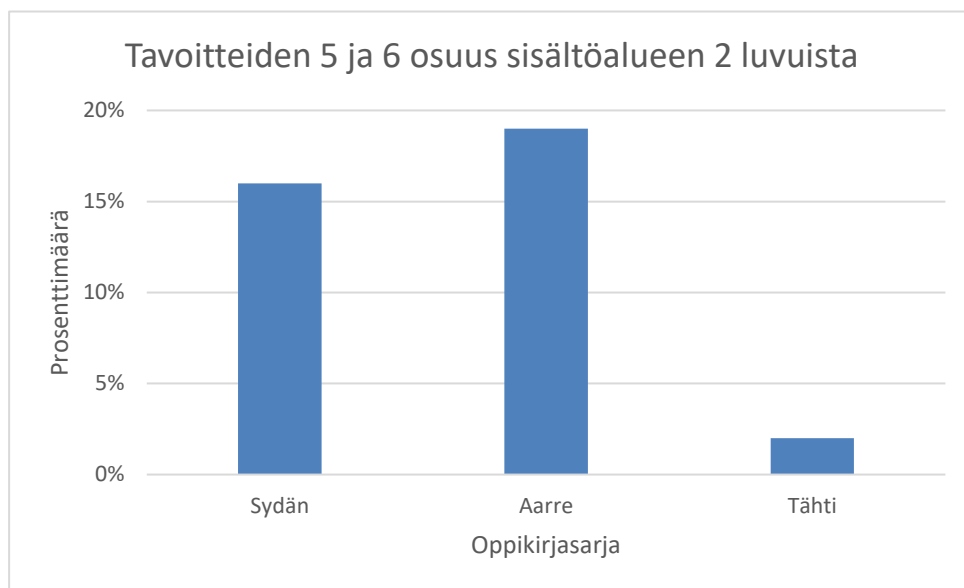
Tässä luvussa esitellään vastaus ensimmäiseen tutkimuskysymykseen, jonka tavoitteena oli selvittää opetussuunnitelman sisältöalueiden keskinäinen suhde uskonnon oppikirjoissa vuosiluokilla 3–6. Sydän-sarjassa uskonnon oppimäärän sisältöalueet jakautuivat tasaisesti, mutta sisältöalue ”2 Uskontojen maailma” jää vähäisimmäksi kokonaiskuvassa (Kuvio 2.). Aarre-sarjassa sisältöalue ”1 Suhde omaan uskontoon” esiintyy eniten kolmannella ja neljännellä vuosiluokalla, mutta viidennellä ja kuudennella vuosiluokalla se esiintyy tasaisemmin sisältöalueen ”3 Hyvä elämä” kanssa. ”2 Uskontojen maailma” -sisältöalue jää jokaisella vuosiluokalla vähäisimmäksi.

Tähti-sarjassa erot ovat suurimpia. Sisältöalue ”1 Suhde omaan uskontoon” esiintyy jokaisella vuosiluokalla selkeästi eniten, sisältöalue ”3 Hyvä elämä” toiseksi eniten, kun taas sisältöalue ”2 Uskontojen maailma” jää hyvin vähäiseksi ja se esiintyy vain viidennellä ja kuudennella vuosiluokalla. Kaiken kaikkiaan jokaisessa sarjassa sisältöalueeseen ”2 Uskontojen maailma” kuuluvia lauseita on vähiten suhteessa muiden sisältöalueiden lausemääriin.

Kuvio 1. Vuoden 2014 evankelisluterilaisen opetussuunnitelman sisältöalueiden jakaantuvuus kirjasarjoittain

Kuvioon 2 on koottu tavoitteiden 5 ja 6 sisältävien lauseiden osuus sisältöalueeseen ”2 Uskontojen maailma” kuuluvista luvuista. Taulukosta voi huomata tavoitteiden esiintyvän vähiten Tähti-sarjassa (2 %), eniten Aarre-sarjassa (19 %) ja Sydän-sarjassa lähes saman verran (16 %) kuin Aarre-sarjassa. Kokonaiskuvassa tavoitteisiin 5 ja 6 sisältyviä lauseita esiintyy alle neljäsosan verran jokaisessa sarjassa.

Kuvio 2. Tavoitteiden 5 ja 6 osuus sisältöalueen ”2 Uskontojen maailma” luvuista oppikirjasarjoittain

7.2 Opetussuunnitelman mukaiset kategoriat

Tässä luvussa vastataan toiseen tutkimuskysymykseen, mitä juutalaisuudesta, islamista ja uskonnottomuudesta esitetään uskonnon oppikirjoissa opetussuunnitelman ja uskontojen sisältöjen mukaan tarkasteltuna. Analyysin tuloksia käsitellään tulkintakehikon mukaisesti. Ensimmäisessä alaluvussa esitellään opetussuunnitelman mukaiset kategoriat yksitellen kirjasarjoittain. Toisessa alaluvussa esitellään opetussuunnitelman ulkopuoliset teemat kirjasarjoittain.

7.2.1 Juutalaisuus

Sydän-sarjassa juutalaisuuden profeetan kerrotaan olevan Mooses (S3, 42). Juutalaisten pyhän paikan kerrotaan olevan synagoga, jossa juutalaiset rukoilevat ja järjestävät opetusta (S3, 73). Synagogan merkitys pyhänä paikkana esitellään samassa lauseessa kristinuskon kirkon ja muslimien moskeijan kanssa seuraavanlaisesti:

Synagoga tarkoittaa juutalaisille samaa kuin kirkko kristityille ja moskeija muslimille. Se on pyhäkkö, jossa juutalaiset rukoilevat, kokoontuvat ja järjestävät opetusta. (S3, 73.)

Juutalaisuuden kertomuksista ja opeista Sydän-sarja kertoo juutalaisuuden olevan yksi maailman vanhimmista uskonnoista ja ensimmäisiä uskontoja, jotka opettivat, että on olemassa vain yksi Jumala (S3, 72). Lisäksi kuvaillaan, miten Jeesus on syntynyt juutalaiseen perheeseen, saanut juutalaisen kasvatuksen ja elänyt juutalaisen kulttuurin keskellä, minkä vuoksi juutalaisten pyhät tekstit ovat myös kristinuskolle tärkeä kirjakokoelma Vanha Testamentti (S4, 31). Sydän-sarja esittelee juutalaisen uskon mukaisen luomiskertomuksen (S5, 55).

Luokkakohtaisessa tarkastelussa voi huomata, että Sydän-sarjassa juutalaisuuden kuvaaminen keskittyy kolmannen luokan kirjaan, jossa mainitaan kaikki opetussuunnitelman mukaiset kategoriat (Taulukko 5.).

Taulukko 5. Juutalaisuuden sisältökategoriat uskonnon opetussuunnitelman mukaan Sydän-sarjassa
x=mainitaan kirjassa, tyhjä = ei mainita kirjassa

Juutalaisuus	Profeetta	Pyhä paikka	Kertomukset, opit
S3	x	x	x
S4			x
S5			x
S6			

Aarre-sarjassa juutalaisuuden profeettaa ei mainita. Pyhä paikka sen sijaan sanotaan olevan synagoga eli rukoushuone, jonka ulkonäköä ja esineitä kuvaillaan (A4, 32). Pyhäksi paikaksi se nimetään kerrottaessa kristinuskon ja islaminuskon pyhät paikat seuraavalla tavalla: *Kristittyjen kirkot, muslimien moskeijat ja juutalaisten synagogat ovat tällaisia pyhiä paikkoja* (A5, 72).

Aarre-sarja käsittelee juutalaisuuden kertomuksista ja opeista ympärileikkauksen, perinnejuhlien ja avioliiton merkitystä sekä alkuperää (A4, 34; A5, 100–102; A6, 91). Aarre-sarja kertoo juutalaisten Jumalan nimen, Jeesuksen merkityksen sekä uskomuksen tuonpuoleiseen (A5, 96–97). Opeista käsitellään juutalaisuuden etiikan sääntöjä. Toorassa on 365 kieltoa ja 248 kehotusta. Näitä kuvaillaan sarjassa ja annetaan esimerkkejä:

Kiellettyä on muun muassa huijata kaupanteossa ja syödä epäpuhtaita ruokia, kuten sianlihaa. Juutalaisten tulee myös pyhittää lepopäivä eli sapatti. Muista keskeisiä juutalaisen etiikan periaatteita ovat oikeudenmukaisuus, totuus, rauha ja laupeudenteot eli heikoista huolehtiminen. (A6, 13.)

Luokkakohtaisessa tarkastelussa huomataan, että Aarre-sarjassa juutalaisuuden kuvaaminen keskittyy neljännen ja viidennen luokan kirjaan. Lisäksi opetussuunnitelman mukaista kategoriaa profeettaa ei mainita ollenkaan sarjassa. (Taulukko 6.).

Taulukko 6. Juutalaisuuden sisältökategoriat uskonnon opetussuunnitelman mukaan Aarre -sarjassa. x=mainitaan kirjassa, tyhjä = ei mainita kirjassa

Juutalaisuus	Profeetta	Pyhä paikka	Kertomukset, opit
A3			
A4		x	x
A5		x	x
A6			x

Tähti-sarjassa juutalaisuuden profeettaa ei esitellä. Pyhäkön kerrotaan olevan synagoga sekä pyhän maan Israel (TÄ6, 60). Juutalaisuuden kertomuksista ja opeista esitellään uskontunnustus, liitto Jumalan kanssa sekä juutalaisuuden kantaisät. Juutalaisuuden kantaisien eli patriarkkojen kerrotaan olevan Abraham, Iisak ja Jaakob (TÄ6, 60). Lisäksi kerrotaan, mitä juutalaisessa uskontunnustuksessa sanotaan: *Uskontunnustus: 'Kuule Israel, Herra meidän Jumalamme, Herra on yksi.* (TÄ6, 60.)

Luokkakohtaisessa tarkastelussa voidaan huomata, että Tähti-sarjassa juutalaisuutta käsitellään vasta kuudennen luokan kirjassa ja opetussuunnitelman mukaista kategoriaa profeettaa ei mainita ollenkaan sarjassa (Taulukko 7.).

Taulukko 7. Juutalaisuuden sisältökategoriat uskonnon opetussuunnitelman mukaan Tähti -sarjassa.

x=mainitaan kirjassa, tyhjä = ei mainita kirjassa

Juutalaisuus	Profeetta	Pyhä paikka	Kertomukset, opit
TÄ3			
TÄ4			
TÄ5			
TÄ6		x	x

7.2.2 Islam

Sydän-sarjassa islaminuskon profeettojen kerrotaan olevan Mooses ja Muhammad (S3, 42; S5, 63). Muhammadista kerrotaan taustatarina, jonka myötä häntä on alettu pitää islamin profeettana. Tarina kuvailee, miten Muhammad oli Mekassa elänyt kauppias, joka alkoi saamaan uskonnollisia ilmestyksiä, joissa häntä kutsuttiin Jumalan profeetaksi eli sanansaattajaksi:

Kerrotaan, että Muhammad oli Mekan kaupungissa elänyt kauppias, joka alkoi saada uskonnollisia ilmestyksiä. Ilmestyksissä hänet kutsuttiin Jumalan profeetaksi eli sanansaattajaksi. --- Elinaikanaan Muhammad toimikin saarnaajana ja muslimien johtajana. (S5, 63.)

Sydän-sarja kertoo muslimien pyhäkön nimen olevan moskeija, ja moskeijan olevan pyhä paikka, jossa tulee olla puhdas (S3, 68–69).

Kertomuksista ja opeista Sydän-sarja käsittelee muslimien rukoilemisen, uskon yhteen Jumalaan, Allahin ja Muhammadin kuvan tekemisen kieltämisen sekä Koraanin ohjeistuksen. Sydän-sarja kertoo islamin opettavan muslimin rukoilemaan viisi kertaa päivässä ja tästä syystä muslimimaissa moskeijoiden yhteydessä esiintyy minareetteja, eli torneja, joista kuuluu rukouskutsu (S3, 68). Sydän-sarja kertoo, miten Koraani ja Muhammadin esimerkki opettavat, miten muslimin tulisi elää. Sarjassa muslimien kerrotaan pitävän sekä Allahia että Muhammadia niin pyhinä, ettei heistä saa tehdä kuvaa. Tekstissä kerrotaan tämän olevan syy islamilaisen maalaustaiteen perustumiseen koristekuvioihin:

Allahin lisäksi profeetta Muhammadia pidetään erityisessä arvossa. Islam opettaa, että Allah ja Muhammad ovat niin pyhiä, ettei heistä saa tehdä kuvaa. Siksi islamilainen maalaustaide perustuu pitkälti ornamentteihin eli koristekuvioihin. (S5, 63.)

Luokkakohtaisessa tarkastelussa voi huomata, että Sydän-sarjassa islamin kuvaaminen keskittyy kolmannen luokan kirjaan, jossa mainitaan kaikki opetussuunnitelman mukaiset kategoriat (Taulukko 8.). Kertomukset ja opit käsitellään jokaisella vuosiluokalla, joten niiden voi ajatella painottuvan.

Taulukko 8. Islamin sisältökategoriat uskonnon opetussuunnitelman mukaan Sydän-sarjassa.

x=mainitaan kirjassa, tyhjä = ei mainita kirjassa

Islam	Profeetta	Pyhä paikka	Kertomukset, opit
S3	x	x	x
S4			x
S5	x		x
S6			x

Aarre-sarjassa islamin profeetaksi nimetään Muhammed ja Jeesus. Sarjassa kerrotaan Muhammedin olevan islaminuskon perustaja, joka syntyi Mekassa. (A4, 36; A5, 97.) Aarre-sarja kertoo islamin pyhiä paikkoja olevan kaksi; kaupunki Mekka ja moskeija (A4, 36). Moskeija mainitaan myös kristittyjen kirkon ja juutalaisten synagogan yhteydessä (A5, 72) ja sitä kuvataan Aarre-sarjassa tarkemmin:

Muslimien rukoushuoneen nimi on moskeija. Suurimmat moskeijat tunnistaa ulkoapäin kupolista, minareetista ja kuunsirpistä. Minareetti on torni, josta kuulutetaan rukouskutsu. --- Moskeijat on yleensä koristeltu Koraanin teksteillä ja ornamenteilla. Ornamentti on erilaisista kuvioista, kuten neliöistä ja ympyröistä, tehty koriste. (A4, 36.)

Aarre-sarja esittelee islamin kertomuksista ja opeista islaminuskon kantaisän (A3, 19) ja pyhän kirjan Koraanin syntyä ja sen oppeja. Sarja kertoo eri tulkintoja siitä, miten Koraani on syntynyt. Sarja käsittelee muslimien Jumalan nimen ja uskomuksen enkeleihin. Opeista Aarre-sarja kertoo, että Jumala tuomitsee ihmiset tekojen mukaan ja Jumala voi antaa anteeksi pahoja tekoja. (A4, 38; A5, 96–98). Sarja käsittelee muslimien uskoa tuonpuoleiseen sekä kertoo islamin kertomuksista legendan zam zam -lähteestä (A6, 95–96; A5, 111). Sarjassa käsitellään Islamin etiikan sääntöjä, jotka perustuvat Koraanin, Hadith-kertomuksiin ja šaria-lakiin. Koraani on Jumalan sanaa, Hadith kertoo Muhammedista ja šaria-laki perustuu näihin. Etiikan säännöistä kerrotaan seuraavaa:

Muslimien tulee elää Jumalan tahtoa noudattaen. Koska Jumala on hyvä ihmiselle, pitää ihmisenkin olla hyvä muille. Muslimien tulee auttaa heikkoja ja huonossaissa. Muslimin tulee myös elää vaatimattomasti. Muslimeilla on sekä pakollisia tekoja, kuten rukoilu ja paasto, että kiellettyjä tekoja, kuten valehtelu ja sianlihan syönti. (A6, 12–13.)

Luokkakohtaisessa tarkastelussa voi huomata, että Aarre-sarjassa islamin kuvaaminen keskittyy neljännen ja viidennen luokan kirjaan, joissa mainitaan kaikki opetussuunnitelman mukaiset kategoriat. Kolmannella luokalla ei käsitellä islamin sisältöjä ollenkaan (Taulukko 9.).

Taulukko 9. Islamin sisältökategoriat uskonnon opetussuunnitelman mukaan Aarre-sarjassa.

x=mainitaan kirjassa, tyhjä = ei mainita kirjassa

Islam	Profeetta	Pyhä paikka	Kertomukset, opit
A3			
A4	x	x	x
A5	x	x	x
A6			x

Tähti-sarja esittelee islamin uskosta vain profeetan. Luokkakohtaisessa vertailussa voidaan huomata, että Tähti-sarja kuvaa islamin profeetan kuudennen luokan kirjassa, mutta muita opetussuunnitelman mukaisia kategorioita ei mainita sarjassa (Taulukko 10.).

Taulukko 10. Islamin sisältökategoriat uskonnon opetussuunnitelman mukaan Tähti-sarjassa.

x=mainitaan kirjassa, tyhjä = ei mainita kirjassa

Islam	Profeetta	Pyhä paikka	Kertomukset, opit
TÄ3			
TÄ4			
TÄ5			
TÄ6	x		

7.2.3 Juutalaisuuden, islamin ja kristinuskon keskinäiset suhteet

Sydän-sarjassa kristinuskon, juutalaisuuden ja islamin keskinäisistä suhteista käsitellään seuraavat teemat: patriarkka ja profeetta, syntyperä, pyhä kirja, kertomukset ja opit, sekä

toimintatavat. Abraham ja Mooses mainitaan näiden kolmen uskonnon patriarkkana sekä profeettana (S3, 34, 42). Sydän-sarja esittää kolmen uskonnon syntyperät usein rinnastettuna toisiinsa, sillä ne ovat syntyneet samalla alueella samoista juurista (S5, 54). Tästä syystä kolmea uskontoa kutsutaan Abrahamin perillisiksi ja uskonnoilla kerrotaan olevan monia yhteisiä piirteitä:

Juutalaisuus, kristinusko ja islam ovat syntyneet samoista juurista. Voidaan sanoa, että ne ovat kuin yksi virta, josta erottuu kolme eri jokea. Kaikki kolme uskontoa ovat syntyneet samalla alueella Lähi-idässä, ja niiden pyhä kaupunki on Jerusalemi. Niiden kannattajia kutsutaan yhteisellä nimellä Abrahamin perillisiksi. Näillä uskonnoilla onkin monia yhteisiä piirteitä. (S5, 66.)

Kolmen uskonnon pyhistä kirjoista kerrotaan niiden saaneen vaikutteita toisistaan ja että kaikki uskonnot ovat kirjauskontoja, joiden pyhissä kirjoissa esiintyy samoja henkilöitä (S5, 66). Juutalaisten pyhän kirjan, heprealaisen Raamatun, kerrotaan vastaavan kristittyjen Vanhaa Testamenttia (S4, 31; S5, 57).

Kertomuksista ja opeista Sydän-sarjassa käsitellään Abrahamin perillisten nimitys, yhteiset hahmot kaikissa uskonnoissa sekä Jumalan opit. Abrahamin perillisten nimen kerrotaan tulevan Abraham-nimiseltä mieheltä, joka on keskeinen hahmo kaikkien kolmen uskonnon pyhissä kertomuksissa (S5, 54). Yhteisistä hahmoista luetellaan lista nimistä, jotka esiintyvät jokaisen uskonnon teksteissä (S5, 67.) Sarja kuvailee uskonnollisten opetusten olevan kaikissa kolmessa uskonnossa samankaltaisia, sillä jokaisessa uskotaan yhteen Jumalaan. Näitä ilmoituksia kerrotaan saaneen profeetat ja kaksi yhteistä profeettaa mainitaan nimeltä:

Uskonnolliset opetukset ovat samankaltaisia juutalaisuudessa, kristinuskossa ja islamissa. Kaikissa uskotaan yhteen Jumalaan, josta kaikki elämä on saanut alkunsa. Niissä opetetaan, että Jumala ilmoittaa tahtonsa ihmisille. Ilmoituksia ovat saaneet profeetat eli sanansaattajat. Kuuluisimpia juutalaisuuden ja kristinuskon yhteisiä profeettoja ovat Jesaja ja Jeremia. (S5, 67.)

Toimintatavoista Sydän-sarjassa käsitellään rukoileminen sekä miten jokaisen tulisi tutustua muihin uskontoihin. Rukoilu kuvataan tärkeänä osana jokaista kolmea uskontoa (S5, 67).

Uskontojen kuvataan vaikuttavan useiden elämään ja uskontoihin tutustumalla voi ymmärtää paremmin kulttuureja sekä eri tavoin ajattelevia ihmisiä:

Uskonnot vaikuttavat sekä yksittäisten ihmisten ja perheiden, että valtioiden ja kokonaisten maanosien elämään. Kun tutustuu uskontoihin, ymmärtää paremmin

kaikkia kulttuureja – myös omaansa. Silloin on mahdollista ymmärtää eri tavoin ajattelevien ihmisten arvoja, asenteita, tapoja sekä kunnioittaa toisen ihmisen vakaumusta. (S6, 11.)

Luokkakohtaisessa tarkastelussa voidaan huomata, että Sydän-sarjassa tarkastellaan keskinäisiä suhteita jokaisella luokalla (Taulukko 11.).

Taulukko 11. Maininta keskinäisistä suhteista Sydän-sarjassa.

x=mainitaan kirjassa, tyhjä = ei mainita kirjassa

	Keskinäiset suhteet (kristinusko, islam, juutalaisuus)
S3	x
S4	x
S5	x
S6	x

Aarre-sarjassa islamin, juutalaisuuden ja kristinuskon keskinäisistä suhteista käsitellään pyhän kirjan tekstien yhteyttä ja samaa syntyperää ja sekä samoja kertomuksia ja oppeja. Aarre-sarja kertoo juutalaisten pyhän kirjan osan olevan sama kuin kristittyjen Vanha testamentti. (A5, 97.) Uskontojen keskinäinen suhde tulee esille, kun kerrotaan, että samoja henkilöitä ja enkeleitä esiintyy kaikkien pyhissä kirjoissa (A4, 32; A5, 97). Kristinuskolla, juutalaisuudella ja islamilla kerrotaan olevan yhteinen tausta ja samoja piirteitä:

Kristinusko syntyi juutalaisuudesta ja islam osin juutalaisuuden ja kristinuskon pohjalta. Kaikki kolme ovat myös monoteisteisiä eli niissä uskotaan yhteen jumalaan. Sekä kristinuskoa, juutalaisuutta että islamia on harjoitettu Euroopassa pitkään. (A5, 69.)

Aarre-sarja käsittelee uskontojen yhteistä taustaa ja syntyä Lähi-idässä. Sarja kertoo, että näitä uskontoja kutsutaan yhteisnimellä Abrahamin lapset, niissä kaikissa uskotaan tuonpuoleiseen ja luomiskertomuksen kerrotaan olevan sama. (A5, 96.) Sarjassa kerrotaan, että uskonnot sisältävät samoja kertomuksia esimerkiksi Jerusalemin on kaikille tärkeä paikka ja tämän taustaa käsitellään jokaisen uskonnon kautta sarjassa (A5, 99). Aarre-sarja käsittelee uskontojen samoja eettisiä sääntöjä kuten kultaista sääntöä, joka on samansisältöinen näissä

uskonnoissa (A6, 12). Lisäksi keskeisiä suhteita on kuvattu kuvatekstissä, jossa kerrotaan imaamin, rabbin ja piispan tutkivan Tooraa juutalaisessa synagogassa (A6, 37).

Luokkakohtaisessa tarkastelussa voi huomata, että Aarre-sarjassa keskinäisiä suhteita kuvataan viidennellä ja kuudennella luokalla (Taulukko 12.).

Taulukko 12. Maininta keskinäisistä suhteista Aarre-sarjassa.

x=mainitaan kirjassa, tyhjä = ei mainita kirjassa

	Keskinäiset suhteet (kristinusko, islam, juutalaisuus)
A3	
A4	
A5	x
A6	x

Tähti-sarjassa islamin, juutalaisuuden ja kristinuskon keskinäisistä suhteista esitellään, miten maailmassa on erilaisia ihmisiä, miten uskonnot näkyvät eri tavoin arjessa ja kuinka näitä kolmea uskontoa kuvataan Abrahamin lapsiksi. Tähti-sarja selittää, miten jokaisella on erilaisia tapoja ilman että mainitsee muita uskontoja:

Oletko ihmetellyt, miksi jotkut peittävät päänsä huiviin, miksi toiset eivät voi syödä sianlihaa, miksi joidenkin kotona on oma pieni alttari tai miksi joissain kodeissa ei vietetä ollenkaan joulua tai syntymäpäiviä? (TÄ3, 15).

Tähti-sarja kertoo myös, miten uskonnot näkyvät jokaisen arjessa eri tavalla, ja monet pidättäytyvät näyttämästä uskontoaan ulospäin. Uskontojen kerrotaan vaikuttaneen useisiin elämien osa-alueisiin. (TÄ5, 16.) Käsitteen 'Abrahamin lapset' kerrotaan tarkoittavan juutalaisia, kristittyjä ja muslimeja näiden yhteisten juurien perusteella (TÄ5, 17). Lisäksi islamin kerrotaan syntyneen samoissa maisemissa kuin juutalaisuus ja kristinusko (TÄ6, 63).

Luokkakohtaisessa tarkastelussa huomataan, että Tähti-sarjassa keskinäisiä suhteita kuvataan kaikilla luokilla lukuun ottamatta neljättä luokkaa (Taulukko 13.).

Taulukko 13. Maininta keskinäisistä suhteista Tähti -sarjassa.

x=mainitaan kirjassa, tyhjä = ei mainita kirjassa

	Keskinäiset suhteet (kristinusko, islam, juutalaisuus)
TÄ3	x
TÄ4	
TÄ5	x
TÄ6	x

7.2.4 Katsomuksellinen nykytila

Sydän-sarjassa Suomen ja Euroopan katsomuksellisesta nykytilasta käsitellään islamin ja juutalaisuuden määrä Suomessa ja Euroopassa, miten islam on saapunut Eurooppaan ja Suomeen, islamin ja juutalaisuuden vaikutus Eurooppaan sekä uskonottomuus ja uskonottomien määrä. Sydän-sarja kertovat islamin olevan tällä hetkellä niin maailman, Euroopan kuin Suomenkin toiseksi suurin uskonto ja muslimien määrän Suomessa kasvaneen (S3, 56; S4, 62; S5, 62). Juutalaisia kerrotaan olevan maailmassa noin 15 miljoonaa ja Suomessa noin 2 000 (S5, 56).

Sydän-sarja kertoo kristinuskon, islamin ja juutalaisuuden olevan tärkeitä Euroopan historian kannalta (S3, 56; S6, 54)). Eurooppa kuvataan uskonnollisesti ja katsomuksellisesti monimuotoiseksi, vaikka enemmistö väestöstä on edelleen kristittyjä (S6, 54.) Muslimien määrän kerrotaan lisääntyneen viime vuosikymmeninä merkittävästi muiden uskontojen, kuten hindulaisuuden, buddhalaisuuden, sikhiläisyyden ja uusien uskonnollisten liikkeiden ohella (S6, 56). Myös Suomen katsomuksellisesta nykytilasta puhuttaessa Sydän-sarja mainitsee uskontojen monimuotoisuuden. Lisäksi uskonottomuuden kerrotaan yleistyneen Euroopassa:

Samalla yhä useampi eurooppalainen sanoo, ettei usko jumalaan tai yliluonnolliseen eli on uskonnoton (S6, 57).

Sydän-sarja kertoo Suomeen muuttaneen 1990-luvulla enemmän muslimeja (S6, 77). Viime vuosikymmenien aikana muslimien määrän kerrotaan lisääntyneen pakolaisuuden ja työperäisen maahanmuuton myötä, ja jonkin verran on kääntynyt islamiin toisesta uskonnosta.

(S6, 70, 77.) Tämän kerrotaan vaikuttaneen myös muslimien elämään Euroopassa, esimerkiksi uskonnollisten juhlien vieton kohdalla:

Elämä muslimina Euroopassa on usein erilaista kuin islamin syntyalueilla Lähi-idässä. Esimerkiksi uskonnollisten juhlien vietto ei ole Euroopassa yhtä näkyvää kuin niissä maissa, joissa muslimien juhlapäivät ovat kaikkien yhteisiä vapaapäiviä, koska enemmistö väestöstä on muslimeja. (S6, 72.)

Uskonnonvapaus esitellään Sydän-sarjassa oikeutena harjoittaa haluamaansa uskontoa tai olla kuulumatta mihinkään uskuntoon (S5, 11). Sen kerrotaan tarkoittavan myös sitä, ettei tarvitse osallistua omantuntonsa vastaisesti uskonnonharjoittamiseen (S6, 56). Euroopassa lisääntyy ihmisten määrä, jotka eivät kannata mitään uskontoa ja siitä syystä puhutaan länsimaiden maallistumisesta eli uskontojen merkityksen menettämisestä niissä maissa (S6, 10). Sarjassa kuvaillaan myös uskonnon merkityksen muutosta Euroopassa. Monien kirkkokuntien jäsenmäärä pienenee vuosi vuodelta huomattavasti ja uskontoa pidetään yksityisasiana. Ihmiset eivät enää halua kuulua uskonnollisiin yhteisöihin tai osallistua niiden toimintaan, vaikka pitäisivätkin uskoa tai hengellisyyttä tärkeänä asiana (S6, 57). Sydän-sarja arvioi muslimien ja uskonnottomien määrän kasvavan Euroopassa seuraavien vuosikymmenten aikana:

Arvioiden mukaan seuraavien vuosikymmenten aikana etenkin muslimien ja uskonnottomien määrä Euroopassa kasvaa. Silti arvioidaan, että enemmistö eurooppalaisista on vuonna 2050 edelleen kristittyjä. (S6, 57.)

Luokkakohtaisessa tarkastelussa huomataan, että Sydän-sarjassa Suomen ja Euroopan katsomuksellista nykytilaa ja sen taustaa kuvataan jokaisen luokan kirjassa (Taulukko 14.).

Taulukko 14. Maininta Suomen ja Euroopan katsomuksellisesta nykytilasta ja sen taustasta Sydän-sarjassa.

x=mainitaan kirjassa, tyhjä = ei mainita kirjassa

	Suomen ja Euroopan katsomuksellinen nykytila ja sen tausta
S3	x
S4	x
S5	x
S6	x

Aarre-sarjassa Suomen ja Euroopan katsomuksellisesta nykytilasta ja sen taustasta käsitellään juutalaisuuden, islamin ja uskonottomuuden levinneisyyttä, syntyä sekä nykytilaa, sekä uskonnonopetuksen tilaa nykypäivänä. Sarjassa kerrotaan muslimien osuuden kasvaneen eurooppalaisista maahanmuuton myötä (A5, 70; A6, 37). Aarre-sarja mainitsee Euroopan tärkeimpien uskontojen olevan kristinusko, islam ja juutalaisuus (A5, 80) ja islamin olevan kristinuskon jälkeen maailman ja Suomen toiseksi suurin uskonto (A3, 19; A6, 37). Sarjassa kerrotaan Suomessa olevan yli 60 000 muslimia, mutta tarkkaa määrää on vaikea tietää, koska kaikki muslimit eivät ole välttämättä Suomen Islam-seurakuntiin kuuluvia. Aarre-sarja mainitsee islamin jakaantuvan sunnalaisuuteen ja šiialaisuuteen, joista sunnalaisia enemmän Suomessa. (A6, 37.) Tilastoja uskonottomista, muslimeista ja juutalaisista sarja kertoo seuraavasti:

20 prosenttia eurooppalaisista ei kuulu mihinkään uskontoon, 5 prosenttia on muslimeja ja 1,5 prosenttia harjoittaa muita uskontoja, kuten juutalaisuutta (A5, 71).

Aarre-sarja kertoo, että Suomessa asuu noin 5,5 miljoonaa ihmistä, joista 75 prosenttia kuuluu johonkin uskontokuntaan ja neljäsosa suomalaisista ei kuulu mihinkään uskontokuntaan eli noin miljoona. Sarja toteaa, että monen luterilaisen kerrotaan eronneen kirkosta vastustaakseen jotakin kirkon näkemystä. (A6, 37). Tämä moninaisuus näkyy myös koulussa ja siitä kerrotaan sarjassa näin:

Koulussakin jokaisella on oikeus uskoa niin kuin haluaa. --- Suurin osa suomalaisista koululaisista opiskelee jotakin katsomusainetta eli uskontoa tai elämänskatsomustietoa. Vain joissakin harvoissa tapauksissa on katsomusaineiden opiskelusta mahdollisuus saada vapautus. (A6, 52.)

Aarre-sarja käsittelee uskonnon opetuksen tehtävää tarkemmin viitaten Perusopetuksen opetussuunnitelman sisältöön ja jokaisen oppilaan kerrotaan opiskelevan jotakin katsomusainetta, koska uskontojen tunteminen kuuluu yleissivistykseen. Aarre-sarja kertoo, että omaa uskonnonopetusta koulu tarjoaa Suomessa monille uskontokunnille; ortodokseille, muslimeille ja katolilaisille. Sarja mainitsee, että kunnassa uskonnonopetusta järjestetään, jos oppilaita on vähintään kolme ja vanhemmat ovat pyytäneet opetusta lapselleen. (A6, 53.) Sarja esittelee, miten katsomuksellisuus ja uskonnonvapaus näkyy suomalaisessa koulussa:

Uskonnonvapaus näkyy koulussa muun muassa niin, että siellä saa käyttää uskonnollisia koruja ja asusteita. Esimerkiksi ristikorut ja hiukset peittävät huivit ovat suomalaisissa koulussa sallittuja toisin kuin vaikkapa Ranskassa. Monien

uskontojen harjoittajilla on luterilaisia tarkempi käsitys siitä, miten on sopivaa pukeutua julkisella paikalla. Eri uskonnot näkyvät myös kouluruokailussa. (A6, 53.)

Lisäksi Aarre-sarjassa todetaan, että Suomessa kaikille yhteiset juhlat eivät saa olla uskonnon harjoitusta (A6, 53–55). Tästä esimerkkinä kerrottiin kevätjuhlan Suvivirren laulamiseen liittyviä mielipiteitä puolesta ja vastaan:

Vastustajien mielestä Jumalasta laulaminen ei kuulu nykykouluun. Kannattajien mielestä Suvivirren laulaminen on osa suomalaista kulttuuria. Nykyisin suurin osa ajattelee, että yksi virsi ei tee juhlasta uskonnollista, joten useimmissa kouluissa lauletaan Suvivirsi. (A6, 54.)

Luokkakohtaisessa vertailussa huomataan, että Aarre-sarjassa Suomen ja Euroopan katsomuksellista nykytilaa ja sen taustaa kuvataan jokaisella luokalla (Taulukko 15.).

Taulukko 15. Maininta Suomen ja Euroopan katsomuksellisesta nykytilasta ja sen taustasta Aarre-sarjassa.

x=mainitaan kirjassa, tyhjä = ei mainita kirjassa

	Suomen ja Euroopan katsomuksellinen nykytila ja sen tausta
A3	x
A4	x
A5	x
A6	x

Tähti-sarja kertoo vuoden 2003 tilastotietoa kristittyjen, muslimien ja hindujen määrästä maailmassa (TÄ5, 16). Tämän lisäksi sarja käsittelee uskonnonvapauslain, joka uudistettiin vuonna 2003 ja joka mahdollisti vieraiden uskontojen tunnustamisen sekä liittymisen uusiin kirkkoihin ja yhteisöihin. Uudistetun lain myötä kaksitoista vuotta täyttäneiltä kysytään mielipide, jos vanhemmat aikovat vaihtaa hänen uskontokuntansa. (TÄ5, 81.)

Luokkakohtaisessa tarkastelussa huomataan, että Tähti-sarjassa Suomen ja Euroopan katsomuksellisen nykytilan ja sen taustan kuvaaminen näyttää keskittyvän vain viidennelle luokalle (Taulukko 16.).

Taulukko 16. Maininta Suomen ja Euroopan katsomuksellisesta nykytilasta ja sen taustasta Tähti-sarjassa.

x=mainitaan kirjassa, tyhjä = ei mainita kirjassa

	Suomen ja Euroopan katsomuksellinen nykytila ja sen tausta
TÄ3	
TÄ4	
TÄ5	x
TÄ6	

7.2.5 Uskonottomuus

Sydän-sarja määrittelee uskonottoman ihmisen ja uskonottomuuden tarkoituksen.

Uskonottoman ihmisen kerrotaan olevan sellainen, jonka maailmankatsomus ei perustu mihinkään uskontoon tai joka ei ole pohtinut maailmankatsomustaan, tai ei koe uskonnolla olevan erityistä merkitystä itselle. (S5, 11.) Sarja määrittelee uskonottomuuden olevan monitulkintaista:

Uskonottomuutta on monenlaista. Osa ihmisistä on päätenyt pohdinnoissaan siihen, ettei uskontojen opettamia jumalia ole olemassa. Jotkut puolestaan ajattelevat, etteivät voi olla varmoja jumalan olemassaolosta. (S5, 11.)

Uskonottomien määrän kasvun vaikutuksia kuvaillaan tarkemmin. Suomessa evankelisluterilaisesta kirkosta erotaan aiempaa enemmän, lapsia kastetaan kirkon jäseniksi aiempaa vähemmän ja siviilivihkimiset ovat yleistyneet (S6, 76). Sydän-sarja kertoo myös, miten uskonnoton tapakulttuuri yleistyy:

Myös uskonnoton tapakulttuuri kuten nimiäiset, aikuistumisjuhlat ja erilaiset kaupalliset juhlat kuten halloween kasvattavat suosiotaan (S6, 76).

Luokkakohtaisessa vertailussa voi huomata, että Sydän-sarjassa uskonottomuuden kuvaaminen näyttää keskittyvän viidennen ja kuudennen luokan kirjoihin (Taulukko 17.).

Taulukko 17. Maininta uskonnottomuudesta Sydän-kirjasarjoissa.

x=mainitaan kirjassa, tyhjä = ei mainita kirjassa

	Uskonnottomuus
S3	
S4	
S5	x
S6	x

Aarre-sarja selittää uskonnottomuuden ja uskonnonvapauden käsitteen sekä perehtyvät uskonnottomien opetukseen, tapoihin ja juhliin. Suomessa uskonnonvapaus kerrotaan olevan perustuslain suoma oikeus ja se tarkoittaa sitä, että jokaisella on oikeus uskoa, mihin itse haluaa, tai olla uskomatta mihinkään (A6, 44). Uskonnottomuuden kerrotaan tarkoittavan ihmistä, joka ei kuulu mihinkään uskontoon ja vanhemmat päättävät lapsensa uskonnosta. Aarre-sarja esittelee uskonnottomien juhlista nimenantojuhlan, Prometheus-juhlan sekä häät että hautajaiset, joita kuvataan tarkemmin. (A4, 42.) Esimerkiksi uskonnottomien hääjuhlaan liittyviä tapoja ja siviilivihkimisen kulkua kuvaillaan (A6, 99). Sarjassa kerrotaan siviilivihkimiseen liittyviä sääntöjä, jotka pitää selvittää ennen naimisiinmenoa:

Sekä uskontoihin kuuluvat että niihin kuulumattomat voivat valita siviilivihkimisen. Ennen vihkimistä selvitetään, onko avioliitolle esteitä. Este voi olla esimerkiksi se, että jompikumpi vihittävistä on alaikäinen tai vihittävät ovat ennestään naimisissa. (A6, 99.)

Aarre-sarjassa kuvaillaan uskonnottomien hautajaisten kulkua ja tapoja (A6, 99–100). Sarjassa todetaan, että: Monesti vainaja on saattanut eläessään esittää toiveita siitä, millaiset hautajaiset haluaa. Hän on esimerkiksi saattanut täyttää Tahdon siviilihautajaiset -hautausohjekortin. (A6, 99). Aarre-sarja kertoo Suomessa järjestettävistä hautajaisten käytännöistä sen, että vainajat haudataan tai tuhkataan. Arkun tai tuhkan säilytysastian eli uurnan säilytyspaikan kerrotaan olevan evankelisluterilaisten kirkkojen hautausmaat. (A6, 100.) Sarja kertoo tarkemmin tästä asiasta uskonnottomien näkökulmasta ja siitä, että tuhkauurnan voi sirotella myös luontoon, mutta tähänkin liittyy sääntöjä:

Uskonnottomat saavat seurakunnan hautausmaalta hautapaikan yhtä lailla kuin kirkon jäsenetkin. Laki määrää, että seurakunnan hautausmaalla pitää olla niin

sanottuja tunnustuksettomia hauta-alueita. Tuhkauurna voidaan sijoittaa tavalliselle hautausmaalle. --- Tuhkaa ei saa säilyttää yli vuotta uurnassa. Sitä ei saa myöskään sijoittaa moneen eri paikkaan. Uskonnottoman hautakivessä ei ole ristiä tai muuta uskonnollista symbolia. (A6, 100.)

Aarre-sarja perehtyy myös uskonnottomien kouluopetukseen ja Vanhempien kerrotaan päättävän, opiskeleeko heidän lapsensa elämäkatsomustietoa vai luterilaista uskontoa. Elämäkatsomustiedon oppiainetta ja siihen liittyviä oppisisältöjä kuvaillaan tarkemmin. (A4, 42; A6, 53.) Aarre-sarja kertoo myös, että kaikki uskontokuntiin kuulumattomat eivät ole ateisteja, vaan esimerkiksi agnostikoksi kutsutaan henkilöä, joka epäilee jumalan olemassaoloa. (A6, 45.) Ateisteista kerrotaan sarjassa seuraavasti:

Noin miljoona suomalaista ei kuulu mihinkään uskontoon. Osa heistä uskoo Jumalaan, mutta he eivät silti halua kuulua mihinkään uskontoon. Niitä, jotka eivät usko mihinkään jumalaan kutsutaan ateisteiksi. (A6, 98.)

Luokkakohtaisessa tarkastelussa huomataan, että Aarre-sarjassa uskonnottomuutta käsitellään kaikilla luokilla lukuun ottamatta kolmatta luokkaa (Taulukko 18.).

Taulukko 18. Maininta uskonnottomuudesta Aarre-sarjassa.

x=mainitaan kirjassa, tyhjä = ei mainita kirjassa

	Uskonnottomuus
A3	
A4	x
A5	x
A6	x

Tähti-sarja ei suoraan mainitse uskonnottomuutta, vaan se tulee esille esiteltäessä uskonnonvapauslakia. Lauseessa mainitaan oikeus olla kuulumatta mihinkään uskontoon, mutta sanaa uskonnon tai uskonnottomuus ei mainita suoraan:

Laki antoi myös luvan kuulua tai olla kuulumatta mihinkään uskontokuntaan. Ehtona kuitenkin on, että oma uskonto ei saa loukata toisia ihmisiä eikä lakia. (TÄ5, 81.)

Luokkakohtaisessa vertailussa voi huomata, että Tähti-sarjassa uskonnottomuutta ei kuvata suoraan, ja se mainitaan ohimennen viidennen luokan kirjassa (Taulukko 19.).

Taulukko 19. Maininta uskonnottomuudesta Tähti-sarjassa.

x=mainitaan kirjassa, / = mainitaan ohimennen tyhjä = ei mainita kirjassa

	Uskonottomuus
TÄ3	
TÄ4	
TÄ5	/
TÄ6	

7.3 Opetussuunnitelman ulkopuoliset teemat kirjasarjoissa

Tulkintakehikon mukaisten kategorioiden lisäksi aineistossa esiintyi opetussuunnitelman ulkopuolisia teemoja juutalaisuudesta ja islamista. Nämä esitellään seuraavaksi.

7.3.1 Juutalaisuuden uskontokohtaiset teemat

Sydän-sarjassa juutalaisuuden uskontokohtaisista teemoista tulee esille pukeutuminen, syntyperä, toimintatavat, pyhä kirja, uskonnolliset juhlat, säännöt ja velvollisuudet, esineet sekä ruoka. Pukeutumisesta sarja esittelee kipan olevan miesten käyttämä päähine (S3, 73) ja kertoo naisten voivan halutessaan peittää hiuksensa huivilla synagogassa (S5, 56).

Juutalaisuuden syntyperä esitellään yleensä keskinäisten suhteiden kautta, mutta itsenäisenä asiana mainittuna sen kerrotaan syntyneen noin 3 000 vuotta sitten (S3, 72). Toisessa oppikirjassa sen juurien kerrotaan taas ulottuvan 3500 vuoden taakse muinaiseen Palestiinaan (S5, 56). Juutalaisuuden toimintatavoista Sydän-sarjassa esitellään synagogan johtajan rabbin työnkuva juutalaisen lain opettajana. Perinteisesti rabbit ovat olleet miehiä, mutta nykyään naiset voivat myös olla rabbeja. (S5, 58.)

Sydän-sarja esittelee juutalaisuuden pyhän kirjan tärkeimmän osan Tooran kolmannella luokalla. Vasta viidennellä luokalla Tooran kerrotaan olevan osa heprealaista Raamattua, eli juutalaisuuden pyhää kirjaa (S5, 57). Heprealainen Raamattu rinnastetaan kristittyjen Vanhaan Testamenttiin:

Juutalaisten pyhä kirja, heprealainen Raamattu, vastaa kristittyjen Vanhaa testamenttia (S5, 57).

Juutalaisuuteen kuuluvista uskonnollisista juhlista Sydän-sarja esittelee sadonkorjuujuhla sukkotin, nimenantojuhlan, bat ja bar mitsva -juhlat, häät ja hautajaiset. Näiden lisäksi yhteen laatikkoon listattu kahdeksan juutalaisuuteen liittyvää juhlaa nimeltä, mutta näiden tarkoitusta ei ole avattu tekstissä (S4, 68). Sadonkorjuujuhla sukkotista kuvaillaan toimintatapoja, kuten lehtimajan rakentaminen, niissä vieraileminen ja nukkuminen sekä kimpun tekeminen (S4, 66–67). Juutalaisten elämänkaaren juhlat, kuten nimenantojuhla, bar ja bat mitsva -juhlat, häät ja hautajaiset esitellään Sydän-sarjassa yhdessä kappaleessa kronologisessa järjestyksessä. Bar ja bat mitsva -juhlien kerrotaan olevan tyttöjen ja poikien aikuistumisjuhla. Häistä kuvataan sääntöjä ja perinteitä. Hautajaisista sarja kertoo hautaamisen ajankohdan sekä millaisiin vaatteisiin vainaja tulisi pukea. (S5, 59.)

Juutalaisuuden säännöistä ja velvollisuuksista esitellään juutalaisuuden määritelmä, Jumalan kuvan kieltäminen sekä sapatti eli lepopäivä. Sydän-sarja kertoo, että juutalaiseksi määritellään yleensä juutalaiseen perheeseen syntynyt lapsi, mutta juutalaisuuteen voi myös liittyä (S5, 56). Lisäksi juutalaisten kerrotaan pitävän Jumalaansa Jahvea niin pyhänä, etteivät tee hänestä kuvaa tai lausu hänen nimeään ääneen (S5, 57). Sapatista Sydän-sarja esittelee sen merkityksen ja mitä sen aikana tapahtuu. Teksti antaa ymmärtää, että tavat voivat vaihdella jokaisen kohdalla:

Tämän vuoksi juutalaiset viettävät yhtenä päivänä viikosta sapattia eli lepopäivää. Se kestää perjantain auringonlaskusta lauantain auringonlaskuun. Jotkut noudattavat sapattisääntöjä hyvin tarkasti eivätkä tee työtä, käytä sähköä tai aja autoa sapatin aikana. Useissa juutalaisissa perheissä kokoonnutaan sapatitaterialle. Monet käyvät tuolloin myös synagogassa eli rukoushuoneella. (S5, 58.)

Esineistä Sydän-sarja esittelee Daavidin tähden ja menora-kynttelikön (S5, 57).

Juutalaisuuteen liittyvistä ruoka-asioista Sydän-sarja esittelee juutalaisten ruokasääntöjä. Kosher-ruoan kerrotaan tarkoittavan puhdasta, juutalaisille sopivaa ja sallittua ruokaa, joka ei sisällä sianlihaa, verta tai äyriäisiä (S5, 58). Lisäksi sarja kuvailee, miten eri raaka-aineita sisältäviä ruokia syödään eri aterioilla:

Moni juutalainen noudattaa uskontonsa ruokasäädöksiä. Kosher on hepreaa ja tarkoittaa puhdasta eli juutalaisille sopivaa ja sallittua ruokaa. Kosher-ruoka valmistetaan tarkkoja sääntöjä noudattaen. Esimerkiksi lihaa ja maitoa sisältävät ruoat syödään eri aterioilla. Sianlihan, veren ja äyriäisten syöminen on kielletty. (S5, 58.)

Uskontokohtaisista teemoista ei mainita kuudennella vuosiluokalla mitään ja sisällöt näyttävät keskittyvän viidenteen luokkaan. Pukeutumisesta, syntyperästä ja uskonnollisista juhlista puhutaan kahdessa oppikirjassa, jolloin niiden voi ajatella painottuvan (Taulukko 20.).

Taulukko 20. Juutalaisuuden uskontokohtaisista asioista esille tulleet teemat Sydän-sarjassa.

x=mainitaan kirjassa, tyhjä = ei mainita kirjassa

Juutalaisuus								
Maininta	Pukeutuminen	Syntyperä	Toimintatavat	Pyhä kirja	Uskonnolliset juhlat	Säännöt/velvollisuudet	Esineet	Ruoka
S3	X	X		X				
S4			X		X			
S5	X	X			X	X	X	X
S6								

Aarre-sarjassa juutalaisuuden uskontokohtaisista teemoista tulee esille pukeutuminen, syntyperä, toimintatavat, pyhä kirja, uskonnolliset juhlat, säännöt ja velvollisuudet, esineet sekä ruoka. Sarjassa juutalaisten pukeutumisesta mainitaan miesten käyttävän päälakia eli kipaa ja harteilla rukousliinaa sekä naisten saattavan käyttää huivia naimisiin mentyään. Lisäksi kuvaillaan pojalla olevan aamurukouksessa kädessä ja otsalla nauhoilla kiinnitetyt kotelot, joissa on Tooran katkelmia. (A4, 32; A5, 78–79.) Aarre-sarjassa juutalaisuuden syntyperästä kerrotaan sen syntyneen 1200-luvulla ennen Kristusta ja se on kristinuskoon ja islaminuskoon verraten vanhin. Juutalaisten toimintatavoista käsitellään jumalanpalveluksessa tapahtuvia asioita. (A4, 32.) Sarjassa kerrotaan juutalaisten pyhä kirjan olevan heprean kielinen Tanak, jonka tärkein osa on Toora. (A5, 97; A4, 32.)

Aarre-sarjassa juutalaisten uskonnollisista juhlista tarkastellaan pääsiäistä, hanukkaa ja purim-juhlaa. Näistä kuvataan juhlan kestoa ja ajankohtaa, uskonnollista merkitystä ja siihen liittyviä perinteitä kuten ruokia, pukeutumista ja leikkejä. (A5, 100–103.) Elämänkaarijuhlissa Aarre-sarja käsittelee nimenantoa, aikuistumisjuhlaa; bar mitsvaa ja bat mitsvaa, avioliittoa sekä hautajaisia. Nimenantojuhlasta kuvataan sen ajankohta tyttöjen ja poikien kohdalla sekä mitä juhlassa tapahtuu. Aikuistumisjuhlista esitellään tyttöjen bat mitsva ja poikien bar mitsva sekä juhlan ajankohtaa ja tapahtumia kuvataan tarkemmin. (A4, 34.) Juutalaisten avioliittoa, vihkitapahtumaa ja sen ajankohtaa kuvataan sarjassa tarkemmin. Aarre-sarja kuvailee juutalaisten hautajaisten kulkua, sääntöjä ja sen jälkeisiä tapoja tarkemmin (A6, 91–92.) Lisäksi sarjassa käsitellään Suomen lain merkitystä ja vaikutusta juutalaisten tapoihin:

Suomessa hautausjärjestelyistä vastaa hautausyhdistys, jotta omaiset voivat keskittyä suremiseen. --- Perinteisen tavan mukaan vainajat haudataan ilman arkkua. Suomessa laki kuitenkin kieltää tämän, joten juutalaiset haudataan yleensä yksinkertaisessa lauta-arkussa. (A6, 91–92.)

Aarre-sarja esittelee juutalaisten säännöistä ja velvollisuuksista pyhäpäivän eli sapatin, josta kuvataan tarkemmin sen kesto, tavat ja siihen liittyvät säännöt, joiden mukaan tulee toimia (A4, 32). Aarre-sarja kuvaa myös sääntöjä liittyen jumalan kuvaamiseen, avioliiton solmimiseen, eroamiseen ja lapsen määräytymisestä uskontoon kuuluvaksi. Aarre-sarja kertoo esimerkiksi, että jos juutalainen saa lapsia muuhun uskontoon kuuluvan kanssa, lapsista tulee juutalaisia, jos äiti on juutalainen. (A6, 80, 91.) Aarre-kirjat kuvaavat avioliittoa myös Suomessa asuvien juutalaisten näkökulmasta:

Juutalainen avioliitto solmitaan kahden juutalaisen kesken. Suomessa on kuitenkin niin vähän juutalaisia, että valtaosa avioliitoista on seka-avioliittoja. Tällöin avioliitto solmitaan maistraatissa eikä kyseessä ole juutalainen avioliitto. (A6, 91.)

Aarre-sarja kuvaa juutalaisista esineistä tarkemmin Toora-käärön, Daavidin tähden, seitsenhaarainen kynttelikön, hanukkija-kynttelikön ja dreidel-hyrrän (A4, 32; A5, 100.) Aarre-sarja esittelee juutalaisia ruokia juhlien kuvauksen ja ruokasäännösten yhteydessä. Näitä ovat esimerkiksi purim-juhlan oznei haman -leivonnaiset eli Hamanin korvat (A5, 102), pääsiäisen happamaton leipä, yrtit ja lampaan liha (A3, 71) sekä kosher eli puhdas ruoka. (A6, 53). Aarre-sarja kuvaa myös miten ruokasäännökset näkyvät koulussa:

Koulussa tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että ruokalassa on vaihtoehdot ruuille, joiden valmistuksessa on käytetty sian lihaa tai verta. --- juutalaisille myös ruokaa edeltävällä käsien pesulla on uskonnollinen merkitys. (A6, 53.)

Uskontokohtaiset teemat näyttävät jakautuvan tasaisesti neljännen, viidennen ja kuudennen luokan kirjoihin. Syntyperä esitellään vain viidennellä luokalla. Uskonnollisista juhlista puhutaan jokaisessa oppikirjassa, jolloin niiden voi ajatella painottuvan (Taulukko 21.).

Taulukko 21. Juutalaisuuden uskontokohtaisista asioista esille tulleet teemat Aarre -sarjassa.

x=mainitaan kirjassa, tyhjä = ei mainita kirjassa

Juutalaisuus								
Maininta	Pukeutu- minen	Syntype- rä	Toiminta- tavat	Pyhä kirja	Uskonnoll- iset juhlat	Säännöt/ velvollisu- udet	Esineet	Ruoka
A3					x			x
A4	x		x	x	x	x	x	
A5	x	x	x	x	x		x	x
A6	x		x	x	x	x	x	x

Tähti-sarja käsittelee juutalaisuuden uskontokohtaisista teemoista syntyperän, uskonnolliset juhlat sekä ruoan. Juutalaisuuden kerrotaan olevan yksi maailman vanhimpia uskontoja. Uskonnollisista juhlista Tähti-sarja mainitsee sapatin, pääsiäisen ja hanukan. Sapatista kerrotaan sen merkitys, pääsiäisestä kerrotaan sen juutalainen nimi pesah ja hanukasta kerrotaan ajankohta ja yksi toimintatapa:

Juhlat ovat tärkeä osa juutalaisuutta. Lauantaisin juhlitaan lepopäivää eli sapatia, jolloin ei saa tehdä töitä. Tärkeitä juhlia ovat myös kevään pääsiäinen eli pesah sekä hanukka, jota vietetään vuoden pimeimpään aikaan. Silloin sytytetään joka ilta uusi kynttilä kynttelikköön. (TÄ6, 60.)

Juutalaisuuden ruoasta Tähti-sarja kertoo sen olevan kosheria, eli puhdasta ruokaa. Sen kerrotaan tarkoittavan niitä ruokalajeja, joita juutalainen saa syödä. (TÄ6, 60.)

Uskontokohtaisista teemoista mainitaan ainoastaan syntyperä, uskonnolliset juhlat ja ruoka kuudennen luokan kirjassa, jolloin voi huomata osan teemoista jäävän käsittelemättä kokonaan (Taulukko 22.)

Taulukko 22. Juutalaisuuden uskontokohtaisista asioista esille tulleet teemat Tähti-sarjassa.
x=mainitaan kirjassa, tyhjä = ei mainita kirjassa

Juutalaisuus								
Maininta	Pukeutu- minen	Syntype- rä	Toiminta- tavat	Pyhä kirja	Uskonnoll- iset juhlat	Säännöt/ velvollisu- udet	Esineet	Ruoka
TÄ3								
TÄ4								
TÄ5								
TÄ6		x			x			x

7.3.2 Islamin uskontokohtaiset teemat

Sydän-sarja esittelee islamin uskontokohtaisista teemoista pukeutumisen, syntyperän, toimintatavat, pyhän kirjan, uskonnolliset juhlat, säännöt ja velvollisuudet sekä ruoan. Pukeutumisesta oppikirjoissa mainitaan, miten islamin pukeutumiskulttuuri on saanut vaikutteita eurooppalaisesta kulttuurista ja miten monet musliminaiset käyttävät huivia:

Islamin ja eurooppalaisen kulttuurin kohtaaminen on ollut vastavuoroista. Toisaalta islamin pukeutumis- ja ruokakulttuuri on saanut vaikutteita eurooppalaisesta kulttuurista, toisaalta taas monet islamiin liittyvät tavat ovat tulleet näkyväksi osaksi eurooppalaista arkea. Tällaisia ovat esimerkiksi monien musliminaisten tapa käyttää huivia --- (S6, 72.)

Islamin syntyperästä Sydän-sarja esittelee itsenäisenä asiana, että islam on saanut alkunsa Arabian niemimaalla Lähi-idässä 600-luvulla (S5, 63). Muut tulevat ilmi kristinuskon, juutalaisuuden ja islamin keskinäisissä suhteissa. Toimintatavoista Sydän-sarja esittelee, miten moskeijassa toimitaan ja miten miehet ja naiset ovat omilla riveillään (S3, 69; S4, 64). Islamin pyhän kirjan kerrotaan olevan Koraani ja sitä luetaan oikealta vasemmalle (S3, 68; S5, 63).

Sydän-sarja esittelee islamin uskonnollisista juhlista id-al-fitr-juhlan ja elämänkaaren juhlista nimenant juhlan, häät ja hautajaiset. Kuusi muuta islamilaisen kalenterin merkkipäivää listataan nimeltä, mutta näistä ei kerrota enempää (S4, 65). Id-al-fitr-juhlasta kerrotaan juhlan nimen merkitys ja toimintatavat, kuten yhdessä rukoileminen (S4, 62–64; S6, 73).

Elämänkaarenjuhlat esitellään Sydän-sarjassa kronologisessa järjestyksessä.

Nimenant juhlasta kerrotaan ajankohta sekä yleisesti käytetyt nimet. Häistä kuvataan niiden kesto sekä merkitys perheen perustamisessa. Hautajaisista kuvataan hautaamisen ajankohta, ruumiin valmistelemisen sekä vainajan hautausuunta. (S5, 63.) Muslimipoikien ympärileikkaus rinnastetaan Sydän-sarjassa juutalaisuuteen: juutalaiseen tapaan myös muslimipojat ympärileikataan. (S5, 63).

Säännöistä ja velvollisuuksista Sydän-sarja esittelee muslimin käsitteen, ramadanin aikaisen paaston, muslimin viisi velvollisuutta, Jumalan tahdon noudattamisen sekä pukeutumissäännöt. Ramadanin kerrotaan olevan paaston kuukausi, jolloin käyttäytyään erityisen hyvin ja autetaan köyhiä. (S4, 62–63.) Sarja kertoo ramadanin noudattamisen olevan

yksi muslimin viidestä velvollisuudesta (S4, 63; S5, 64). Ramadanin sääntöjen lisäksi sarja huomioi, miten ruoka-aikoihin vaikuttavat vuodenajat eri puolilla maapalloa:

Ramadanin eli paastokuukauden viettoon liittyy erilaisia sääntöjä. Paastoa noudattava saa syödä ja juoda ainoastaan auringonlaskun ja auringonnousun välisenä aikana. Pohjoisella pallonpuoliskolla ramadan osuu kuitenkin toisinaan kesäaikaan, jolloin aurinko ei välttämättä laske ollenkaan. Monet muslimit määrittelevät nykyisin paaston ruoka-ajat auringon sijaan kellon perusteella. (S6, 73.)

Muiden velvollisuuksien kerrotaan olevan uskontunnustus, rukous, almujen antaminen sekä pyhiinvaellus. Sydän-sarja esittelee jokaisen velvollisuuden tarkemmin, esimerkiksi mitä uskontunnustuksessa sanotaan, mitä sääntöjä rukoilemiseen liittyy, miten muslimit antavat rahaa hyväntekeväisyyteen sekä miksi pyhiinvaellus tulisi tehdä. (S5, 64–65.)

Islamin ruoka-asioista Sydän-sarja käy läpi iftar-aterian sekä halal-ruoan määritelmän. Iftar-aterian kerrotaan olevan ramadanin aikana auringonlaskun jälkeen syötävä ateria (S4, 63). Sarjassa kerrotaan halalin tarkoittavan muslimille sopivaa ruoka ja sen vaikuttavan myös uskonnon näkymiseen muslimien arjessa:

Viiden velvollisuuden lisäksi uskonto näkyy arjessa esimerkiksi siten, etteivät muslimit syö sianlihaa tai verta. Alkoholin käyttö ei myöskään ole sallittua. Muslimeille sopivaa ruokaa kutsutaan nimellä halal. (S5, 65.)

Uskontokohtaisten teemojen käsittely näyttää keskittyvän Sydän-sarjassa viidennen luokan kirjaan. Toimintatavat mainitaan jokaisella luokalla, jolloin niiden voi ajatella painottuvan (Taulukko 23.).

Taulukko 23. Islamin uskontokohtaisista asioista esille tulleet teemat Sydän-sarjassa.

x=mainitaan kirjassa, tyhjä = ei mainita kirjassa

Islam								
Maininta	Pukeutuminen	Syntyperä	Toimintatavat	Pyhä kirja	Uskonnolliset juhlat	Säännöt/velvollisuudet	Esineet	Ruoka
S3			X	X				
S4			X		X			X
S5	X	X	X	X	X	X		X
S6	X		X					

Aarre-sarjassa mainitaan islamin uskontokohtaisista teemoista pukeutuminen, syntyperä, toimintatavat, pyhä kirja, uskonnolliset juhlat, säännöt ja velvollisuudet, esineet ja ruoka.

Pukeutumisesta kerrotaan, että musliminaiset peittävät hiuksensa huivilla, kun paikalla on poikia, jotka eivät kuulu perheeseen ja sitä käytetään eri tavalla eri puolella maailmaa. (A4, 38.) Koruissa kuvataan olevan kuunsirppi ja arabiankielistä tekstiä esimerkiksi uskontunnustus (A5, 79). Lisäksi sarjassa kerrotaan muslimien pukeutumissäännöistä: Esimerkiksi moskeijaan tullessa otetaan kengät pois. Shortseja tai olkapäät paljastavia paitoja tai hameita ei käytetä. (A5, 78). Aarre-sarjassa kerrotaan islamin syntyperän olevan Muhammed-profeetan opetusten pohjalta (A4, 38). Sarjassa islamin toimintatavoista käsitellään, miten moskeijassa käyttäydytään ja mitä siellä tehdään (A4, 36). Sarja perehtyy myös muslimien uskonnonopetukseen ja kertovat siitä seuraavaa:

Koulussa muslimit opiskelevat omilla uskontotunneillaan islaminuskkoa. Moni muslimi opiskelee arabiaa, jotta voisi lukea Koraania sen alkuperäisellä kielellä. (A4, 38.)

Aarre-sarja esittelee islamin pyhä kirjan olevan arabiankielinen Koraani (A4, 36). Sarjassa islamin uskonnollisia juhlia käsitellään ja näistä esitellään uhrijuhla id al-adha ja paaston päättymisen juhla id al-fitr. Näistä kerrotaan tarkemmin juhlan kesto ja millä tavoin juhlaa vietetään. (A5, 109–110.) Elämäkaarijuhlista Aarre-sarja perehtyy nimenantoon sekä häihin ja hautajaisiin. Nimenantotapahtumaa ja sen jälkeistä juhlaa kuvataan tarkemmin (A4, 38). Sarja käsittelee myös muslimien häitä, vihkiseremoniaa ja islamin lakia, joka määrittää sääntöjä vihkimiselle (A6, 95). Aarre-sarja käsittelee myös muslimien hautajaiset yksityiskohtaisesti. Niistä kuvaillaan hautaamiseen liittyviä sääntöjä ja hautausseremonian tapahtumia (A6, 96). Aarre-sarja kertoo myös hautaukseen liittyvistä säännöistä, jotka liittyvät Suomessa:

Vainaja pitäisi haudata ilman arkkua. Suomessa vainaja kuitenkin asetetaan arkkuun, sillä Suomen laki kieltää hautaamisen ilman arkkua. (A6, 96.)

Aarre-sarja käsittelee islamin säännöistä ja velvollisuuksista muslimin käsitteen, ympärileikkauksen ja pyhiinvaelluksen (A3, 19; A4, 38; A5, 109). Aarre-sarja käsittelee tarkemmin myös islamilaista kalenteria ja ajanlaskua (A5, 108). Sarjassa perehdytään ramadaniin eli paastoon, josta kerrotaan sen kesto ja siihen liittyvät syömissäännöt myös lapsen näkökulmasta (A5, 110). Islamin sääntöihin kerrotaan kuuluvan myös ihmisten ja eläimien kuvaamiskielto (A6, 97). Lisäksi Aarre-sarja kuvaa islamilaista lakia liittyen

naimisiin menoon, eroon ja perheen perustamiseen (A5, 108; A6, 94). Tästä esimerkkinä voidaan kertoa:

Perinteisen käsityksen mukaan muslimimies voi mennä naimisiin myös kristityn tai juutalaisen naisen kanssa, mutta musliminainen voi mennä naimisiin vain muslimimiehen kanssa. --- Islamin lain mukaan muslimimies voi periaatteessa ottaa useamman vaimon, jos pystyy kohtelemaan heitä tasapuolisesti ja elättämään heidät. Nykyaikana on kuitenkin huomattavasti tavallisempaa, että muslimimiehellä on vain yksi vaimo. Moniavioisuus on myös kiellettyä monissa valtioissa. (A6, 96.)

Aarre-sarja esittelee islamin esineistä rukousmaton ja islamilaisen kuvan Jeesuksesta (A4, 38; A5, 98). Aarre-sarjassa esitellään islamin ruokia juhlien ja ruokasäännösten kautta. Näitä ovat esimerkiksi uhrijuhlan teurastettu lammas (A5, 109) ja halal, joka tarkoittaa puhdasta ruokaa. Sarja kertoo, että koulun näkökulmasta tämä tarkoittaa sitä, että ruokavaihtoehtoja löytyy ja valmistuksessa ei saa käyttää sian lihaa tai verta. (A6, 53.)

Uskontokohtaiset teemat jakautuvat tasaisesti neljännen, viidennen ja kuudennen luokan kirjoihin (Taulukko 24.). Kolmannen luokan kirjassa esitellään ainoastaan syntyperä. Muiden teemojen, paitsi ruoan, voi ajatella painottuvan.

Taulukko 24. Islamin uskontokohtaisista asioista esille tulleet teemat Aarre -sarjassa.

x=mainitaan kirjassa, tyhjä = ei mainita kirjassa

Islam								
Maininta	Pukeutuminen	Syntyperä	Toimintatavat	Pyhäkirja	Uskonnolliset juhlat	Säännöt/velvollisuudet	Esineet	Ruoka
A3		x						
A4	x	x	x	x	x	x	x	
A5	x	x	x	x	x	x	x	x
A6	x		x	x	x	x	x	x

Tähti-sarja käsittelee islamin uskontokohtaisista teemoista syntyperän, toimintatavat, säännöt ja velvollisuudet sekä esineet. Islamin kerrotaan syntyneen Lähi-Idässä noin 600 jKr. (TÄ6, 63). Islamin toimintatavoista ja esineistä esitellään rukoileminen ja rukousmatto. Tähti-sarja kertoo kuinka monta kertaa islaminuskoiset rukoilevat päivän aikana sekä mihin suuntaan he suuntaavat kasvonsa (TÄ6, 62)

Islamin säännöistä ja velvollisuuksista Tähti-sarja esittelee kuvauskiellon ja paaston.

Koraanin kerrotaan kieltävän Jumalan kuvaamisen, mutta säännön noudattaminen vaihtelee maittain (TÄ6, 62). Ramadanista kuvataan sen kesto ja toimintatavat, kuten paastoaminen, rukoileminen työn ohessa sekä sen päättyminen juhliin:

Kerran vuodessa islamilaisilla on kuukauden kestävä paasto eli ramadan, jolloin päiväsaikaan ei syödä eikä juoda mitään. Silloin keskitytään rukoilemaan työnteon ohessa. Auringon laskettua yöllä saa taas syödä. Ramadan päättyy suuriin iloisein ruokajuhliin. (TÄ6, 64.)

Luokkakohtaisessa tarkastelussa voi nähdä, että uskontokohtaisista teemoista mainitaan Tähti-sarjassa ainoastaan syntyperä, toimintatavat, säännölliset ja velvollisuudet sekä ruoka kuudennen luokan kirjassa. Osa teemoista näyttää jäävän käsittelemättä kokonaan (Taulukko 25.).

Taulukko 25. Islamin uskontokohtaisista asioista esille tulleet teemat Tähti-sarjassa.

x=mainitaan kirjassa, tyhjä= ei mainita kirjassa

Islam								
Maininta	Pukeutum inen	Syntyperä	Toiminta tavat	Pyhä kirja	Uskonnoll iset juhlat	Säännöt/ velvollisu udet	Esineet	Ruoka
TÄ3								
TÄ4								
TÄ5								
TÄ6		x	x			x	x	

7.4 Kirjasarjojen vertailu

Seuraavaksi vastataan kolmanteen tutkimuskysymykseen, mitä sisällöllisiä eroja kirjasarjoissa esiintyy juutalaisuudesta, islamista ja uskonottomuudesta. Sarjoja vertaillaan keskenään.

Sarjat eroavat toisistaan rakenteellisesti ja sisällöllisesti. Lisäksi niiden esitystavat vaihtelevat. Rakenteellisia eroja löytyy sisältöjen esitysjärjestyksessä. Sydän-sarjassa kategoriat ja teemat jakautuvat rajatusti yhteen jaksoon oppikirjan loppupuolelle. Aarre-sarjassa nämä jakautuvat tasaisesti eri sisältöjaksoille, jolloin näkökulma teemoihin on laajempi ja niitä käsitellään monialaisemmin. Tähti-sarja on erilainen ja käsittelee teemoja vain yhdellä vuosiluokalla. Sisältö on jaettu yhden jakson alle, eikä kategorioita tai teemoja ei käsitellä monialaisesti.

Eroja huomataan myös opetussuunnitelman kategorioiden käsittelyjärjestyksessä luokkakohtaisella tasolla. Sarjoista Sydän aloittaa juutalaisuuden ja islamin tarkastelun jo kolmannella luokalla, kun taas Aarre-sarja käsittelee niitä neljännellä ja Tähti-sarja vasta kuudennella luokalla. Uskonnottomuutta käsitellään Aarre-sarjassa neljännellä, kun taas Sydän- ja Tähti-sarjat käsittelevät tätä vasta viidennellä luokalla. Keskinäisiin suhteisiin ja katsomukselliseen nykytilaan ja sen taustaan perehdytään kaikissa sarjoissa vasta viidennellä ja kuudennella luokalla.

Sisällöllisiä eroavaisuuksia löytyy kategorioihin ja teemoihin syventymisessä. Sarjat esittelevät opetussuunnitelman kategoriat pääasiassa hyvin lukuun ottamatta Tähti-sarjaa, joka on sarjoista sisällöltään suppein. Tähti-sarja on vuoden 2004 opetussuunnitelman mukainen, minkä vuoksi se eroaa muista sarjoista. Juutalaisuudesta ja islamista Aarre-sarja antaa laajemman kuvan. Uskontojen keskinäiset suhteet sekä Euroopan ja Suomen katsomuksellinen nykytila ja sen tausta käsitellään yhtä laajasti Aarre- ja Sydän-sarjoissa. Uskonnottomuuteen syventyminen eroaa sarjojen välillä. Aarre-sarja käsittelee uskonnottomuutta kirjasarjoista monipuolisimmin, kun taas Tähti- ja Sydän-sarjoissa käsittely jää suppeaksi.

Sarjat esittelevät opetussuunnitelman ulkopuolisia teemoja enemmän kuin opetussuunnitelman mukaisia kategorioita. Lisäksi sarjat esittelevät teemoista keskenään eri asioita. Aarre-sarja käsittelee näitä teemoja laajimmin ja Tähti-sarja suppeimmin. Aarre-sarja perehtyy esimerkiksi uskonnollisiin juhliin sekä toimintatapoihin laajemmin ja ottaa huomioon ainoana sarjana Suomen näkökulman, kun taas Sydän-sarja käsittelee näitä suppeasti ja Tähti-sarja ei ollenkaan. Sydän-sarja keskittyy enemmän kuvaamaan sääntöjä ja velvollisuuksia sekä on valinnut uskonnollisista juhlista vain yhden tarkempaan tarkasteluun. Lisäksi Aarre-sarja käsittelee juutalaisuuden ja islamin etiikan sääntöjä sekä koulun arkea uskonnon ja uskonnottomuuden näkökulmasta, joita muut sarjat eivät käsittele.

Esitystavoissa on myös eroja kirjasarjojen välillä. Sydän-sarjassa lukujen leipäteksteissä esitettyihin tietoihin ei syvennytä; esimerkiksi käsitteistä voidaan kertoa nimitys, mutta ei merkitystä tai sisällöt käsitellään yhdellä lauseella. Kuvateksteistä voi löytyä yksittäisiin asioihin monipuolisempi selitys. Aarre-sarja käsittelee kategorioita ja teemoja monipuolisesti erilaisista näkökulmista yli sisältöaluerajojen ja niihin syvennyttään yksityiskohtaisemmin. Käsitteille annetaan aina määritelmä ja merkitys. Tähti-sarja käsittelee kategorioita ja teemoja kuudennen luokan oppikirjan yhdessä jaksossa. Luvut johdattelevat käsiteltävään

uskontoon ensin tarinan avulla, jonka jälkeen uskonnon pääpiirteet on koottu Info-laatikkoon. Kuvateksteissä esitetään yksittäisiä lisätietoja esimerkiksi rakennuksiin liittyen.

8 Johtopäätökset

Tämä tutkimus vastaa aikaisempia tutkimustuloksia oppikirjoista. Eri sarjat poikkeavat suuresti toisistaan ja ne ovat erilaisia tulkintoja eri aikojen perusopetuksen opetussuunnitelmista (Aalto & Kempainen 2020, 102).

Suomessa väestön uskontorakenne on muuttunut viime vuosikymmenien aikana merkittävästi ja sen tulisi näkyä myös koulun uskonnon opetuksen sisällöissä. Uskonnon opetussuunnitelman sisältöalueen ”2 Uskontojen maailman” osuus kirjasarjoissa on vähäinen, eivätkä sisältöalueet jakaudu tasavertaisesti, jolloin muiden uskontojen osuus oppikirjoissa ei vastaa kolmasosaa. Vuoden 1994 uskonnon opetussuunnitelman tavoitteena oli antaa oppilaille laaja uskonnollinen ja katsomuksellinen yleissivistys, mikä on säilynyt myös vuoden 2014 uskonnon opetussuunnitelman tavoitteena (Opetushallitus 2014b; Opetushallitus 1994). Tämän tutkimuksen perusteella voidaan todeta, että uskonnon opetuksen sisällöt eivät ole muuttuneet 1990-luvun sisältöjen jälkeen. Sisällöt painottuvat edelleen kristinuskon ja etiikan käsittelyyn, joten monipuolista katsomuksellista yleissivistystä ei saavuteta. Monikulttuurisuus ja uskontojen moninaisuus ovat vahvasti esillä nykypäivän luokissa, minkä vuoksi olisi tärkeää lisätä tietoisuutta muista katsomuksista ja kulttuureista. Suomessa ja Euroopassa on muitakin uskontoja kuin mitä sarjat käsittelevät.

Uskonnon kirjasarjat ovat keskenään hyvin erilaisia. Vuoden 2004 opetussuunnitelman mukainen Tähti-sarja käsittelee islamia ja juutalaisuutta suppeasti. Islaminuskon sisällöt korostuvat verrattuna juutalaisuuteen Aarre- ja Sydän-sarjoissa. Suomen katsomuksellisen nykytilan näkökulmasta juutalaisten määrä on vähäinen, kun taas muslimit ovat nopeimmin kasvava uskonnollinen ryhmä ja islaminuskon arvellaan nousevan maailman suurimmaksi uskonnoksi vuonna 2070 (Forsberg 2015). Tämä voi selittää kyseisten sisältöjen eriävän painotuksen kirjasarjoissa.

Uskonnottomuus kuuluu katsomuksien kirjoon ja vuoden 2021 tilastojen mukaan neljäsosa suomalaisista nuorista ei kuulu mihinkään uskontokuntaan (ks. Taulukko 1.). Uskonnon opetussuunnitelman (2014) mukaan uskonnottomuus kuuluu alakoulun uskonnon sisältöihin. Kirjasarjoissa uskonnottomuutta esitellään erillään muista katsomuksista ja sitä ei käsitellä yhdenvertaisesti muihin katsomuksiin verrattuna. Esimerkiksi sanavalinnat uskonnottomia käsiteltäessä voivat herättää lukijalle mielikuvan ’meistä’ ja ’muista’. Uskonnottomista käytetään oppikirjoissa pronominia ’he’, jolloin oppilaalle syntyy ulkopuolinen kuva

uskonnottomista. Näiden havaintojen valossa uskonottomuutta tulisi käsitellä yhdenvertaisesti muiden katsomusten rinnalla.

Sarjoissa korostuivat opetussuunnitelman ulkopuoliset teemat. Opetussuunnitelma on väljä ja tulkinnanvarainen eikä se edellytä tarkastelemaan uskontoja syvemmin. Oppikirjan tekijät määrittelevät teemat sarjoihin, jolloin ne eroavat toisistaan. Oppikirjan tekijöillä on vapaus valita mitä asioita oppikirjoissa esitetään. Tämä voi selittää opetussuunnitelman ulkopuolisten teemojen korostumisen. Oppikirjat ovat merkittäviä opetussuunnitelman tulkitsijoita, sillä niiden teemojen voidaan nähdä siirtyvän suoraan opetuksen sisällöiksi (Aalto & Kempainen 2020, 100).

Sarjat käsittelevät katsomuksia hajanaisesti eri vuosiluokilla ja oppilaalle ei muodostu eheää kokonaisuutta kuudennen luokan päätteeksi. Uskonnon opetussuunnitelman (2014) tavoite antaa valmiuksia uskontojen sekä katsomusten dialogiin niiden sisällä ja välillä (Opetushallitus 2014b) jää toteutumatta kirjasarjoissa. Huomioitavaa on, että muita uskontoja käsittelevät sisällöt esiintyvät yleensä oppikirjojen loppupuolella, jolloin niihin perehtyminen saattaa jäädä puutteelliseksi lukuvuoden aikana. Opettajalla on autonomia opetuksen toteutuksessa ja hänellä on käytössä laajemmin oppimateriaaleja (digimateriaalit, opettajan opas, muut materiaalit), joten opetuksen sisältöä on vaikea kartoittaa pelkästään oppilaan oppikirjan perusteella.

Oppikirjat ovat oppilaalle tärkeä työväline ja ne muokkaavat koulujärjestelmän piilo-opetussuunnitelmia. (Popp 2009, 112.) Kaikki oppikirjan elementit kuten leipäteksti ja kuvitus rakentavat oppimiskokonaisuutta ja niitä on syytä miettiä oppikirjoja laatiessa (Ruuska 2015b, 23). Kirjasarjojen luvuissa esiintyi kuvia ja kuvatekstejä, jotka eivät keskustele luvun leipätekstin sisällön kanssa. Kuvien merkitys liittyi ainoastaan luvun kuvitukseen eikä tiedon lisäämiseen ja syventämiseen. Lisäksi joidenkin lukujen otsikot olivat harhaanjohtavia eivätkä vastanneet leipätekstissä esitettyä tietoa. Esimerkiksi Sydän-kirjassa 'Id al-fitr-juhla'-otsikolla oleva luku keskittyi kuvaamaan ramadania eli paaston kuukautta ja otsikossa mainittua juhla mainittiin viimeisessä lauseessa.

Oppikirjan tekijöiden tulee ajatella, että he tekevät oppikirjaa lapselle tai nuorelle ja heidän on ymmärrettävä oppilaiden ikätaso sekä oppimisen edellytykset, kuten esimerkiksi käsitteiden olennaisuus (Ruuska 2015b, 23; Cantell 2015, 84). Kirjasarjat lähestyivät uskontoja niihin liittyvien yksittäisten asioiden kautta ja käsitteiden määrittely jäi silloin puutteelliseksi. Täten oppilaan voi olla vaikea ymmärtää tekstin tarkoitusta ja käsitteet jäivät merkityksettömiksi.

Oppikirjan tekijöiden tulisi huolehtia, että käsitteet selitetään kunnolla (Cantell 2015, 84). Kallioniemi toteaa Helsingin Sanomien artikkelissa (2015), että katsomuksia tulisi käsitellä lapsen kokemusmaailmasta käsin (Vattulainen 2015).

Osa kirjasarjojen sisällöistä jätettiin oppilaan tulkinnan varaan, jolloin väärin tulkitseminen on myös mahdollista. Kirjasarjoissa esiintyi useita kehäpäätelmiä eli käsitettä selitettiin toisella käsitteellä. Esimerkiksi lause ”*Synagoga tarkoittaa juutalaisille samaa kuin kirkko kristityille ja moskeija muslimeille*” (S3, 73) ei tarjoa oppilaalle täsmällistä käsitteen määrittelyä vaan se jätetään hänen itse tulkittavaksi. Oppilaan voi olla vaikea ymmärtää lauseesta yksinkertaista tietoa, sillä se on esitetty rinnastaen muihin. Varsinkin monikielisiä oppilaita ajatellen tämänkaltainen tulkintatehtävä voi olla erityisen haastava. Lisäksi uskonottomien siviilivihkimistä käsiteltäessä oppikirjoissa kerrottiin, että ”*Vihkimisessä ei puhuta minkään uskonnon jumalista, vaan perheen perustamisen tärkeydestä yhteiskunnassa.*” (A6, 99). Vaikka tämä on yhä avioliiton virallinen määritelmä, se ei istu nyky-yhteiskunnan arvoihin ja voi antaa oppilaalle mielikuvan, että avioliitto on edellytys lasten hankkimiselle.

Tutkimuksen perusteella sarjat eroavat toisistaan ja on vaikea sanoa, mikä sarja olisi toista kattavampi. Voidaan kuitenkin todeta, että vuoden 2004 opetussuunnitelman mukainen Tähti-sarja ei vastaa vuoden 2014 opetussuunnitelman tavoitteita. Kirjasarjoista kootut sisällöt antavat näyttöä siitä, että uskonnon opetus ei saa rakentua pelkän oppikirjan varaan. Uskonnon oppiaine on jatkuvassa vuorovaikutuksessa yhteiskunnassa tapahtuvien muutosten kanssa (Odiah 2007, 93) ja opetusta suunniteltaessa tämä tulisi ottaa huomioon. Koulun uskonnon opetus on merkittävä osa uskontokasvatusta, jonka tavoitteena on lisätä katsomuksellista yleissivistystä, kasvattaa erilaisuuden ymmärtämiseen ja opettaa kunnioitusta uskonnosta eri tavalla ajattelevia kohtaan (Halme & Vataja 2011, 48; Kallioniemi 2000, 136; Halme 2008, 179).

9 Pohdinta

Vuoden 2014 uskonnon opetussuunnitelman mukaan opetuksen tavoitteena on antaa monipuolista tietoa uskonnoista ja tutustuttaa katsomuksiin Suomessa ja muualla maailmassa (Opetushallitus 2014b). Kymmenessä vuodessa on ehtinyt tapahtua suuria muutoksia uskonnollisuuden monimuotoisuudessa. Pohdittavaksi jää, millä perusteella käsiteltävät uskonnot ovat valittu oppikirjaan. Tarkasteltavat uskonnot tulisi valita Suomen ja maailman katsomuksellisen nykytilan kautta. Juutalaisuuden ja islamin lisäksi oppikirjat mainitsevat myös nimeltä muita uskontoja, mutta tämä ei anna oppilaille mitään tietoa muista uskonnoista. Olisi tärkeää, että koululuokkien moninaisuus huomioitaisiin myös uskonnon oppikirjoissa. Oppilaan on vaikeaa hahmottaa omaa uskonnollista identiteettiään ilman, että hän olisi jo tietoinen uskonnollisesta moninaisuudesta (Odiah 2007, 106).

Vuoden 2004 uskonnon opetussuunnitelmassa maailman uskonnot kuuluivat kuudennen vuosiluokan sisältöihin, mutta uudessa opetussuunnitelmassa ne ovat siirretty yläkoulun sisältöihin. Ratkaisu niiden pois jättämisestä on ristiriitaista globalisaation näkökulmasta. Oppilaiden olisi tärkeä oppia avarakatseisuutta muita uskontoja ja kulttuureja kohtaan, eikä tämä toteudu tarkasteltaessa maailmaa vain kristinuskon näkökulmasta.

Oppikirjat ja opetussuunnitelmat on laadittu alati muuttuvassa yhteiskunnassa, jossa tieto muuttuu ja kehittyy koko ajan. Voidaan siis todeta, että oppikirjojen ja opetussuunnitelmiin kohdistuva kriittinen ajattelu ja suhtautuminen on paikallaan. Jos opetussuunnitelma on laadittu kymmenen vuotta sitten, voidaanko luottaa, että sen mukaisesti painetut oppikirjat antavat luotettavaa tietoa. Helsingin sanomien artikkelissa (2015) Iivonen kertoo, että Opetushallitus on jo aiemmin saanut palautetta evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjoissa esiintyvistä vanhentuneista ja epätasuisista tiedoista. Nämä palautteet koskivat useimmiten muita uskontoja ja yhteiskuntaa käsitteleviä osioita. (Vattulainen 2015.) Oppikirjan keskimääräisen käyttöikä tulisi olla 3–4 vuotta. Niiden elinikä on kuitenkin lyhentynyt, koska oppikirjan pitää olla ajankohtainen ja pysyä kehityksen mukana. (Lappalainen 1992, 14; Heinonen 2005, 31).

Lisäksi oppikirjojen tekijöiden näkemys opetussuunnitelmasta voi vaikuttaa oppikirjojen sisältörakenteeseen. Käsiteltävät teemat ja niiden erilainen painotus vaihtelevat kirjasarjojen välillä. Mainitsemisen arvoista on myös se, miten vaihtuvat oppikirjojen julkaisuvuodet vaikuttavat sisältövalintoihin. Jos yhden sarjan oppikirjat (3–6) ilmestyvät eri vuosina, sarja ei

välttämättä muodosta sisällöllisesti eheää kokonaisuutta. On myös huomioitava, että koulut ovat voineet tehdä sopimuksen tietyn kustantamon kanssa, jolloin yksittäinen opettaja ei voi päättää mitä sarjaa käyttää opetuksessaan (Rantala ym. 2020, 62).

Oppikirjojen tulisi käsitellä katsomuksia yhdenvertaisesti (Räsänen 2007, 82). Eri järjestökin ovat kiinnittäneet huomiota uskonnon oppikirjojen luomaan mielikuvaan siitä, että vain uskonto antaa vastauksia elämän peruskysymyksiin (Kovanen 2022, 26). Muut katsomukset, esimerkiksi uskonottomuus, jäävät tällä tavalla uskontojen varjoon. Opetussuunnitelma ohjaa kriittiseen ajatteluun ja kun oppikirjat antavat tietynlaista tietoa, opetuksen tulisi suhtautua siihen kriittisesti.

Katsomusdialogi on tärkeää, sillä ihmisillä on paljon yhteistä uskonnoista ja uskonottomuuksista riippumatta. Katsomusdialogi on mahdollista vasta sitten, kun katsomukset otetaan laajemmin mukaan myös oppisisältöihin ja oppikirjoihin. (Puumalainen 2022, 18.) Uskonnonopetuksen ei tulisi olla jaoteltua, vaan yhteisen katsomusaineen ajankohtaisuutta tulisi pohtia maailman kulttuurisen ja uskonnollisen moninaistumisen myötä.

10 Luotettavuus

Tutkimustulosten luotettavuus on altis heikkenemiselle, vaikka tutkimusta tehdessä pyritään minimoimaan virheiden syntyminen (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2009). Kvalitatiivisissa tutkimuksissa arvioinnin kohteena on kokonaisuus ja siinä painotetaan tutkimuksen sisäistä johdonmukaisuutta. Tutkimuksen luotettavuutta arvioidessa tulisi siis tarkastella tutkimuksien osien suhdetta toisiinsa. (Tuomi & Sarajärvi 2017.) Tässä tutkimuksessa keskeiset käsitteet tulevat esille otsikossa, teoreettisessa viitekehyksessä, tuloksissa sekä johtopäätöksissä. Tutkimus etenee teoriataustasta tutkimusongelmiin ja sitä kautta menetelmäosiosta tuloksiin sekä niiden pohdintaan. Tämä rakenne ja niiden osioille valitut otsikot tukevat tutkimuksen johdonmukaisuutta.

Kvalitatiivisen tutkimuksen luotettavuutta tarkastellessa tulee huomioida havaintojen luotettavuuden ja puolueettomuuden ero. Puolueettomuus on aina läsnä laadullisessa tutkimuksessa, sillä tutkija on tutkimusasetelman luoja ja tulkitsija (Tuomi & Sarajärvi 2017). Näin ollen kvalitatiivinen tutkimus ei koskaan anna täydellisen objektiivista tai absoluuttista tietoa (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006). Tämän tutkimuksen analyysi perustuu tutkijoiden omiin tulkintoihin. Sisältöjen jakaminen kahteen opetussuunnitelman tavoitteeseen oli tulkinnanvaraista, sillä tavoitteet ovat laajat ja samankaltaiset. Lisäksi tavoitteiden 5 ja 6 kuvauksissa sanat 'opastaa' ja 'ohjata' ovat laajoja termejä, jotka voivat johtaa erilaisiin tulkintoihin. Lauseet kategorisoitiin näiden tavoitteiden alle oman tulkinnan perusteella ja se voi poiketa jonkun toisen näkemyksestä.

Osa sisällöistä voisi kuulua molempiin tavoitteisiin ja tavoitteet voivat kuulua useampaan sisältöalueeseen. Tämän tutkimuksen luotettavuutta arvioitaessa tulee myös huomioida, että tulokset ovat tämänhetkisiä, tällä hetkellä käytössä olevista oppikirjoista analysoituja, ja tutkimuksen tulokset saattaisivat muuttua merkittävästi, jos tutkimus toistettaisiin kymmenen vuoden päästä. Opettajat voivat tulkita opetussuunnitelmia haluamallaan tavalla opetuksessa ja uskonnon opetus voi kattaa asiat eri tavalla kuin oppikirjat. Tutkimus keskittyy pelkästään oppikirjojen tarkasteluun. Tämän lisäksi saatavilla on opettajan oppaita, digimateriaaleja ja erilaisia opetuskäytänteitä, jotka tukevat opetusta. Kokonaisvaltaista opetuksen luonnetta on pelkän oppikirjan välityksellä vaikea hahmottaa. Tutkimuseettisesti oppikirjatutkimus on luotettava, sillä tutkimuksen kohteena on oppikirjat, joiden kohdalla ei tule huolehtia anonymiteetistä tai tutkimuksen vaikutuksista osallistujiin.

Tutkimuksen rakenteen ja sisällön lisäksi luotettavuutta arvioidessa tulee harkita tutkijan omaa toimintaa. Tutkimusprosessin tarkka kuvaaminen lisää tutkimuksen luotettavuutta, ja sitä tulisikin reflektoida koko tutkimusprosessin ajan. (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.) Myös Schreierin (2012) mukaan tutkimusprosessin tekeminen läpinäkyväksi on ratkaisevaa laadullisen tutkimuksen luotettavuuden kannalta. Tämän tutkimuksen tutkimusprosessi kuvataan tarkemmin pääluvussa kuusi. Tarkan kuvailun myötä tutkimus on mahdollistaa toistaa, mutta täysin samanlaisten tulosten saaminen ei ole mahdollista tutkimuksen kvalitatiivisen luonteen vuoksi. Tämän tutkimuksen luotettavuutta on lisätty kuvailemalla menetelmäosiossa aineistonkeruumenetelmä, aineiston analyysitapa sekä valintoihin johtaneet perustelut.

Tuomi ja Sarajärvi (2017) mainitsevat luotettavuuteen vaikuttavina tekijöinä myös tutkijan perustelut tutkimuksen aiheen tärkeydestä, tutkimuksen keston ja sen tekemiseen käytettävissä olevan ajan. Syyt tutkimuksen ajankohtaisuudelle on avattu sekä johdannossa että pohdinnassa. Tämä tutkimus aloitettiin syksyllä 2021 ja se valmistui keväällä 2023. Tämä aika on ollut riittävä aineistoon perehtymiseen ja sen analysoimiseen perusteellisesti. Sekä aineiston hyvä että syvä tunteminen lisäävät tutkimuksen luotettavuutta.

Luotettavuuden arvioinnin kannalta on myös huomioitava, että tämän tutkimuksen analyysin kohteena olevat teokset ovat luotu eri opetussuunnitelmien aikana, minkä voi nähdä heikentävän niiden keskinäistä vertailukelpoisuutta (Aalto & Kemppinen 2020, 102). Lisäksi osa tutkimuksessa käytetyistä lähteistä on vanhoja, mikä voi heikentää tutkimuksen luotettavuutta.

11 Jatkotutkimusehdotukset

Uskonnon oppikirjoja on tutkittu aiemmin, mutta näkökulmat ovat olleet erilaisia. Muista katsomuksista tehtyjä oppikirjatutkimuksia on vähän. Tässä tutkimuksessa kartoitettiin muista katsomuksista kertovaa tietoa ja sen määrää alakoulun uskonnon oppikirjoissa. Tätä voisi laajentaa tutkimalla opettajan oppaita, jolloin opetuksen sisällöstä voisi saada todenmukaisemman käsityksen. Oppikirjoja voisi tarkastella eri näkökulmasta ja keskittyä enemmän määrälliseen tarkasteluun, esimerkiksi kuinka suuri osuus tietyllä teemalla on tai kuinka usein sama teema toistuu. Kirjasarjojen vertailua taas voisi syventää tarkastelemalla esimerkiksi oppikirjoja vuosiluokkakohtaisesti.

Aihetta voisi tutkia myös haastatteleamalla opettajia uskonnon opetuksen sisällöistä ja miten he toteuttavat oppitunneillaan opetussuunnitelman määrittelemiä tavoitteita. Mielenkiintoista olisi myös tutkia, miten oppilaan oppikirjaa käytetään ja kuinka suuri rooli sillä on opetuksen kannalta. Oppikirjoissa käytetään eri kerrontatapoja. Sisällöt voidaan kertoa asiatekstinä, tarinan muodossa ja kertoja voi olla passiivi- tai persoonamuodossa. Näillä on merkitys sen kannalta, miten oppilas tulkitsee hänelle esitetyn tiedon. Tekstin persoonamuotoinen kerronta voi muodostaa oppilaalle kuvan 'meistä' ja 'heistä'. Tämän vuoksi potentiaalinen tutkimusaihe voisi olla oppikirjojen kerrontatyylit ja niiden kautta muodostuvat asenteet. Tätä voisi tutkia diskurssianalyysin keinoin. Muiden katsomuksista oppiminen ja opettaminen on tärkeää globalisaation ja kulttuurisen moninaistumisen kannalta, joten uusi tutkimustieto aiheesta on ensiarvoisen tärkeää.

Lähteet

Aineistolähteet

- Jokela, E., Kalm, M. & Mäkelä, S. 2018. Sydän: 6. 1. painos. Helsinki: Otavan Kirjapaino Oy.
- Jokela, E., Kallioniemi, A., Kalm, M. & Mäkelä, S. 2017. Sydän: 5. 1. painos. Helsinki: Otavan Kirjapaino Oy.
- Jokela, E., Kallioniemi, A., Kalm, M. & Sirola, R. 2016. Sydän: 4. 1. painos. Helsinki: Otavan Kirjapaino Oy.
- Kalm, M. & Sirola, R. 2015. Sydän: 3. 1. painos. Helsinki: Otavan Kirjapaino Oy.
- Koivukoski, T., Nisonen, R. & Töllinen, M. 2017. Aarre: 3. 1.–3.painos. Helsinki: Sanoma Pro.
- Koivukoski, T., Nisonen, R. & Töllinen, M. 2017. Aarre: 4. 1.–4.painos. Helsinki: Sanoma Pro.
- Koivukoski, T., Kotilainen, L., Nisonen, R. & Töllinen, M. 2017. Aarre: 5. 1.–3.painos. Helsinki: Sanoma Pro.
- Koivukoski, T., Kotilainen, L., Nisonen, R. & Töllinen, M. 2017. Aarre: 6. 1.–2.painos. Helsinki: Sanoma Pro.
- Saarinen, T., Saine, H., Sirola, R. & Uljas, M. 2005. Tähti: 4. 1. painos. Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy.
- Saarinen, T., Saine, H., Sirola, R. & Uljas, M. 2006. Tähti: 5. 1. painos. Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy.
- Saarinen, T., Saine, H., Sirola, R. & Uljas, M. 2007. Tähti: 6. 1. painos. Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy.
- Saine, H., Sirola, R. & Uljas, M. 2004. Tähti: 3. 1. painos. Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy.

Kirjallisuus

- Aalto, I., & Kemppinen, L. 2020. Arkeologinen näkökulma alakoulun oppikirjojen kuvauksiin Suomen esihistoriasta. *Kasvatus & Aika*, 14(2), 99–128. Viitattu 3.1.2023
<https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/download/87857/53388>

Atjonen, P. & Uusikylä, K. 2005. Didaktiikan perusteet. Helsinki: WSOY.

Arola, P. 2003. Tavoitteena kunnan kansalainen. Koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917–1924. Helsinki: Helsingin yliopiston kasvatustieteellinen laitos, 167–174. Viitattu 10.8.2022
<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/19795/tavoitte.pdf?sequence=2>

Booky verkkosivu. 2021. Viitattu 23.2.2023

https://www.booky.fi/tuote/tapani_saarinen/tahti_5_uskonnon_oppikirja/9789511208150

Cantell, H. 2015. Ympäristöoppi – ensi askel tieteiden integraatioon. Teoksessa H. Ruuska, M. Löytönen & A. Rutanen (toim.) Laatus! Oppimateriaalit muuttuvassa tietoympäristössä. Helsinki: Suomen tietokirjailijat, 81–90. Viitattu 14.11.2022
https://www.suomentietokirjailijat.fi/media/laatus_oppimateriaalit_2015_korjattu_web.pdf

Eskola, J. 2001. Laadullisen tutkimuksen juhannustaiat. Laadullisen tutkimuksen analyysi vaihe vaiheelta. Teoksessa J. Aaltola & R. Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin. Näkökulmia aloittavalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. Jyväskylä: PS-kustannus, 133–157.

Eskola, J. 2007. (Teema)haastattelututkimuksen toteuttamisesta. Teoksessa L. Viinamäki & E. Saari (toim.) Polkuja soveltavaan yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen. Helsinki: Tammi, 32–46.

Forsberg, T. 2015. Maailman väestö uskonnollistuu – Islam valtaa. YLE.
<https://yle.fi/a/3-7909291> Viitattu 16.2.2023

Halme, L. 2008. Uskonto ja kasvatus vuorovaikutuksena. Helsinki: Lasten Keskus.

Halme, K. & Vataja, A. 2011. Monikulttuurinen varhaiskasvatus ja esiopetus. Helsinki: Tammi.

Heino, H. 2002. *Mihin Suomi uskoo tänään?* Jyväskylän yliopisto: WS Bookwell.

Heinonen, A. & Kallioniemi, A. 2015. Uskonnonopetuksen tarkastelua monikulttuurisen Belgian kontekstissa. Teoksessa M. Kauppinen, M. Rautiainen & M. Tarnanen (toim.) *Rajaton tulevaisuus; Kohti kokonaisvaltaista oppimista*. Helsinki: Suomen ainedidaktinen tutkimusseura, 113–134. Viitattu 1.4.2022
<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/153212/Rajatontulevaisuus8.pdf?seq>

Heinonen, J. P. 2005. *Opetussuunnitelmat vai oppimateriaalit: Peruskoulun opettajien käsityksiä opetussuunnitelmien ja oppimateriaalien merkityksestä opetuksessa*. Tutkimuksia 257. Helsinki: Helsingin yliopisto. Viitattu 24.11.2022
<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/20002/opetussu.pdf?s>

Hiidenmaa, P. A. 2015. *Oppikirjojen tutkimus*. Teoksessa H. Ruuska, M. Löytönen & A. Rutanen (toim.) *Laatua! Oppimateriaalit muuttuvassa tietoympäristössä*. Helsinki: Suomen tietokirjailijat, 27–40. Viitattu 1.2.2023
https://www.suomentietokirjailijat.fi/media/laatua_oppimateriaalit_2015_korjattu_web.pdf

Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2009. *Tutki ja kirjoita*. Helsinki: Tammi.

Holm, G. & Zilliacus, H. 2009. *Multicultural education and intercultural education: Is there a difference*. Teoksessa M-T. Talib, J. Loima, H. Paavola & S. Patrikainen (toim.), *Dialogs on Diversity and Global Education*. Frankfurt: Peter Lang, 11-28. Viitattu 12.2.2023

Iisalo, T. 1989. *Kouluopetuksen vaiheita. Keskiajan katedraalikoulusta nykyisiinkouluihin*. Helsinki: Otava.

Illman, R., Ketola, K., Latvio, R. & Sohlberg, J. 2017. *Monien uskontojen ja katsomusten Suomi*. Kirkon tutkimuskeskuksen verkkojulkaisu 48. Kuopio: Grano Oy. Viitattu 5.5.2022
https://www.academia.edu/download/52828098/Kirkkohallitus_MUKS_julkaisu_verkojulkaisu_17_04_24_B.pdf

- Innanen, T. 2005. Opetussuunnitelmasta oppimiseen. Teoksessa A. Kallioniemi & J. Luodeslampi (toim.) Uskonnonopetus uudella vuosituohannella. Helsinki: Kirjapaja, 183–195.
- Kallioniemi, A. 1998. Uskonnonopettajana muuttuvassa yhteiskunnassa. Teoksessa M. Pyysiäinen & J. Seppälä (toim.) Uskonnonopetuksen käsikirja. Helsinki: WSOY, 145–155.
- Kallioniemi, A. 2000. Helsingiläisten lastentarhanopettajien käsityksiä päiväkodin uskonnollisesta kasvatuksesta ja sen toteuttamisesta. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos. Tutkimuksia 220. Helsinki: Hakapaino.
- Kallioniemi, A. 2005. Uskonnonopetus ja uskontokasvatus historiallis-yhteiskunnallisessa kontekstissa. Teoksessa A. Kallioniemi & J. Luodeslampi (toim.) Uskonnonopetus uudella vuosituohannella. Helsinki: Kirjapaja, 11–50.
- Kallioniemi, A. 2020. Yhteinen katsomusopetus on välttämättömyys. Kotimaa, 10. Viitattu 30.9.2022 <https://www.kotimaa.fi/artikkeli/mielipide-yhteinen-katsomusopetus-on-valttamattomyys/>
- Kallioniemi, A. & Kuusisto, A. 2021. Religion, Faith and Spirituality in Youth (Finland). Teoksessa J. Kauko, & K. Tiliczek (toim.), Bloomsbury Education and Childhood Studies: Articles. Lontoo: Bloomsbury Publishing, 1–5. Viitattu 14.2.2023 <https://utuguides.fi/c.php?g=93742&p=4586275>
- Karvonen, P. 1995. Oppikirjateksti toimintana. Väitöskirja. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Kauppinen, M., Saario, J., Huhta, A., Keränen, A., Luukka, M-R., Pöyhönen, S., Taalas, P. & Tarnanen, M. 2008. Kielten oppikirjat tekstimaailmaan ja -toimintaan sosiaalistajina. Teoksessa M. Garant, I. Helin & H. Yli-Jokipii (toim.) Kieli ja globalisaatio – Language and globalization. AFinLAn vuosikirja 2008. Jyväskylä: Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja n:o 66, 201–233. Viitattu 4.4.2022

- Kovanen, P. 2022. Uskonnon oppikirjoista opittua – Osa 2. *Vapaa Ajatteliija* 3/2022. Helsinki: Grano Oy. 24–26.
- Laine, A. 2010. Ekumenia evankelisluterilaisen, ortodoksisen ja katolisen uskonnon perusopetuksen oppikirjoissa. Teoksessa E. Ropo, H. Silfverberg & T. Soini (toim.) *Toisensa kohtaavat ainedidaktikat: ainedidaktinen symposiumi*. Tampere: Tampereen yliopisto, 191–202. Viitattu 3.8.2022
<http://tampub.uta.fi/tup/978-951-44-8011-9.pdf>
- Lappalainen, A. 1992. *Oppikirjan historia: kehitys sumerilaisista suomalaisiin*. Helsinki: WSOY.
- Leganger-Krogstad, H. 2011. *The Religious Dimension of Intercultural Education: Contributions to a Contextual Understanding*. Diss. *International Practical Theology*. Vol 14, No. 1, 17-30.
- Liebkind, K. 2000. *Kun kulttuurit kohtaavat*. Teoksessa: Liebkind, K. *Monikulttuurinen Suomi. Etniset suhteet tutkimuksen valossa*. Helsinki: Gaudeamus, 13—27.
- Liljeström, U. 2004. *Opetussuunnitelman laatiminen ja kehittäminen*. Teoksessa E. Vitikka & O. Saloranta-Eriksson (toim.) *Uudistuva perusopetus. Näkökulmia opetuksen ja opetussuunnitelman kehittämiseen*. Helsinki: Opetushallitus.
- Loobuyck, P. & Franken, L. 2011. *Towards integrative religious education in Belgium and Flanders: challenges and opportunities*. *British Journal of Religious Education*, Vol. 33, No. 1, 17-30. Abingdon: Routledge. Viitattu 12.1.2023
<https://doi.org/10.1080/01416200.2011.523517>
- Löytönen, M., Ruuska, H., & Hiidenmaa, P. 2017. *Suomalaisen oppikirjallisuuden pitkät perinteet*. Teoksessa P. Hiidenmaa, M. Löytönen & H. Ruuska (toim.) *Oppikirja Suomea rakentamassa*. Helsinki: Suomen tietokirjailijat, 7–16.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. 1994. *Qualitative data analysis*. (2. ed.) California: Sage.

- Niemi, H. 1987. Kasvattaja uskontokasvatuksen osatekijänä. Teoksessa K. Tamminen, J. Vermasvuori, H. Niemi & L. Kontula (toim.) Johdatus uskontokasvatukseen. Helsinki: Helsingin yliopisto. Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 41–69.
- Niemi, H. 1998. Uskonnonopettajan tehtävä muutoksen keskellä. Teoksessa M. Pyysäinen & J. Seppälä (toim.) Uskonnonopetuksen käsikirja. Helsinki: WSOY.
- Norppa, J. S. 2020. Historian oppikirjojen ja opetussuunnitelmien tavoitteet ristiriidassa? Koulu ja menneisyys. Helsinki: Helsingin yliopisto, 33–53. Viitattu 3.9.2022 <http://hdl.handle.net/10138/317212>
- Odiah, L. 2007. Evankelisluterilaisen uskonnon opettajat ja uskonnon opetuksen tulevaisuus monikulttuuristuvassa yhteiskunnassa. Teoksessa A. Kallioniemi & E. Salmenkivi (toim.) Katsomusaineiden kehittämishaasteita. Opettajakoulutuksen tutkinnonuudistuksen virittämää keskustelua. Helsinki: Helsingin yliopisto. 91–112. Viitattu 16.3.2023 <https://koppa.jyu.fi/kurssit/124205/materiaalikansio/katsomus.pdf>
- Oinas, S., Vainikainen, M. P., Asikainen, M., Gustavson, N., Halinen, J., Hienonen, N., Kiili, C., Kilpi, N., Koivuhovi, S., Kortesoja, L., Kupiainen, R., Lintuvuori, M., Mergianian, C., Merikanto, I., Mäkihonko, M., Nazeri, F., Nyman, L., Polso, K-M., Schöning, O., Svedholm-Häkkinen, A-M., Vanhanen, S. & Hotulainen, R. 2023. Digitalisaation vaikutus oppimistilanteisiin, oppimiseen ja oppimistuloksiin yläkouluissa: Kansallisen tutkimushankkeen ensituloksia suosituksineen. Tampereen yliopisto ja Helsingin yliopisto. Viitattu 11.3.2023 <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/145615/978-952-03-2780-4.pdf?sequence=5>
- Olsson, S. 2006. Tankar om religionsvetenskap i Sverige i dag. Teoksessa B. Liljefors Persson & J. Gustafsson Lundberg (toim.) Religion, politik och globalisering. Religiondidaktiska perspektiv. Förening lärare i religionkunskap. Årsbok 2006. Årg. 38. Lomma: Södertörn University College, 63–77.

Opetushallituksen muistio 19/2006. Perusopetuslain muutoksen vaikutus uskonnon ja elämäkatsomustiedon opetukseen sekä koulun toimintaan. Helsinki: Opetushallitus.

Viitattu 5.4.2022

<https://www.pedersore.fi/assets/Dokumentarkiv/Lomakkeet/Muistio-perusopetuslain-muutoksen-vaikutukset.pdf>

Opetushallitus 1994. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet.

Opetushallitus 2004. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. Viitattu 23.1.2023

https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/perusopetuksen-opetussuunnitelman-perusteet_2004.pdf

Opetushallitus 2014a. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. Viitattu 13.1.2023

<https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/perusopetuksen-opetussuunnitelman-perusteet>

Opetushallitus 2014b. Uskonto perusopetuksessa. Viitattu 13.1.2023

<https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/perusopetus/uskonto-perusopetuksessa>

Opetushallitus 2020. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden 2014 muuttaminen eräiden uskonnon oppimäärien osalta. Viitattu 20.1.2023

https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/LIITE_Perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteiden_2014_muuttaminen_er%C3%A4iden_uskonnon_oppim%C3%A4rien_osalta.pdf

Opetushallitus 2022. Ohje perusopetuksen uskonnon ja elämäkatsomustiedon opetuksen sekä esiopetuksen katsomuskasvatuksen järjestämisestä sekä yhteisistä juhlista ja uskonnollisista tilaisuuksista esi- ja perusopetuksessa. Viitattu 15.1.2023

[https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/Ohje_perusopetuksen_uskonnon_ja_elamankatsomustiedon_opetuksen_sekä_esiopetuksen_katsomuskasvatuksen_jarjestamisestä_sekä_yhteisistä_juhlista_ja_uskonnollisista_.0901a0b580d00f51.pdf](https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/Ohje_perusopetuksen_uskonnon_ja_elamankatsomustiedon_opetuksen_seka_esiopetuksen_katsomuskasvatuksen_jarjestamisestä_sekä_yhteisistä_juhlista_ja_uskonnollisista_.0901a0b580d00f51.pdf)

Opetushallitus 2023. Uskonnon oppimäärät. Viitattu 19.1.2023

<https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/uskonnon-oppimaarat>

- Otava 2023. Kustannusosakeyhtiö Otava. Viitattu 8.2.2023
<https://oppimisenpalvelut.otava.fi/tietoa-meista/>
- Pekkarinen, E. & Myllyniemi, S. 2019. Vaikutusvaltaa Euroopan laidalla. Nuorisobarometri 2018. Helsinki. Viitattu 15.1.2023
<https://tietoanuorista.fi/nuorisobarometri/nuorisobarometri-2018/>
- Perusopetuslaki. 21.8.1998/628. Viitattu 25.8.2022
<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980628>
- Pietiäinen, J-P. 2015. Ahneita kustantajia vai laadun tekijöitä? Teoksessa H. Ruuska, M. Löytönen & A. Rutanen (toim.) Laatus! Oppimateriaalit muuttuvassa tietoympäristössä. Helsinki: Suomen tietokirjailijat, 57–65. Viitattu 4.2.2023
https://www.suomentietokirjailijat.fi/media/laatus_oppimateriaalit_2015_korjattu_web.pdf
- Popp, S. 2009. National Textbook Controversies in a Globalizing World. Teoksessa L. Cajani, E. Erdmann, A. Khodnev, S. Popp, N. Tutiaux-Guillon & G. Wrangham (toim.) ISDH Yearbook 2008/09 – History Teaching in the Crossfire of Political Interests. Schwalbach: Wochenschau Verlag, 109-122.
- Potz, R. & Schinkele, B. 2006. Religionsunterricht in Österreich. Teoksessa Martínez López-Muñiz, J., De Groof, J. & Lauwers, G. (toim.) Religious Education in Public Schools: Study of Comparative Law. Yearbook of the European Association for Education Law and Policy, vol. VI. Dodrecht: Springer, 117–142.
- Puumalainen, R. 2022. Uskonottomuus näkyy heikosti uskonnon oppikirjoissa. Vapaa Ajattelijä 1/2022.
- Pyysiäinen, M. 1982. Tunnustuksellinen, tunnustukseton ja objektiivinen uskonnonopetus. Jyväskylä: Kirjapaja.
- Pyysiäinen, M. 1998. Uskonnonopetuksen käsikirja. Helsinki: WSOY.

- Pyysiäinen, M. 2000. Luokanopettaja ja koulun katsomusopetus. Helsinki: WSOY.
- Rantala, J., Puustinen, M., Khawaja, A., van den Berg, M., & Ouakrim-Soivio, N. 2020. Näinkö historiaa opitaan?. Helsinki: Gaudeamus Oy.
- Ruuska, H. 2014. Ei oppikirja ojaan jouda. Teoksessa T. Inkinen, M. Löytönen, & A. Rutanen (toim.) Kirja muuttuvassa tietoympäristössä. Helsinki: Suomen tietokirjailijat ry. 77–87. Viitattu 14.3.2023
https://www.suomentietokirjailijat.fi/media/kirja-muuttuvassa-tietoymp_169x224_final.pdf
- Ruuska, H. 2015a. Mitä oppikirjailija osaa? Teoksessa H. Ruuska, M. Löytönen & A. Rutanen (toim.) Laatus! Oppimateriaalit muuttuvassa tietoympäristössä. Helsinki: Suomen tietokirjailijat, 17–25. Viitattu 9.9.2022
https://www.suomentietokirjailijat.fi/media/laatus_oppimateriaalit_2015_korjattu_web.pdf
- Ruuska, H. 2015b. Opettajan ei tarvitse tehdä työväliteitä. Teoksessa H. Ruuska, M. Löytönen & A. Rutanen (toim.) Laatus! Oppimateriaalit muuttuvassa tietoympäristössä. Helsinki: Suomen tietokirjailijat, 41–45. Viitattu 10.9.2022
https://www.suomentietokirjailijat.fi/media/laatus_oppimateriaalit_2015_korjattu_web.pdf
- Räsänen, A. 2006. Koulun uskonnonopetus. Suomalaisten käsitykset uskonnonopetuksen luonteesta ja sisällöstä. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 248. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.
- Räsänen, A. 2007. Kansalaisten käsityksiä peruskoulun uskonnon opetuksesta. Teoksessa A. Kallioniemi & E. Salmenkivi (toim.) Katsomusaineiden kehittämishaasteita. Opettajakoulutuksen tutkinnonuudistuksen virittämää keskustelua. Helsinki: Helsingin yliopisto, 77–90. Viitattu 16.3.2023
<https://koppa.jyu.fi/kurssit/124205/materiaalikansio/katsomus.pdf>

- Räsänen, A. 2009. Uskontokasvatus muuttuvassa maailmassa. Teoksessa Komulainen, J. & Vähäkangas, M. (Toim.) Luterilaisen Suomen loppu? Helsinki: Edita, 152–164.
- Räsänen, A. 2017. Alkuopetuksen uskonnon oppikirjat – raamattukoulusta elämäkouluun. Teoksessa P. Hiidenmaa, M. Löytönen & H. Ruuska (toim.) Oppikirja Suomea rakentamassa. Helsinki: Suomen tietokirjailijat ry, 282–306.
- Saaranen-Kauppinen, A. & Puusniekka, A. 2006. KvaliMOTV – Menetelmäopetuksen tietovaranto [pdf-verkkójulkaisu]. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. Viitattu 8.2.2023 <https://www.fsd.tuni.fi/menetelmaopetus/>
- Saari, A., Salmela S. & Vilkkilä, J. 2017. Bildung- ja curriculum-perinteet suomalaisessa opetussuunnitelma-ajattelussa. Teoksessa T. Autio, L. Hakala & T. Kujala (toim.) Opetussuunnitelmatutkimus: keskustelunavauksia suomalaiseen kouluun ja opettajankoulutukseen. Tampere: Tampereen yliopisto, 61–82. Viitattu 7.9.2022 <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/30863/641518.pdf?sequence=1>
- Saine, H. 2000. Uskonnonopetus Suomen oppivelvollisuuskoulussa 1900-luvulla. (Vol. 165). Turku: Turun Yliopisto.
- Sakaranaho, T. & Salmenkivi, E. 2009. Tasavertaisen katsomusopetuksen haasteet: pienryhmäisten uskontojen ja elämäkatsomustiedon opetus Suomessa. Helsinki: Teologinen julkaisuseura, 450–470. Viitattu 7.11.2022 <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/16248/Sakaranaho.pdf?sequence=1>
- Salmenkivi, E. & Åhs, V. 2022. Selvitys katsomusaineiden opetuksen nykytilasta ja uudistamistarpeista. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2022:13. Helsinki: Valtioneuvoston julkaisuarkisto Valto. Viitattu 20.1.2023 https://www.edilex.fi/ministerioiden_julkaisut/26869.pdf
- Sanoma Pro 2023. Faktat Sanoma Prosta. Viitattu 8.2.2023. <https://www.sanomapro.fi/tietoa-meista/>

- Satokangas, H. 2018. Uskonnon oppikirjojen moniäänistymiskehitys ja muuttuva ryhmäkonstruointi. *Virittäjä*, 122 (1). Helsinki: Kotikielen Seura. Viitattu 3.10.2022
<https://journal.fi/virittaja/article/download/69029/31009>
- Schreier, M. 2012. *Qualitative content analysis in practice*. USA: Sage.
- Schreiner, P. 2001. Towards a European oriented religious education. Teoksessa h. Heimbrock, C. Scheilke & P., Schreiner (toim.) *Towards religious competence: diversity as a challenge for education in Europe*. Munster: Lit Verlag, 253–67.
- Selander, S.-Å. 1993. *Undervisa i religionskunskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Tamminen, K. 1987. Uskontokasvatus yhteiskunnan kasvatusjärjestelmässä. Teoksessa Tamminen, K., Vermasvuori, J., Niemi, H. & Kontula, L. (toim.) *Johdatus uskontokasvatukseen*. Helsinki: Helsingin yliopisto. Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 119–140.
- Tainio, L., Kallioniemi, A., Hotulainen, R., Ahlholm, M., Ahtiainen, R., Asikainen, M., ... & Virkkala, N. 2019. *Koulujen monet kielet ja uskonnot: Selvitys vähemmistöäidinkielten ja -uskontojen sekä suomi ja ruotsi toisena kielenä-opetuksen tilanteesta eri koulutusasteilla*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 11/2019. Viitattu 3.2.2022
<https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161302/11-2019-KUSKI.pdf?sequence=1&isAllowed=yhttps://www.google.fi>
- Tilastokeskus. 2022. Viitattu 27.12.2022
https://www.stat.fi/til/vaerak/2015/01/vaerak_2015_01_2016-09-23_tau_006_fi.html
- Tossavainen, T. 2013. Kuka päättää, mitä koulussa opetetaan?. *Tieteessä tapahtuu*, 31(1). Helsinki: Tieteellisten seurain valtuuskunta, 28–31. Viitattu 1.5.2022
<https://journal.fi/tt/article/download/7708/5939>
- Tossavainen, T. 2015. Tulevaisuuden oppimateriaalit. Teoksessa H. Ruuska, M. Löytönen & A. Rutanen (toim.) *Laatua! Oppimateriaalit muuttuvassa tietoympäristössä*. Helsinki:

- Suomen tietokirjailijat, 187–197. Viitattu 6.3.2022
https://www.suomentietokirjailijat.fi/media/laatua_oppimateriaalit_2015_korjattu_web.pdf
- Tulasiewicz, W. & Cho-Yee, T. 1993. Editors' Introduction. Teoksessa Tulasiewicz, W. & Cho-Yee, T (Ed.) World Religions and Educational Practice. New York: Cassell, 12–32.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2017. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Uudistettu laitos. Helsinki: Tammi.
- Ubani, M. 2013. Peruskoulun uskonnonopetus. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Uskonnonvapauslaki. 6.6.2003/453. Viitattu 8.3.2023
<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2003/20030453>
- Vattulainen, T. 2015. Professori: Uskonnon oppikirjat ovat yhä turhan pyhäkoulumaisia. Helsingin Sanomat. Viitattu 16.3.20123 <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000002847189.html>
- Vermasvuori, J. 1987. Johdanto: Kasvattajan suhde uskonnon pedagogiikkaan. Teoksessa: Tamminen, K., Vermasvuori, J., Niemi, H & Kontula, L. 1987. Johdatus uskontokasvatukseen. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Helsinki: Yliopistopaino.
- Vitikka, E. 2004. Opetussuunnitelman lähtökohdat. Teoksessa E. Vitikka & O. Saloranta-Eriksson (toim.) Uudistuva perusopetus. Näkökulmia opetuksen ja opetussuunnitelman kehittämiseen. Helsinki: Opetushallitus.
- Vitikka, E. 2009. Opetussuunnitelman mallin jäsenyys. Sisältö ja pedagogiikka kokonaisuuden rakentajina. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino. Viitattu 13.4.2022
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-5401-96-7>

Willaime, J-P. 2007. Different models for Religion and Education in Europe. Teoksessa Jackson, R., Miedema, S., Weisse, W. & Willaime, J-P. (Ed.) Religions and Education in Europe. Developments, Contexts and Debates. New York: Waxmann, 57–66.

Wrede, S., Tiilikainen, M. & Vartiainen P. 2020. Moninaistuva väestö ja ikääntyminen. Gerontologia, (4). Helsinki: Helsingin yliopisto, 354–358. Viitattu 12.11.2022 <https://doi.org/10.23989/gerontologia.99603>

Wright, A. 2004. Religion, Education and Post-Modernity. London: Routledge.

Liitteet

Liite 1. Juutalaisuudesta kertovat lauseet Sydän 3 -kirjassa

Sydän 3	Juutalaisuus
Profeetta	<p>Abraham on juutalaisuuden, kristinuskon ja islamin patriarkka eli arvostettu esi-isä.</p> <p>Mooses on juutalaisuuden, kristinuskon ja islamin profeetta eli jumalan sanansaattaja.</p>
Pyhä paikka	Synagoga tarkoittaa juutalaisille samaa kuin kirkko kristityille ja moskeija muslimeille. Se on pyhäkkö, jossa juutalaiset rukoilevat, kokoontuvat ja järjestävät opetusta. Usein synagogassa on erikseen isompi tila rukoilemiselle ja pienempiä tiloja opiskelulle. Synagoga on juutalaisille pyhä paikka.
Kertomukset, opit	<p>Juutalaisuus on yksi maailman vanhimmista uskonnoista.</p> <p>Juutalaisuus on ensimmäisiä uskontoja, jotka opettivat, että on olemassa vain yksi Jumala.</p> <p>Juutalaisuuden pyhän kirjan tärkeä osa on Toora.</p>
Uskontokohtaiset asiat (Opetussuunnitelman ulkopuoliset teemat)	<p>Miehet peittävät siellä päänsä pienellä kipa-päähineellä. Myös naiset voivat halutessaan peittää synagogassa hiuksensa huivilla.</p> <p>Se syntyi Lähi-Idän paimentolaiskansojen keskuudessa noin 3000 vuotta sitten.</p>

Liite 2. Islamista kertovat lauseet Sydän 3 -kirjassa

Sydän 3	Islam
Profeetta	<p>Abraham on juutalaisuuden, kristinuskon ja islamin patriarkka eli arvostettu esi-isä.</p> <p>Mooses on juutalaisuuden, kristinuskon ja islamin profeetta eli jumalan sanansaattaja.</p>
Pyhä paikka	<p>... ja heidän pyhäkkönsä nimi on moskeija.</p> <p>Muslimeille moskeija on pyhä paikka, jossa tulee olla puhdas.</p>
Kertomukset, opit	<p>Islam opettaa, että muslimin tulee rukoilla viisi kertaa päivässä. Tätä varten muslimimaissa on moskeijoiden yhteydessä minareetteja. Ne ovat torneja, joista kuuluu rukouskutsu viisi kertaa päivässä. Kutsu kertoo muslimeille, että on aika rukoilla.</p> <p>Muslimit kokoontuvat moskeijoihin tavallisesti perjantaisin.</p>
Uskontokohtaiset asiat (Opetussuunnitelman ulkopuoliset teemat)	<p>Islaminuskoista kutsutaan muslimiksi...</p> <p>Sen vuoksi muslimit peseytyvät ennen moskeijaan menoa sisäänkäynnin yhteydessä olevalla peseytymispaikalla. Myös kengät jätetään moskeijan ulkopuolelle. Moskeijassa miehet ja naiset rukoilevat omissa rivistöissään. Rukouksiin kuuluu tarkat liikesarjat, joista osassa kumarrutaan polviasentoon. Tämän vuoksi moskeijoissa ei ole penkkejä, vaan lattiaita peittävät koristeelliset rukousmatot.</p> <p>Arabiankielistä Koraania luetaan oikealta vasemmalle.</p>

Liite 3. Keskinäiset suhteet, katsomuksellinen nykytila ja sen tausta ja uskonnottomuus Aarre 4 -kirjassa

Aarre 4	
Keskinäiset suhteet (kristinusko, islam ja juutalaisuus)	<p>Koraanissa kerrotaan Muhammedista ja monesta Raamatustakin tutusta henkilöstä kuten Nooasta, Abrahamista ja Mooseksesta.</p> <p>Toora on juutalaisten pyhän kirjan tärkein osa. Toorassa on muun muassa kertomuksia Abrahamista, Joosefista ja Mooseksesta. Samat kertomukset ovat kristittyjen Vanhassa testamentissa.</p>
Katsomuksellinen nykytila ja sen tausta (islam, juutalaisuus ja uskonnottomuus)	<p>Suomessa on monia uskontoja.</p> <p>Helsingissä on juutalainen koulu, jossa oppilaat opiskelevat samoja aineita kuin muissakin kouluissa sekä niiden lisäksi juutalaista uskontoa ja hepreaa.</p> <p>Suomessa on vain muutama varsinainen moskeija mutta kymmenittäin pienempiä rukoushuoneita.</p> <p>Uskonnonvapaus tarkoittaa sitä, että jokaisella on oikeus päättää, kuuluuko johonkin uskontoon vai ei. Uskonnonvapautta on myös se, että saa käydä uskonnollisissa tilaisuuksissa, jos haluaa. Vanhemmat päättävät lapsensa uskonnosta.</p>
Uskonnottomuus	<p>On myös paljon ihmisiä, jotka eivät kuulu mihinkään uskontoon. Kaikilla on kuitenkin erilaisia juhlia ja tapoja.</p> <p>Uskonnottomuus tarkoittaa sitä, että ihminen ei kuulu mihinkään uskontoon. Uskonnottoman perheen vanhemmat voivat pitää vauvalle nimenant juhlan, jota kutsutaan nimiäisiksi. Juhlassa lapsi esitellään ystäville ja sukulaisille. Monet vanhemmat valitsevat vauvalle siviilikummit, jotka ovat lapsen tukena vuosien varrella.</p> <p>Vanhemmat päättävät, opiskeleeko heidän lapsensa koulussa elämäkatsomustietoa vai luterilaista uskontoa. Elämäkatsomustieto eli et on oppiaine, jossa opiskellaan osittain samoja asioita kuin uskontotunneilla mutta ei juurikaan Raamattuun liittyviä asioita. Et-tunneilla pohditaan muun muassa ikä on oikein ja mikä väärin sekä millaista on hyvä elämä.</p> <p>Nuori voi käydä 15-vuotiaana Prometheus-leirin eli Protun. Siellä käsitellään nuorille tärkeitä asioita ja vietetään aikaa yhdessä. Leirin viimeisenä päivänä järjestetään Prometheus-juhla, jossa leiriläiset seppelöidään ja he saavat Prometheus-korun kaulaansa. Usein perheet järjestävät myös leirin jälkeen nuorelle juhlan, johon kutsutaan sukua ja ystäviä.</p>